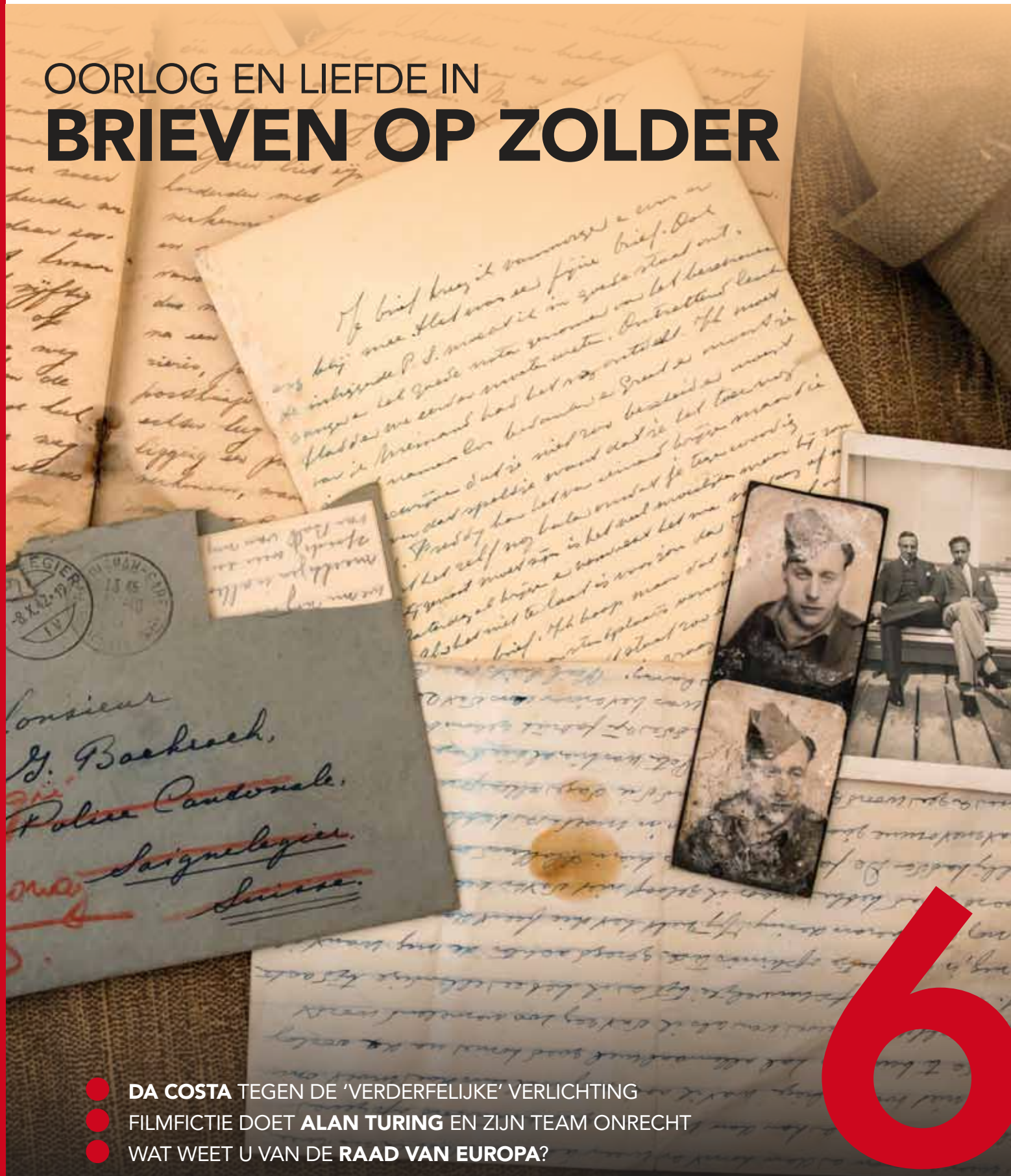

OORLOG EN LIEFDE IN BRIEVEN OP ZOLDER

DA COSTA TEGEN DE 'VERDERFELIJKE' VERLICHTING

FILMFICTIE DOET ALAN TURING EN ZIJN TEAM ONRECHT

WAT WEET U VAN DE RAAD VAN EUROPA?

Geachte lezer,

Geschiedenis is er in het klein en in het groot. In deze Kleio vindt u een mooi voorbeeld van een *petit histoire* die toevalligerwijs werd ontdekt door onze oud-redacteur Hans Pols. Hij doet er verslag van in het openingsartikel. U kunt ook lezen over de grote geschiedenis: op welke wijze de voormalige satellietstaat Hongarije als eerste Oostblokland toetrad tot de Raad van Europa. Maar daar blijft het niet bij: tussen de kleine en de grote geschiedenis is er aandacht voor Isaac da Costa. Nu eens iemand die geen voorstander van de Verlichting was, maar terugverlangde naar de zekerheid van voor die tijd. Sterker nog, de Verlichting, door velen bejubeld, werd door Da Costa verguisd. Uiteraard besteden we in Kleio aandacht aan het examen geschiedenis: hoewel het maken van een geschiedenisexamen ongeveer een uur of drie in beslag neemt, dreunt de nasleep van het examen nieuwe stijl nog maanden na. Stefan Boom legt uit op welke manier de leerlingen de vragen hebben beantwoord (wat waren de moeilijke en wat de makkelijke vragen). Ook legt hij uit dat het soms ging om de relatieve betrouwbaarheid van een bron. Vragen waar we in de toekomst meer van zullen krijgen. Daarnaast wordt uit de doeken gedaan wat ieder van ons zou kunnen overkomen, namelijk dat u er niet uitkomt met de tweede corrector. Twee scenario's worden geschetst. Doe er uw voordeel mee. En uiteraard staat deze Kleio boordevol boekrecensies, reis- en museumtips, een filmrecensie en vele andere historische adviezen om uw kennis mee te vergroten zodat u de ogen en oren van de leerlingen op u gericht weet!

Veel leesplezier,
Ben Vriesema

24

Contributie

- Lidmaatschap VGN € 75,-
- Studenten € 50,-

Leden- en abonnementsadministratie

Lid worden of uw gegevens wijzigen? Stuur een mail naar: aanmelden@vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans
voorzitter (CEVO, basis-
onderwijs, commissie Pabo)
Maud Knook
penningmeester
Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Vincent Loth
(KNHG, vwo)

Hellen Janssen

(commissie havo/vwo)
Marcel Nonhebel
secretaris (didactiekcommissie)

Berichten voor het VGN-
bestuur kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl.

COLOFON

Kleio is een uitgave van de vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis.

HOOFDREDACTIE

Ben Vriesema
hoofdredactie@vgnkleio.nl

EINDREDACTIE

Annemiek de Groot
Juul Lelieveld
Richard de Rooij
Anneleen Siebelink
redactie@vgnkleio.nl

REDACTIE

Jo Jacobs
Daan van Leeuwen
Lisa Oskamp
Ramses Peters
Daan Schuijt
Nicole van der Steen
Jan Verdonk
Hans Vermeer

MEDEWERKERS

Jelte Posthumus
Ton van der Schans

VORMGEVING

Bianca Emanuel
Magazine Design

REDACTIEADRES

Langs de Rijn 1
3962 EJ Wijk bij Duurstede

DRUK

Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

ADVERTENTIE ACQUISITIE

Lottie Pohlmann
06 - 491 054 49
lottiepohlmann@yahoo.com

KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

kunt u sturen naar
redactie@vgnkleio.nl.

VOOR UITGEVERS

Recensies aanvragen via
boeken@vgnkleio.nl.

WEBSITE

www.vgnkleio.nl

TWITTER

@gsonderwijs

- 4 VERBORGEN KOFFER ONTHULT OORLOGSVERHAAL**
- 8 MARIA GREVER... EN DE GESCHIEDENIS
- 12 DE GROTE UITDAGINGEN VAN DE RAAD VAN EUROPA**
- 17 BOEKEN
- 18 UITGELEZEN: TWEE BOEKEN TONEN HET WARE WATERLOO
- 23 SUCCESLES VOOR HET VMBO
- 24 AARTSREACTIONAIR ISAËC DA COSTA VERLANGDE NAAR RUST EN STABILITEIT**
- 28 KLEIOSCOOP: THE IMITATION GAME
- 32 VOGELSANG: BOMBASTISCH BOUWWERK VOOR NIEUWE NAZI'S**
- 35 COLUMN: TON VAN DER SCHANS
- 36 EXPERTS: RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN

32

12

18

- 39 GESCHIEDENISEXAMENS VAN 2015**
- 42 DIER: DE BEER
- 44 DE ONBEKENDE DERDE CORRECTOR**
- 48 RECENSIES
- 53 COLUMN: JELTE POSTHUMUS
- 54 KLEIOKRANT

Cover: Brieven en
foto's van Israel
Bachrach. Foto:
Jurriaan Brobbel.

'VEEL GOED NIEUWS HEB IK DE

Verborgen koffer onthult oorlogsverhaal

Voor de Haagse lokale media was de vondst van een verzameling brieven en andere persoonlijke zaken uit de Tweede Wereldoorlog even wereldnieuws.¹ Tijdens de verbouwing van een restaurant in de Haagse binnenstad werd een achtergelaten koffer ontdekt. Die bleek van een Joodse jongeman geweest te zijn die in 1942 aan de nazi's wist te ontkomen door naar Zwitserland te vluchten.

Hans Pols is oud-redacteur van Kleio.

De speurtocht naar het verhaal achter de koffer is fascinerend, want het leverde niet alleen de geschiedenis van de vlucht en het verblijf in de vluchtelingenkampen in Zwitserland op, maar ook die van de Joodse en niet-Joodse achterblijvers in Den Haag. En omdat door alles ook nog een liefdesgeschiedenis loopt, is het materiaal waar een scenarioschrijver in Hollywood waarschijnlijk wel raad mee zou weten. Stof voor een Nederlandse roman lijkt er zeker in te zitten.

DONKERE WOLKEN

Vluchtelingenproblematiek is een constante in de geschiedenis: ze is actueel én van alle tijden. 75 jaar geleden waren 140.000 Nederlanders hun leven niet zeker in hun eigen land. Een van hen was Israel Bachrach. Hij was 28 jaar toen hij in de zomer van 1942 besloot naar Zwitserland te vluchten. Dat jaar werden in de avond en de nacht van 22 augustus de eerste Haagse Joden uit hun huizen gehaald en naar Westerbork gebracht. Uiteindelijk zouden er, met medewerking van de Haagse politie, meer dan 14.000 van de 17.000 Joodse Hagenaars afgevoerd worden naar de vernietigingskampen. Maar Ies, zoals hij genoemd werd, besloot de deportaties niet af te wachten. Den Haag had voor de oorlog een levendige Joodse buurt, aan de rand van het

Hij was lid van TOP ('Tooneel, Ontwikkeling en Philantropie'), vanaf 1935 was hij er zelfs voorzitter van. Hij korfbalde en deed aan atletiek. Bij de Joodse Spelen in Rotterdam liep hij de 100 meter in twaalf seconden. Hij was ook een van de oprichters van de tweede Joodse voetbalclub in Den Haag, Tempo. Uit de gevonden brieven en foto's blijkt dat Bachrach zich ook volop in het uitgaansleven begaf. Hij ging met zijn vrienden naar het strand van Scheveningen, zat op terrasjes aan het Plein en op het Buitenhof, en ging dansen en kaarten. Bij zijn bezoek aan het concert van The Mills Brothers in de Haagse Dierentuin heeft hij zich misschien, net als de verslaggever van *Het Vaderland* op 28 december 1937, volkomen 'in Nieuw Yorks negerswijk Harlem' gewaand. Al dat vertier stond in schril contrast met de politieke ontwikkelingen in Europa. In Ha'amoed, het tijdschrift van Joods Den Haag, stonden de verslagen van de vrolijke activiteiten van de eigen jeugd naast de berichten over de duistere wolken die boven het Joodse volk in Europa samenpakten.

PASSEURS

Op 4 september 1942 vertrok Bachrach. Hij liet afscheidsbrieven voor zijn vriendin Gerarda (Gebby) Verbij, die ook voor zijn hond Lassy zou zorgen, en zijn moeder achter. Uit die laatste brief blijkt dat Bachrach zijn ouders tevergeefs heeft proberen over te halen mee te gaan. Precies een maand na Bachrach's aankomst in Zwitserland op 8 september 1942 werden zijn beide ouders, direct na aankomst in Auschwitz, vergast. Ies Bachrach had zijn reis goed voorbereid. Hij beschikte over geschikte documenten (een vervalst persoonsbewijs en Zweedse papieren), voldoende geld en namen van contactpersonen. In de gevonden koffer zat het verslag van de vlucht naar Zwitserland dat waarschijnlijk door Bachrach tijdens zijn verblijf in Zwitserland geschreven is. Aan de hand van dit verslag is de ontsnapping precies te volgen: met zijn reisgenoot reisde hij naar Roosendaal waar zij ►

'PRECIES EEN MAAND NA BACHRACH'S AANKOMST IN ZWITSERLAND WERDEN ZIJN OUDERS IN AUSCHWITZ VERGAST'

¹ Een ondergedoken koffer keert weer, Den Haag Centraal, 1 mei 2015; 'Het is afschuwelijk in de stad', Joodse brieven uit Tweede Wereldoorlog gevonden in restaurant Haagse Denneweg, TV West, 29 april 2015, www.omroepwest.nl/nieuws/29-04-2015.

oude centrum, rond de Wagenstraat en de Nieuwe Kerk, waar het merendeel van de Joodse Hagenaars woonde. Ies was daar in 1914 geboren als enig kind van een papierhandelaar. Hij was al 21 jaar toen hij in 1936 slaagde voor zijn examen aan de gemeentelijke HBS aan de Raamstraat, midden in die Joodse buurt. Ook hij ging in de papierhandel, maar gezien zijn levensstijl zal hij zeker geen opkoper van oude kranten zijn geweest. Hij was bijzonder actief in het Joodse verenigingsleven.

LAATSTE TIJD NIET GEHAD'

Brieven van les
Bachrach. Foto:
Jurriaan Brobbel.

Israel Bachrach.
Foto: Jurriaan
Brobbeel.

op een afgesproken adres 'passeurs' ontmoetten die hen over de grens zouden helpen. Op de fiets passeerden ze de Belgische grens, waarna ze op de tram naar Antwerpen stapten. Diezelfde dag nog bereikten ze met de trein Brussel, maar het hotel waar ze zouden overnachten bleek niet meer veilig. Een toevallige passant gaf hun een adres van een hotel in Antwerpen. Het bleek een prima slaapplek: een 'prachtige rendez-vous inrichting met schitterende kitsch-kamers, groote bedden en goede waschgelegenheid. (...) Het huis bleek bijna hoofdzakelijk geoccupeerd te worden door Duitse officieren met hun vriendinnetjes, waarvan ik er verscheidene in de gangen zag en hoorde'. Het is een scène die zo uit een oorlogsfilm van Paul Verhoeven kan komen. De dag daarop gingen ze met de trein via Namen naar Givet, daar slopen ze, opnieuw met behulp van een passeur, over de grens met Frankrijk en wilden ze op de trein naar Nancy stappen. 'We hadden nog geen tien stappen gedaan of er kwamen twee gendarmes op ons af, die ons bij de arm namen en ons naar een klein lokaal voerden. Ik dacht reeds dat het volkomen mis was, maar het bleek dat ze slechts onze bagage wilden controleren. Veel cigarettens en chocolade hadden we niet bij ons en met een ontkennend antwoord op hun vraag of we veel geld bij ons hadden, namen ze zonder meer genoegen.' Ze konden hun vlucht vervolgen.

VERSNIPPERD GELD

Maar in Nancy werd het opnieuw spannend, want bij aankomst daar was het al spertijd: ze mochten de stad niet in, maar konden ook niet in de trein blijven. Het wemelde er ook van de Duitsers. Uit voorzorg had Bachrach al zijn bewijs van Nederlanderschap en een briefje van 1000 gulden verscheurd en de snippers weggegooid. Uiteindelijk bleek de enige controle die ze kregen van een

'BIJ AANKOMST IN NANCY WAS HET AL SPERTIJD: ZE MOCHTEN DE STAD NIET IN, MAAR KONDEN OOK NIET IN DE TREIN BLIJVEN'

Franse conducteur te zijn die hun kaartjes wilde zien. Via Belfort kwamen ze in Montbéliard aan waar ze de bus naar Saint-Hippolyte namen. Het laatste stuk liepen ze naar de grens. 'Wij volgden nu deze weg en passeerden tegen donker een militaire wachtpost, waar we werden aangehouden. Men ontving ons zeer vriendelijk en gaf ons brood, kaas, wijn, bier en cigarettens. De commandant van de post telefoneerde met de autoriteiten en het resultaat was dat we om half tien werden begeleid naar de gevangenis van Saigneliqier, waar we

na een wandeling in de duisternis van ongeveer anderhalf uur om elf uur arriveerden.' Bachrach en zijn metgezel hadden enorm geluk gehad. Na een kort verblijf in Saignelégier kwam Bachrach samen met andere vluchtelingen in het werkkamp Cossonay. Later verbleef hij in Mont Pèlerin. De meeste Joodse vluchtelingen zonder gezin werden in deze periode van de oorlog immers teruggestuurd ('gerefoeleerd'). Dat betekende dat ze door Duitsers aan de andere kant van de grens direct naar de kampen in Polen gestuurd werden. De stemming onder de vluchtelingen in Zwitserland en Frankrijk was in het najaar van 1942 ronduit ellendig. Ze leefden in grote onzekerheid. Ze wisten niet of ze konden blijven of dat ze teruggestuurd zouden worden en daarom hoopten ze allemaal doorreisvisa voor Spanje en Portugal te kunnen bemachtigen, zodat ze naar Engeland zouden kunnen ontkomen. Maar eenvoudig was het niet, zoals blijkt uit een brief van een vriend die tot in Vichy-Frankrijk was gekomen. 'Mijn Vader schijnt zooals je misschien al weet, in België gepakt en naar Polen gestuurd te zijn. (...) Je ziet Ies veel goed nieuws heb ik de laatste tijd niet gehad.' De vriend ervoer de situatie in Zuid-Frankrijk als die op een vulkaan en hij gaf Bachrach dan ook de raad 'blijf waar je bent'. Uit de brieven van de vluchtelingen, ook die van later in de oorlog, rijst het beeld op dat we van opvang- en vluchtelingenkampen hebben: verveling, spanning en onzekerheid. Kortom, het leven in een afgesloten microkosmos onder hoogspanning. Dat er irritaties waren en de emoties soms hoog opliepen, is begrijpelijk. Men zat boven op elkaars lip en had totaal geen greep op het eigen leven. En over het lot van familie en vrienden kon men slechts in de meest duistere kleuren gissen.

BRIEFWISSELING

Voor de oorlog had Bachrach Gebby Verbij leren kennen. Met haar onderhield hij een uitgebreide correspondentie die alleen al in 1944 minstens 36 brieven – niet alles is bewaard gebleven – betrof. Al deze brieven moesten door de censuur. Bachrach had daarom een pseudoniem gekregen: Rob de St. Cygne. En voor de bezetter gevoelige zaken werden politiek correct beschreven: 'Ik vind het ellendig dat de Duitsers zoo verloren hebben in Tunis, maar ja dat betekent nog niet veel, die Engelschen zullen nog wel anders leren, ik denk dat de Duitsers ze maar even laten gaan om ze aanstonds des te feller aan te vallen.' De bewaard gebleven brieven zijn vooral die van Verbij aan Bachrach. Zij had de meeste van de brieven van Bachrach aan haar verbrand. Voor haar jaloerse verloofde hield ze de correspondentie met haar vriend in Zwitserland geheim, maar omdat ze bang was dat hij de brieven zou ontdekken – hij neusde weleens in haar spullen – had ze maar het zekere voor het onzekere genomen. Toch zijn ook de brieven van Verbij bijzonder waardevol, ze geven een goed beeld van het leven in Den Haag tijdens de bezetting. Ze deed, vaak tussen de regels door, verslag van de schraalheid van het bestaan, het toenemende gebrek aan vrijwel alles, het luchtalarm, de leegstand van de oude Jodenbuurt ('Ik kom nogal vaak langs het huis waar je vroeger woonde. Alles is leeg. (...) Het is afschuwelijk in de stad. (...) Ik hou er altijd een rotgevoel aan over.'), de antisemitische opmerkingen van haar verloofde, de verveling – uitgaan was er niet meer bij – en als constante in iedere brief: het gemis van sigaretten. Ze schreef ook over haar broer die in Duitsland werkte: 'Mijn broer is ook met verlof uit Duitsland geweest. Was er veel dikker op geworden en zag er buiten-

gewoon goed uit.' En over haar zus Greet die in de meidagen van 1940 weduwe was geworden; haar man was gesneuveld bij de gevechten op het eiland van Dordrecht. Bij het lezen van de liefdesgeschiedenis van Ies en Gebby voelt de lezer zich een voyeur. Gebby kon niet kiezen tussen haar verloofde Peter en Ies. Opvallend is dat ze elkaar in juli 1944 uitgebreide brieven (negen kantjes!) schreven over wat de betekenis was van hun relatie-op-afstand en dat Gebby het voorstel deed met de correspondentie te stoppen ('Noem al je slechte eigenschappen dan zal ik me daar op concentreren!'), maar dat er geen woord gerept werd over de invasie in Frankrijk! Ondanks de afspraak elkaar niet meer te schrijven, bleven ze elkaar brieven sturen, ook na de bevrijding. De correspondentie loopt door tot de zomer van 1945. Gebby woonde toen inmiddels in Den Bosch, dicht bij haar verloofde Peter die al in de oorlog bij Philips in Eindhoven was gaan werken. Bachrach bezocht haar daar. Bij een van de bezoeken liet hij zijn koppelriem liggen – hij had zich na de bevrijding van Frankrijk vanuit Zwitserland bij de Nederlandse krijgsmacht gemeld. Wat er toen gebeurde, laat zich lezen als een goedkoop tafereel uit de Bouquetreeks: 'Toen dacht ik aan de koppelriem die ik toevallig voor ons heengaan onder een kussen van de stoel gelegd had en toen had ik niet eerder rust voor ik hem mijn zaalkamer uitgeloozd had.' Hier stopte de correspondentie zoals die in de koffer gevonden is. Of Gebby en Ies elkaar nog ontmoet hebben, is onbekend. Zij is in 1946 met haar verloofde Peter getrouwd. Bachrach is in Den Haag een kantoorboekhandel begonnen. Na de ontbinding van zijn eerste huwelijk heeft hij zich met zijn tweede vrouw in Amsterdam gevestigd, waar zij de bekende Joodse boekhandel Joachims-thal dreven. Ies Bachrach is in 2000 overleden. ■

Gerarda (Gebby)
Verbij. Foto: Jurriaan
Brobbeel.

MARIA GREVER

Maria Grever is hoogleraar Theorie en Methoden van de Maatschappijgeschiedenis en tevens directeur van het Centrum voor Historische Cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Grever schreef onder andere het meeslepende boek over feministe en historica Johanna Naber, waarin ze Nabers geschiedschrijving vergelijkt met het werk van toonaangevende historici en vrouwelijke gepromoveerden in de periode 1904-1948.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

WELK NUT HEEFT GESCHIEDENIS VOLGENS U?

Het verleden is voorbij, maar we zijn er wel mee verbonden door tradities, routines en sporen uit andere tijden. Als mensen vertellen wie ze zijn, kijken ze historisch naar zichzelf. Omdat ons handelen vaak steunt op historische beeldvorming is het heel belangrijk meer te weten van de geschiedenis en om na te denken hoe het verleden in het heden kan doorwerken voor individuen en gemeenschappen. Dat kan soms heel pijnlijk zijn met onverwacht grote gevolgen.

KUNT U ZICH NOG VEEL HERINNEREN VAN DE GESCHIEDENISLESSEN VAN UW JEUGD?

Ik was al vroeg dol op geschiedenis. Dat komt ook door de verhalen in ons gezin. Mijn vader, oom en oudste broer (ook historicus) verdiepten zich in de Opstand, mijn andere broer in de Franse Revolutie en de Eerste Wereldoorlog. De les die betrekking had op de prachtige schoolplaat van Isings over de troonsafstand van Karel V, steunend op de schouder van Willem van Oranje, staat in mijn geheugen gegrift.

FOTO: MICHELLE MUUS

WELKE HISTORISCHE PERIODE SPREEKT U HET MEESTE AAN?

In mijn onderzoek is de negentiende eeuw mijn favoriete periode. In die tijd zijn nog sporen van het ancien régime merkbaar en toch breekt een nieuwe tijd aan: de burgerij gaat zich organiseren, grondwetten worden aangepast, de ene na de andere technische uitvinding voltrekt zich, er zijn revoluties en sociale bewegingen. De negentiende eeuw is vreemd en ver weg, maar toch nog dichtbij genoeg om je er een voorstelling van te kunnen maken.

WAT IS DE MEEST RECENTE 'HISTORISCHE SENSATIE' DIE U HEBT GEHAD?

Van ons onderzoek naar de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 met coauteur Berteke Waaldijk heb ik enorm genoten. Toen we de foto in handen kregen van de Creoolse vrouw Louise Yda in de grote Industriezaal, staande bij de textielmachines uit Enschede, was dat een historische sensatie. Louise was de dochter van een vrijgemaakte slavin uit Paramaribo. De organisatrices van de tentoonstelling vonden het een leuk idee als een 'echte Surinaamse vrouw' in de zaal West-Indië vruchtensap of een sigaar zou verkopen aan de bezoekers. Maar Louise trok zich weinig aan van de regels en liep opgewekt door de hele tentoonstelling. Dat hadden we al gelezen in de bronnen, maar deze foto bevestigde dat.

ALS U MORGEN EEN HISTORISCH ONDERZOEK ZOU MOGEN BEGINNEN, WAT ZOU DAN HET ONDERWERP ZIJN?

Zeer waarschijnlijk weer een intellectuele biografie van een historicus. Dit genre biedt een prachtige ingang de veranderende omgang met het verleden te bestuderen. De historici Natalie Zemon Davis en Bonnie Smith hebben me destijds voor mijn dissertatie over de historica Johanna Naber geïnspireerd haar leven en werk ook antropologisch te benaderen. Hoe verkrijgt een historicus cultureel gezag? In hoeverre beïnvloeden pijnlijke en traumatische ervaringen de geschiedschrijving?

HOE VINDT U DAT GESCHIEDENISONDERWIJS AAN EEN MIDDELBARE SCHOOL GEDOCEERD MOET WORDEN?

Hanteer niet één didactische methode maar wissel af: vertel historische verhalen, lok discussie uit, laat leerlingen schriftelijke en mondelinge opdrachten maken, apart of in groepjes, organiseer excursies naar een erfgoedhuis of museum. Maar wat je ook doet, doceer met passie. Als je jongeren niet boeit, dan blijft er niets hangen.

WAT IS VOLGENS U HET BELANGRIJKSTE IN HET GESCHIEDENISONDERWIJS?

Dat zijn drie zaken die nauw met elkaar verbonden zijn. Fascinatie: leerlingen nieuwsgierig maken en de historische verbeelding in gang zetten. Kennis: leerlingen hebben kennis nodig, anders kunnen ze bepaalde ontwikkelingen niet begrijpen. Historisch denken: aan de hand van begrippen als oorzaak en gevolg, historische perspectieven, continuïteit en verandering kunnen we leerlingen uitdagen verder te komen dan alleen uit het hoofd leren, zodat ze hun kennis verder uitdiepen. Op die manier leren ze argumenteren en gaan ze historische samenhangen zien tussen bijvoorbeeld het koloniaal verleden van een land en de reacties later van migranten uit dat gekoloniseerde land. Zonder geschiedenis is Zwarte Piet geen discussiepunt.

WAT IS VOOR U EEN BELANGRIJKE LIEU DE MÉMOIRE?

Dat is de Sint-Janskathedraal in 's-Hertogenbosch, mijn geboortestad. Als ik daar kom, voel ik nog steeds de aantrekkingskracht van die oude kerk, de zijkapellen en het orgel. Vroeger was het interieur van de kerk zwartgeblakerd en geheimzinnig. Later werd dat door de restauratie heel licht. De Sint-Jan is voor mij een dubbele lieu de mémoire: een herinnering aan vervlogen tijden van een hecht georganiseerde en ook wel intimiderende rooms-katholieke kerk en de herinnering aan mijn kindertijd. Ik heb nog het staartje van het rijke roomse leven meegemaakt met de hoogmis, de stille omgang en processies in de meimaand. ▶

*'Wat je ook doet,
doceer met passie.
Als je jongeren niet boeit,
dan blijft er niets hangen'*

● ...EN DE GESCHIEDENIS

Rechts: Portret van Eleanor Roosevelt, 1933.

Onder: Scène uit 14 diaries of the Great War.

WELKE HISTORISCHE STUDIE OF WELKE HISTORISCHE ROMAN MAAKTE DE MEESTE INDRUK OP U?

Hermetisch zwart van Marguerite Yourcenar. Deze historische roman speelt zich af in de zestiende eeuw. Hoofdpersoon is arts, alchemist en filosoof Zeno, een fictieve samensmelting van Erasmus, Bruno en Paracelsus. We volgen hem op zijn reizen langs Brugge, Parijs, Basel en Venetië waardoor de lezer een rijkgeschakeerd beeld krijgt van Europa, inclusief de angstcultuur die de rooms-katholieke kerk creëerde over de juiste interpretatie van het geloof. Zeno wordt door de Inquisitie vervolgd wegens zijn overtuigingen en pleegt zelfmoord.

'De canon heeft didactisch gezien weinig nut voor het onderwijs'

WELKE HISTORISCHE FILM HEEFT DE MEESTE INDRUK OP U GEMAAKT?

De serie 14 diaries of the Great War vond ik indrukwekkend. Op basis van brieven en dagboeken van veertien mensen uit acht Europese regio's wordt het drama van de Eerste Wereldoorlog vanuit verschillende perspectieven verteld. De verhaallijn is per aflevering glashelder. Thema's zijn 'Gifgassen', 'Dieren in de oorlog' of 'Seks'. Hoofdrospelers zijn soldaten in loopgraven, achterblijvers thuis en verpleegsters. Terwijl fragmenten van de egodocumenten worden voorgelezen zien we authentieke foto's en filmfragmenten; acteurs uit Rusland, Frankrijk, Duitsland en Engeland spelen de hoofdpersonen na. Het resultaat is een ingetogen documentaire, een epos met grote overtuigingskracht.

WELKE HISTORISCHE PERSOON SPREEKT U HET MEESTE AAN?

Eleanor Roosevelt en Joop den Uyl. Beiden waren intrinsiek gedreven het politiek systeem te veranderen, beiden waren zeer sociaal bewogen, beiden hebben veel meegemaakt en beiden reflecteerden op hun leven in dagboeken en brieven. Van die twee boeit Eleanor Roosevelt me het meest. Haar bijdrage aan de Universal Declaration of Human Rights is ongelooflijk belangrijk geweest. Maar ik ben ook gefascineerd door het bizarre en droefgeestige leven van koning Ludwig II van Beieren, prachtig verfilmd door Visconti.

DENKT U DAT DE HISTORISCHE CANON NUT HEEFT VOOR HET GESCHIEDENISONDERWIJS?

De canon heeft didactisch gezien weinig nut voor het onderwijs. Wel is het een handig referentiekader voor musea om bij het reguliere onderwijs aan te sluiten. Tijdens ons NWO-onderzoek naar erfgoedonderwijs dat ik met Carla van Boxtel heb geleid, ontdekte ik dat de regionale canons de samenwerking tussen vakhistorici en vertegenwoordigers van musea, de politiek en de toeristensector hebben bevorderd. Dat heeft geresulteerd in aansprekende evenementen, maar minstens zo belangrijk is de onderlinge correctie. Een beleidsmaker kan weleens om commerciële redenen wat al te gemakkelijk omgaan met de historische waarheid. Dat proces heb ik in ons boek Verlangen naar tastbaar verleden verwerkt. ■

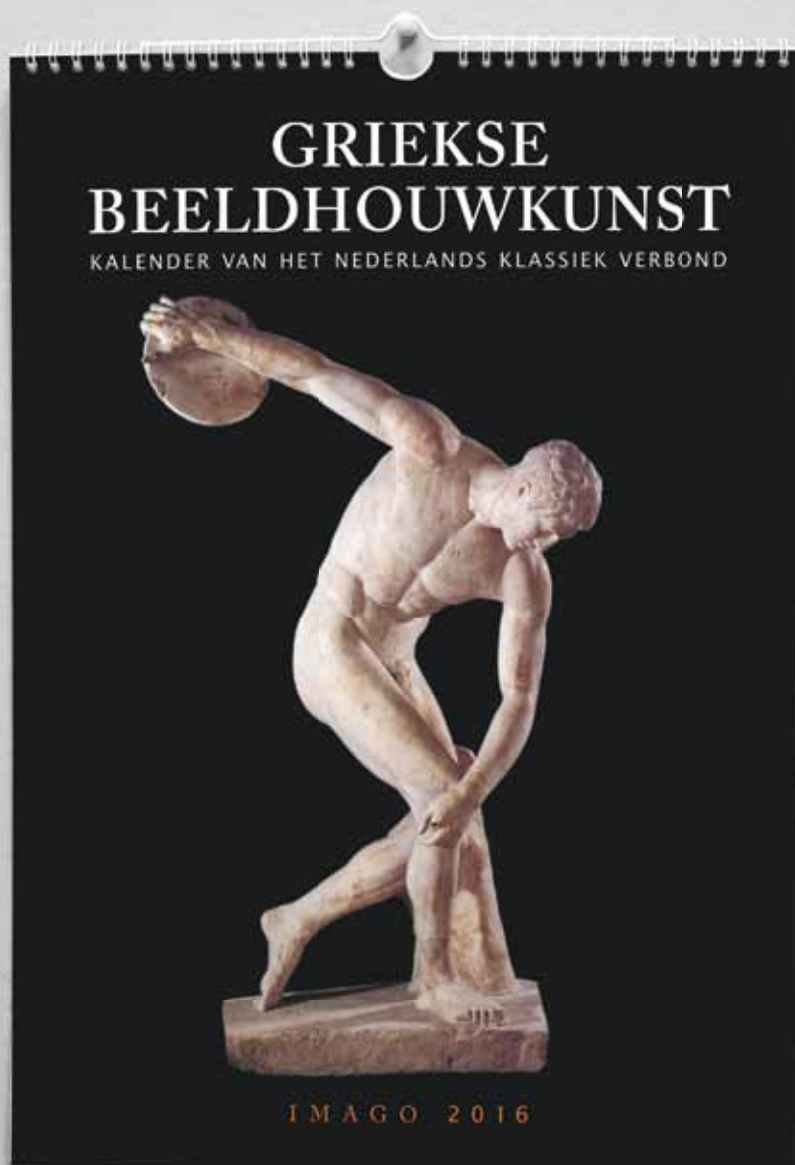
Het Nederlands Klassiek Verbond presenteert

IMAGO KALENDER 2016

De Griekse beeldhouwkunst is al eeuwenlang een inspiratiebron voor beeldend kunstenaars en liefhebbers van de Grieks-Romeinse Oudheid. In de Imagokalender 2016 leert u verschillende facetten van de Griekse beeldhouwkunst kennen.

Laat u elke maand inspireren door het prachtige beeldmateriaal en verrassende achtergrondverhalen door vooraanstaande classici.

Plaats nu uw bestelling op www.imagokalender.nl en ontvang de kalender nog voor december!

KAVIAARDIPLOMATIE EN MENSENRECHTEN

De grote uitdagingen van de Raad van Europa

Precies 25 jaar geleden werd Hongarije als 24e natiestaat lid van de Raad van Europa. Een bijzonder gegeven, omdat Hongarije daarmee het eerste land van het voormalige Warschaupact was dat toetrad tot de organisatie. Het droeg sterk bij aan de dialoog tussen het Oosten en het Westen, en het proces van democratisering in Oost-Europa. Toch wordt de Raad van Europa doorgaans slecht begrepen door het Europese volk. Wat doen ze bij die organisatie?

Jan Verdonk is
redacteur van Kleio.

Op 15 oktober 2013 confronteerde *Pow-News*-verslaggever Rutger Castricum enkele politici in Den Haag met een kritisch rapport van de Raad van Europa over vermeend racisme in Nederland bij het sinterklaasfeest. Aan Alexander Pechtold stelde hij de vraag of de fractieleider van D66 het ermee eens was, aangezien hij Brussel in alles zou steunen. Dat Castricum met deze vraag flink in de fout ging, had hij zelf niet in de gaten. De Raad van Europa is namelijk niet gevestigd in Brussel maar in Straatsburg, en heeft bovendien niets met de Europese Unie te maken. Je kunt het Castricum overigens nauwelijks kwalijk nemen, want de Raad van Europa is dusdanig onbekend bij het grote publiek dat het vaker

misverstanden oplevert. Het orgaan wordt ook wel als het meest onbegrepen orgaan van Europa beschouwd. Zelfs mensen die over het algemeen goed op de hoogte zijn, verwarren het vaak met de Europese Raad en de Raad van de Europese Unie, die wel in Brussel gehuisvest zijn en deel uitmaken van de Europese Unie. Dat terwijl de Raad van Europa ouder is en vrij specifieke doelstellingen heeft. Het is daarom goed eens terug te gaan in de geschiedenis, naar het moment waarop de Raad opgericht werd.

SAMENWERKING ALS WAPEN

Direct na de Tweede Wereldoorlog groeide de overtuiging in Europa dat samenwerking de beste

manier was om een nieuwe greep naar de wapens te voorkomen, in het geval van spanningen tussen Europese landen. Er waren grofweg drie ideologische groepen te onderscheiden: de unionisten, de functionalisten en de federalisten. De unionisten wilden een zo groot mogelijke samenwerking, waarbij de natiestaten wel soeverein zouden blijven. De functionalisten geloofden dat economische en sociale integratie onvermijdelijk tot een politieke unie zouden leiden. De federalisten waren van mening dat de Europese grootmachten dusdanig gewelddadig waren gebleken dat de beste oplossing een federatie zou zijn.

Tijdens het Congres van Europa, dat tussen 7 en 10 mei 1948 in Den Haag gehouden werd, kwamen de belangrijkste politieke figuren uit zeventien landen tot een resolutie waarin voor een einde aan de conflictueuze relaties in Europa werd gepleit. Er werd een indirect gekozen parlementaire vergadering aanbevolen die de politieke en wettelijke implicaties van een Europese Unie of Federatie zou moeten onderzoeken. Op 5 mei 1949, vlak na de Blokkade van Berlijn die Europa in twee ideologische machtsblokken scheidde, richtten tien landen (Nederland, België, Frankrijk, Denemarken, Ierland, Luxemburg, Italië, Zweden, Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk) de Raad van Europa op. De federalisten werden hiermee teleurgesteld, aangezien de deelnemende landen geen soevereiniteit overdroegen aan de nieuwe organisatie. De Raad van Europa, bestaande uit het Comité van Ministers en de Parlementaire Vergadering, werd een

intergouvernementeel orgaan, dat zich verre diende te houden van veiligheidszaken, aangezien dat het terrein van de NAVO was, dat een maand eerder was opgericht. Het diende zich bezig te houden met het bevorderen van de democratie en de mensenrechten in heel Europa.

Het belangrijkste doel van de Raad van Europa werd het stimuleren van eenheid tussen de lidstaten, met name door het sluiten van onderlinge verdragen. Deze richten zich op de bescherming van mensenrechten, het waarborgen van de meerpartijendemocratie en de naleving van de rechtsstaat. Daarnaast stimuleert de organisatie de ontwikkeling van de culturele identiteit en diversiteit van Europa. Verder zoekt de Raad naar oplossingen voor problemen die mogelijk de Europese maatschappij bedreigen, zoals discriminatie, milieubescherming, intolerantie, doping en georganiseerde misdaad. Tot slot richt de Raad van Europa zich op de consolidatie van de democratische stabiliteit in Europa, door politieke, wetgevende en grondwettelijke hervormingen te steunen. Concreet leverde dit bijvoorbeeld het Europees Verdrag ter Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden op in 1950, dat sinds 1998 zelfs bindend is voor alle lidstaten. Hierin zijn mensen- en burgerrechten geregeld. Zo kunnen burgers, die menen dat hun rechten worden geschaad, bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens een procedure aanspannen tegen de eigen regering. Onder de 218 verdragen die de Raad tot op heden sloot, waren verder ook

Vergadering van de Raad van Europa.

Het gebouw waar de Raad van Europa zetelt, in Straatsburg.

de Europese Culturele Conventie, het Europees Verdrag ter voorkoming van Marteling en het Verdrag ter voorkoming van Terrorisme. Tot de val van de Sovjet-Unie zouden nog twaalf landen zich aansluiten bij de oorspronkelijke tien oprichters. Kort na het ontstaan van de Raad van Europa sloten Griekenland, Turkije, IJsland en de Bondsrepubliek Duitsland zich aan. Turkije ligt weliswaar niet volledig in Europa, maar wel deels, waardoor lidmaatschap toch mogelijk was. Wat daarbij hielp, was dat de Turken een sterke bondgenoot waren van de Verenigde Staten in de strijd tegen de Sovjet-Unie. Oostenrijk werd in 1956 lid, in de jaren zestig gevolgd door Cyprus, Zwitserland en Malta. Pas na de ineenstorting

'DE VAL VAN HET OOSTBLOK WAS VOOR DE RAAD EEN UITGELEZEN KANS DE POLITIEKE ARMSLAG TE VERGROTEN'

van de fascistische regimes in Spanje en Portugal eind jaren zeventig werden ook deze landen lid. Artikel 3 van de statuten van de Raad van Europa schrijft immers voor dat potentiële nieuwe leden moeten voldoen aan drie voorwaarden. Zij dienen democratie, mensenrechten en de rechtsstaat in ere te houden. Zo moest Griekenland zich tussen 12 december 1967 en 28 november 1974 terugtrekken uit de Raad ten tijde van het kolonelsregime, en werd Turkije na een militaire staatsgreep begin jaren tachtig geschorst tot er weer vrije verkiezingen werden gehouden. De dwergstaten Liechtenstein en San Marino werden tevens lid voor de val van

de Sovjet-Unie. Finland werd officieel het eerste land dat na de val van de Berlijnse Muur aansloot bij de Raad van Europa. Maar het zou vooral de aansluiting van voormalige Warschaupactlanden zijn die aanvankelijk tot grote blijdschap leidde in de organisatie.

'BETER ERIN DAN ERBUITEN'

Na de val van het Oostblok en dus het IJzeren Gordijn in Europa in 1989, ging de Raad van Europa over tot een zogenaamd beter-erin-dan-erbuiten-beleid met betrekking tot de landen die deel hadden uitgemaakt van het Warschaupact. Voor de organisatie was het een uitgelezen kans om de politieke armslag te vergroten. Op 8 juni 1989 werd dan ook een speciaal statuut voor 'bijzondere genodigden' opgenomen in de Parlementaire Vergadering. Op 10 mei 1990 werd er in de vorm van de Commissie van Venetië een speciaal orgaan opgericht door de Raad van Europa dat assistentie moest verlenen bij het ontwerpen van een nieuwe grondwet naar West-Europees model, om zo de transitie naar een democratie te bevorderen. Tijdelijk konden zelfs Oost-Europese landen die niet voldeden aan het eerder genoemde Artikel 3 lid worden. Wel moest er beloofd worden dat er spoedig voldaan zou worden aan de standaard van de Raad van Europa. In mei 1990 sprak Václav Havel, die nog maar net getransformeerd was van een dissident in het communistische tijdperk tot de leider van een jonge democratie, in Straatsburg tot de Raad, waar hij stelde dat de organisatie 'het belangrijkste Europese politieke forum' was. Hij zag een club van democratieën, toegewijd aan de bescherming van een zo

hoog mogelijk niveau van mensenrechtenbescherming en aan het stoppen van autocratische regimes. Op 6 november 1990 werd ex-Oostblokstaat Hongarije officieel het 24e lid van de Raad van Europa. Het proces hierbij verliep bijzonder soepel. Op de dag dat de Hongaren hun aanmelding indienden voor lidmaatschap, op 16 november 1989, tekenden ze twee verdragen: het Culturele Verdrag en het Verdrag inzake het Behoud van Wilde Dieren en Planten en hun Natuurlijke Leefmilieu in Europa. Het Comité van Ministers besloot dat Hongarije welkom was bij alle bijeenkomsten van de Raad van Europa als waarnemer. In een bijzondere bijeenkomst van hetzelfde comité in Lissabon op 24 maart 1990 werd de Hongaarse minister van Buitenlandse Zaken, Gyula Horn, net als andere collega's uit Centraal- en Oost-Europa uitgenodigd. Een dag later al vond de eerste parlementaire verkiezing plaats in Hongarije, waarbij leden van de Parlementaire Vergadering aanwezig waren om het proces te observeren. Een soortgelijke delegatie was tevens aanwezig bij de lokale verkiezingen in september. Op 2 oktober vond vervolgens een debat plaats over de toelating van de Hongaren, waarin de leden van de Raad van Europa unaniem waren in hun oordeel dat Hongarije lid mocht worden. József Antall, de toenmalige minister-president van het land, stelde in een speech dat hij blij was dat Hongarije 'teruggebracht was naar Europa'. Op 6 november werd uiteindelijk het Hongaarse lidmaatschap officieel bekrachtigd.

Niet lang na de toetreding van Hongarije werden ook Polen (26 november 1990), Tsjecho-Slowakije (21 februari 1991) – waarvan de latere opvolgerstaten wel opnieuw een lidmaatschap moesten aanvragen –, Bulgarije (7 mei 1992), Estland, Litouwen, Slovenië (alle drie op 14 mei 1993), Slowakije, Tsjechië (allebei 30 juni 1993) en Roemenië (7 oktober 1993) lid. Letland, Albanië, Moldavië, Macedonië, Oekraïne, Kroatië, Georgië, Armenië, Azerbeidzjan en zelfs Rusland zouden later dit voorbeeld volgen. Voor hen was het wel lastiger toe te treden tot de Raad van Europa. Nadat de grootste noodzaak van het inbrengen van voormalig Warschaupactlanden er voor de Raad af was, werden de eisen voor toetreding aangescherpt. Bij een bijeenkomst van de Raad in Wenen in oktober 1993 verklaarden de leden het volgende: 'De volksvertegenwoordiging moet gekozen zijn via vrije en eerlijke verkiezingen op basis van algemeen kiesrecht. Gegarandeerde vrijheid van meningsuiting en de media, bescherming van minderheden en inachtneming van de principes van internationaal recht moeten, in onze ogen, beslissende criteria zijn bij elke aanvraag voor lidmaatschap.' Toch is dit debat

over de toelatingseisen een buitengewoon lastige gebleken. Het hele Europese continent is inmiddels lid van de Raad van Europa, met uitzondering van Wit-Rusland, Vaticaanstad, Kazachstan (dat voor een klein deel in Europa ligt en dus theoretisch gezien lid zou kunnen worden) en Kosovo. Dit terwijl niet elk land even democratisch beschouwd kan worden. Wanneer voldoet een potentiële kandidaat dan precies aan genoeg eisen? Het is exact dat discussieveld dat voor de nodige spanningen heeft gezorgd.

CHINA ALS ROLMODEL?

Dat de toetreding van de voormalige Warschaupactlanden een sterke impuls heeft gegeven aan de parlementaire samenwerking tussen Europese landen, is duidelijk. Door de onderlinge contacten en uitwisselingen is het democratiseringsproces in Oost-Europa vergemakkelijkt, en heeft de Raad van Europa bovendien meer slagkracht gekregen en daarmee dus een belangrijkere politieke rol. Om deze status te behouden is er echter dringend verandering vereist. Het mondiale politieke landschap is sterk veranderd sinds 1989. Waar er destijds een rotsvast geloof in de hegemonie van het democratische model was na de val van de communistische Sovjet-Unie, onder andere verwoord in *End of History* van Francis Fukuyama, is er tegenwoordig een veel sceptischere kijk op het democratiseringsproces. Waarom zou je immers nog moeten democratiseren, als ook China forse groeicijfers weet te bewerkstelligen met een totaal ander politiek model? Er zijn een aantal 'nieuwe autoritaire regimes' die een eenpartijstelsel koppelen aan kapitalisme en economisch succes, iets wat de noodzaak voor (verdere) democratisering in de ogen van een aantal landen wegneemt.

Het gebouw voor de Europese Raad in Brussel. Niet te verwarren met de Raad van Europa. Ontwerp Samyn en partners.

Een jongleur staat
boven op de Ber-
lijnse Muur, 1989.
Foto: Yann Forget.

Een goed voorbeeld is Azerbeidzjan. Toen dit land in 2001 als lid toegelaten werd, was er ondanks duidelijke democratische tekortkomingen het vertrouwen dat een lidmaatschap Azerbeidzjan zou veranderen. Het tegenovergestelde is echter gebeurd. De Azeri worden geleid door een autoritair regime, en in mei 2014 oordeelde het Europees Hof van de Rechten van de Mens nog dat de regering in Azerbeidzjan de rechten van een politieke gevangene had geschonden. Iets wat weinig mensen verbaasde, gezien de reputatie van het land op het gebied van mensenrechten. Des te verbazingwekkender is het dat het land in 2014 een half jaar het voorzitterschap van de Raad van Europa bekleedde. Critici verwijten de Raad van Europa dan ook van 'kaviaardiplomatie', waarbij diplomaten omgekocht zouden worden met dure cadeaus en luxe tripjes. Het gedeelde waardensysteem van de Raad van Europa staat daarmee onder druk.

RAAD VAN EUROPA IN DE KLAS

De Raad van Europa staat voor de uitdaging om een bredere variëteit van politieke systemen onder te brengen onder hetzelfde institutionele systeem, zonder de eigen democratische waarden te verloochenen. In een tijd waarin het Europese publiek steeds meer moeite krijgt met de bemoeienissen van de Europese Unie en de rol die economische problemen daarin spelen, zou juist de Raad van Europa als 'waardenbewaker' een mooie rol kunnen spelen in het verkleinen van de groter wordende afstand tussen Europeanen. Met inmiddels 47 zeer diverse Europese lidstaten en Vaticaanstad plus zes niet-Europese landen (Verenigde Staten, Canada, Japan, Mexico, Israël en Marokko) als waarnemers is het zaak opnieuw na te denken over wat de gedeelde democratische waarden zijn in Europa, en bijvoorbeeld over de vraag welke extra mensenrechten er allicht beschermd moeten worden in het digitale tijdperk. Onder andere in dit soort vragen liggen de mogelijkheden van de Raad

van Europa voor in de klas. Een simpele opdracht zou kunnen zijn leerlingen eens uit te laten zoeken wat de taak is van verschillende Europese instellingen, waaronder dus ook de Raad van Europa. Waarom werden ze ooit opgericht, wat doen ze en wat hebben wij daar als burgers eigenlijk aan? Daarmee zouden al veel misverstanden rond de Raad van Europa opgelost kunnen worden. De organisatie biedt echter ook genoeg mogelijkheden voor intensievere opdrachten. Het kan waardevol zijn leerlingen in contact te brengen met leeftijdsgenoten in Roemenië, Griekenland, Spanje en Denemarken, om te praten over welke waarden zij belangrijk vinden. Hoe vinden zij dat deze bewaakt moeten worden? Door de dialoog aan te gaan wordt uiteindelijk het begrip vergroot, en precies dat is wat ook een organisatie als de Raad van Europa nodig heeft. Het orgaan van vóór 1989 kan simpelweg niet hetzelfde zijn als dat van nu. We moeten naar een Raad van Europa 2.0, een 'gepimpte' versie met moderne denkbepelden over democratische waarden die voor heel Europa gelden, in plaats van voor het Westen alleen. Wat voor democratie wil de jeugd in de toekomst? Laten we daarbij ook vooral onze eigen democratie kritisch onder de loep nemen. Spelen geld en lobbyisme niet net als in de Verenigde Staten een veel te grote rol, en hoe kunnen we dat oplossen? Het zijn grote thema's, maar het kan evenwel een uitgelezen kans zijn de jeugd wat politiek bewustzijn bij te brengen. ■

GEBRUIKTE BRONNEN

- WASSENBERG, B. (2013). *History of the Council of Europe*.
- www.europa-nu.nl/id/vg9ho48czuz9/raad_van_europa_rve
- *Why we need the Council of Europe*, Fabio Liberti, <http://mondediplo.com/2012/09/18council>
- *Huidige voorzitter van de Raad van Europa neemt het niet zo nauw met mensenrechten*, www.liberties.eu/nl/news/azerbeidzjan
- *The Pursuit of Undivided Europe - Expert's Views on the Political Relevance of the Council of Europe*, www.coe.int/t/policy-planning/Think_tanks/Undivided_Publication.pdf
- *Caviar Diploma - How Azerbaijan silenced the Council of Europe*, www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_131.pdf

DE ONMEETBARE MENS.

SCHEDELS, RAS EN WETENSCHAP IN NEDERLANDS-INDIË

Fenneke Sysling

Lange tijd werden de bewoners van de archipel gedwongen zich te laten meten en werden de schedels van overledenen verzameld. De bedoeling was een beeld te krijgen van de rassen in Nederlands-Indië. Echter, dat bleek niet altijd even eenvoudig. Vantilt | € 19,95

KL. EEN GESCHIEDENIS VAN DE NAZI-CONCENTRATIEKAMPEN*Nikolaus Wachsmann*

Een duur boek, maar dan heb je ook wat! Bijna duizend pagina's waarin de vele kampen worden beschreven, het leven in de kampen uit de doeken wordt gedaan, maar vooral een boek waarin geen enkel detail ontbreekt. Een naslagwerk om te lezen en te bewaren.

De Bezige Bij | € 79,90

SCHILDERKUNST IN DE BOURGONDISCHE NEDERLANDEN*Bernhard Ridderbos*

Schitterend uitgegeven boek waarin kleine details van zo'n tien schilderijen worden toegelicht. Alle informatie die

je nodig hebt om leerlingen over onder andere *Het Lam Gods* te vertellen staat erin. WBooks | € 64,50

HET BELANG VAN HET BINNENHOF. TWEE EEUWEN HAAGSE POLITIEK, HUISVESTING EN HERINNERING*Diederik Smit*

Er is heel wat te doen over de renovatie van het Binnenhof. De zetel van regering en parlement is al vaker onderwerp van discussie geweest. In dit boek wordt de geschiedenis verteld van een vervallen complex dat transformeerde tot het hart van de democratie. Prometheus-Bert Bakker | € 35,00

HET WENEN VAN HITLER. DE BIOGRAFIE VAN DE JONGE ADOLF*Brigitte Hamann*

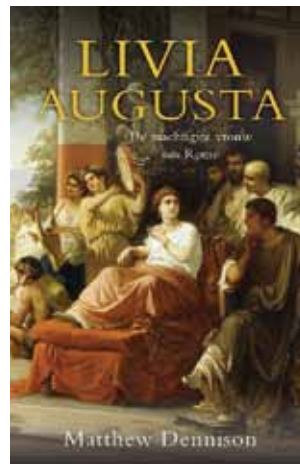
Het leven van Hitler in Braunau, Linz en vooral Wenen. Hamann probeert te achterhalen op welke wijze Hitler zich onderdompelde in deze multiculturele hoofdstad en waarom hij een rabiaat anti-semitisme ontwikkelde. Omniboek | € 34,99

LIVIA AUGUSTA.

DE MACHTIGSTE VROUW VAN ROME

Matthew Dennison

Vrouw van de eerste keizer, moeder van diens opvolger Tiberius, grootmoeder van Claudius die haar vergoddelijkte. Zeven decennia bracht deze manipulatieve vrouw en gifmengster door in het politieke machtscentrum van Rome. Wie was zij echt? Kosmos Uitgevers | € 19,99

PROVO! MEDIAFENOMEEN 1965-1967*Niek Pas*

Vijftig jaar geleden was Nederland in de ban van Provo. Maar wat was Provo precies en wat wilden ze bereiken? En waarom bestonden ze maar twee jaar? Zijn al hun dromen uitgekomen? Naast de antwoorden wordt er in het boek een mooi beeld geschetst van de jaren zestig. Wereldbibliotheek | € 19,95

NAZI'S IN AMERIKA.

HOE AMERIKA EEN THUISHAVEN BOOD AAN HITLERS MANNEN

Eric Lichtblau

Een verbijsterend boek over de manier waarop nazimisdadigers onderdak vonden in de Verenigde Staten. FBI en CIA waren zo doordrenkt van anticomunistische sympathieën dat ze graag medestrijders toelieten binnen hun landsgrenzen. Dat deze nogal wat op hun kerfstok hadden, werd op de koop toegenomen. Meulenhoff | € 27,99

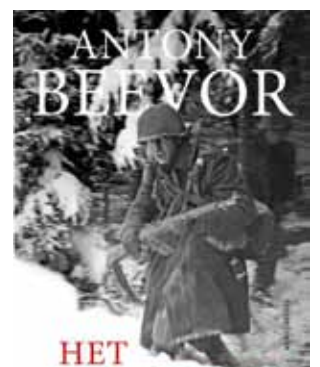
DE SLAG OM SREBRENICA.

DE AANLOOP. DE VAL. DE NASCHOK

Frank Westerman

Een nieuwe zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis. Westerman onderzoekt de val van de enclave en maakt daarbij gebruik van documenten en interviews. Dit boek won onlangs de prijs voor het beste politieke boek.

De Bezige Bij | € 17,90

HET ARDENNENOFFENSIEF*Antony Beevor*

Meesterverteller Beevor schetst een boeiend beeld van de slag in de Ardennen tijdens de winter van '44-'45. Hitler wilde de opmars van de geallieerden stoppen, maar sneeuwval, kou en ellende staken daar een stokje voor. Ambo | Anthos | € 24,99

HET WARE WATERLOO

Twee boeken werpen nieuw licht op beslissende slag

De Slag bij Waterloo vond eigenlijk helemaal niet plaats bij Waterloo. Die naam heeft Wellington bedacht, de Britse generaal die in het destijds nietige dorpje zijn hoofdkwartier had. De beslissende slag vond plaats ten zuiden van Braine-l'Alleud (Eigenbrakel), op de plaats waar de Nederlandse kroonprins gewond raakte bij het heldhaftig aanvoeren van zijn troepen. Daar torent de gietijzeren Nederlandse leeuw hoog boven het slagveld uit, tot de – legendarische – woede van Wellington.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Met deze constatering is meteen de toon gezet van het al tweehonderd jaar durende debat over de werkelijke helden van de slag. In het herdenkingsjaar 2015 bleek het hoog tijd voor een meer genuanceerde weergave van de geallieerde overwinning, of liever: hoog tijd iets recht te zetten. Twee Nederlandse boeken met dat uitgangspunt vallen op in de enorme stapel nieuwe uitgaven over Napoleon en zijn ondergang. *Waterloo. 200 jaar strijd* besteedt uitgebreid aandacht aan de bijdrage van de Nederlandse en Belgische legers aan de slag. Daarbij bevat het boek een gedetailleerd relaas van de aanloop naar de slag en de dagen en weken, zelfs jaren erna, vanuit zowel Frans, Brits, Pruisisch als Nederlands perspectief. De titel verwijst naar de twee eeuwen na 1815 waarin het beeld van de overwinning werd bepaald, vakkundig van tegengeluiden werd ontdaan, zich vastzette in de Europese geschiedschrijving en bij tijd en wijle koppig werd bestreden, met als voorlopig sluitstuk deze nuchtere weerslag van grondig onderzoek. Wat vooral verfrissend is, is dat in dit boek de zege op Napoleon niet als een Britse of Pruisische verdienste wordt gebracht, maar als een gezamenlijke overwinning waaraan alle geallieerde legers hun onmisbare bijdrage leverden. Het boek is bovendien mooi geïllustreerd met een schat aan oude prenten, schilderijen, kaarten van de slag en vroeg twintigste-eeuwse foto's.

NIEUW LICHT OP DE STRIJD

Volgens de auteurs kan aan de immense hoeveelheid studies naar 'Waterloo' in de huidige tijd nog steeds een zinvolle bijdrage worden geleverd, te meer omdat het Nederlandse aandeel daarin beperkt is. De afgelopen decennia zijn duizenden egodocumenten van strijders en ooggetuigen

verzameld en bestudeerd. Archiefonderzoek heeft nieuw licht geworpen op de strijd zelf: er kwam meer aandacht voor het perspectief van de 'gewone soldaat' op het slagveld en het functioneren van de enorme legers aan het begin van de negentiende eeuw. Bovendien geldt de Slag bij Waterloo inmiddels niet meer als een keerpunt of een breuk in de Europese geschiedenis. Er kwam weliswaar een einde aan een revolutionair tijdperk en aan de slopende reeks 'Napoleontische' oorlogen, maar de verlichte denkbeelden, die hun neerslag hadden gekregen in Napoleons wetten en vaak broodnodige vernieuwingen, konden niet meer ongedaan worden gemaakt.

De drie auteurs beschikken over een onmiskenbaar verteltalent. Een omvangrijk en gedetailleerd boek als dit kan een saaie opsomming worden van strategische handelingen en tactische blunders van uur tot uur, een verhandeling over de nadelen van negentiende-eeuwse oorlogvoeren of een serie verwijten aan eerdere auteurs; dat is het op geen enkele manier. Het mag dan non-fictie zijn, dit verhaal van 'Waterloo' leest als een roman. Het is doorspekt met raak gekozen fragmenten uit brieven en dagboeken die de grote en kleine sores van de militairen laten zien en de personages worden dicht op de huid gezeten. In het eerste hoofdstuk al nemen we een kijkje in het hoofd van de dappere maarschalk Michel Ney. Ney had na Napoleons vertrek naar Elba onder koning Lodewijk XVIII zijn titels en functies behouden en hem oprecht trouw gezworen, maar liet zich in maart 1815 overhalen – om een burgeroorlog te voorkomen – de zijde van de keizer te kiezen. Hij was de enige niet, al waren het in eerste instantie vooral soldaten die massaal naar Napoleon overliepen. Hoe euforisch zijn troepen en officieren ook waren over zijn terugkeer, ►

A detailed oil portrait of the Duke of Wellington by Francisco Goya. The Duke is depicted from the chest up, wearing a dark red military cloak over a white shirt and a blue sash. He is adorned with several medals and orders, including a large star-shaped medal on his left chest and a cross-shaped medal on his right. The background is a dark, textured grey.

De hertog van
Wellington,
schilderij van
Francisco Goya,
1812-14. National
Gallery, Londen.

'HET BLEEK HOOG TIJD VOOR EEN MEER
GENUANCEERDE WEERGAVE VAN DE
GEALLIEERDE OVERWINNING, OF LIEVER:
HOOG TIJD IETS RECHT TE ZETTEN'

De Slag bij Waterloo, 18 juni 1815. Gezicht op het slagveld op het moment dat de Engelse bevelhebber Wellington hoort dat Pruisische hulp onderweg is. De gewonde Willem, prins van Oranje, wordt links op de voorgrond weggevoerd. Schilderij van Jan Willem Pieneman, 1824. Collectie Rijksmuseum.

Napoleons positie was wankel binnen Frankrijk. Een geallieerde invasie – de troepenopbouw aan de grenzen was in volle gang – zou die er niet steviger op maken. Zijn enige hoop lag in een militaire overwinning. Daarom trok hij op 12 juni naar de Zuidelijke Nederlanden.

Daar kon de prins van Oranje, 22 jaar oud en op- perbevelhebber van de Nederlandse troepen, niet wachten om op te trekken naar Parijs. Hij liet zijn plan pas varen toen Lodewijk XVIII liet weten niet van buitenlandse inmenging gediend te zijn. Ook de Britse officieren namen het risico niet, hoe ge- degen de militaire opleiding van de kroonprins ook was geweest en hoe competent hij ook was ge- bleken toen hij onder Wellington in Spanje vocht. Nog in 1821 was prins Willem ervan overtuigd dat hij erin geslaagd zou zijn 'alles te onderdrukken voordat Napoleon Parijs bereikt had'.

In het hoofdstuk dat aan de dagen vóór de beslis- sende veldslag gewijd is, blijkt hoe de Franse opmars vertraagd werd door gebrekkige commu- nicatie en domme pech, maar ook door adequaat ingrijpen van de Pruisen en Nederlanders. Ney zou van Napoleon persoonlijk het bevel hebben gekre- gen de strategisch belangrijke viersprong Quatre- Bras (op de weg naar Brussel én de verbindingsweg tussen de geallieerde legers) in te nemen, maar was op zijn hoede. Daardoor kon kapitein Bijleveld met zijn artillerie een vooruitgestuurd regiment Rode Lansiers opvangen en was er tijd genoeg om Pruisische en Nederlandse troepen te verzamelen bij de viersprong. Die 15e juni reed prins Willem al vroeg rond tussen zijn officieren, deelde orders uit

en bezocht zelfs Wellington in Brussel. De laatste stelde zich vooral afwachtend op en liet pas in de avond troepen samentrekken bij Nijvel. Alleen door de ongehoorzaamheid van de Nederlandse generaals Perponcher en Constant Rebecque, die weigerden Quatre-Bras te ontruimen, werd voorko- men dat de Fransen een wig konden drijven tussen de geallieerde legers. Ondertussen woonden de hoogste officieren, op bevel van Wellington, in Brussel een groot bal bij. Toen het Franse leger oprukte, werden zij in vliegende haast hiervandaan geplukt. De prins van Oranje kwam in de vroege ochtend van 16 juni aan bij Quatre-Bras en vuurde zijn in het nauw gedreven troepen aan met zijn hoed in de hand: zijn sabel was op het bal achter- gebleven. Uiteindelijk kostte de slag om Quatre- Bras duizenden soldatenlevens, maar het Brits- Nederlandse leger had de Franse opmars overleefd en aanzienlijk vertraagd.

LEGENDARISCHE REGENBUIEN

De definitieve veldslag werd ernstig gecompliceerd door de legendarische regenbuien. De morgen van 18 juni waren de soldaten tot op het bot verkleumd en werden ze gekweld door honger en slapeloos- heid. Het was eindelijk droog, maar de velden waren veranderd in een modderzee. Wellington zette in op een verdedigende strategie en liet het grootste deel van zijn troepen op de grond liggen achter een richel, waar de Franse artillerie ze nauwelijks kon raken. De kroonprins had het bevel over de Nederlandse eenheden vóór deze kam. Toen hier de Fransen massaal aanvielen en zich

niet lieten stoppen door de Nederlandse artillerie, werd er bevel tot terugtrekken gegeven. Volgens de Nederlandse ooggetuige kapitein Van Bronkhorst althans; de Britse historicus Siborne noemde het een vlucht. Dat zij snel weer aan de strijd deelnamen en even later een deel van de Britse troepen van afslachting redden, deed er niet meer toe. Na een middag lang troepen aanvuren en gaten in de verdediging dichten, werd prins Willem in de vroege avond geraakt in zijn schouder en naar Waterloo afgevoerd. Even na zevenen moesten de Britse troepen uitgeput de Franse garde nog weerstaan. Dat dit lukte, is volgens ooggetuigen mede te danken aan het onverschrokken optreden van de divisie van de Nederlandse generaal Chassé.

Al een dag na de slag kwamen nieuwsgierige bezoekers naar het slagveld, dat nog bezaaid lag met lijken. Nog hetzelfde jaar werden de eerste Britse en Nederlandse reisgidsen uitgegeven, waarin de plaatsen waar nationale heldendaden waren verricht als een 'must' werden aangeprezen. Daarmee tierden ook de verschillende versies van de gebeurtenissen welig. Het panorama van de slag dat in Londen werd geopend toonde bijvoorbeeld geen andere Nederlandse bevelhebber dan alleen de prins van Oranje. In 1844 publiceerde William Siborne zijn *History of the War in France and Belgium*, waarin de Belgische en Nederlandse troepen (inclusief de prins) werden beschuldigd van lafheid tot en met opstandigheid en desertie. Wellington leek de slag in zijn eentje te hebben gewonnen, zo'n beetje ondanks de Nederlands-Belgische aanwezigheid. De bijdrage van Chassé aan het einde van de strijd werd niet eens vermeld.

De Nederlandse militair historicus Willem Jan Knoop weerlegde het werk in 1846 met een brochure, waarin hij zich baseerde op een groot aantal ooggetuigenverslagen. Later onderzoek in het archief van Siborne toonde aan dat deze een groot aantal bronnen simpelweg terzijde had geschoven. In Nederland, volop in de greep van de 'Waterloomanie', werd Knoop een held, in Engeland werd Sibornes visie nog tot ver in de twintigste eeuw aangehangen. De exclusieve Wellingtonverering had waarschijnlijk veel te maken met de opkomst (niet toevallig na 1815) van het British Empire, waarin nationale helden geen concurrentie verdroegen.

'WATERLOOTANDEN'

Het omvangrijke *Onze Slag bij Waterloo* sluit naadloos op dit boek aan. Het bestaat voor het grootste deel uit prachtige illustraties van werkelijk van alles en nog wat dat met de slag geassocieerd

Napoleon na de Slag bij Waterloo. Schilderij door François Flameng, datum onbekend.

kan worden. De militair historicus Sloos heeft zijn uitgave gebaseerd op een soort souvenirboek dat in Waterloo verkrijgbaar is: *Waterloo. Les reliques (Waterloo. Relics)* uit 2005. Dat staat boordevol kleurenfoto's van wat er zoal is achtergebleven op het slagveld: een fascinerende parade van wapens, kurassen, kogels, munten, knopen, hoofddeksels, uniformjassen, emblemen, soldatenboekjes en zelfs de inhoud van Napoleons haastig verlaten koets. Sloos besloot een boek samen te stellen met de materiële neerslag van de Nederlandse Waterloocultuur. Het is meer geworden dan alleen een (overigens uitputtende) verzameling afbeeldingen, portretten en documenten. Het gaat onder andere in op de oorzaken en de vele facetten van de Waterloomanie in Nederland. Die manie behelsde de verering van Nederlandse Waterloohelden (of ze nu wel of niet daadwerkelijk meevochten), het toenemende slagveldtoerisme – inclusief het verzamelen van overblijfselen van de slag – en het levend houden van de herinnering aan de slag binnen het Nederlandse leger. Het hoofdstuk over het opruimen van het slagveld – en de enorme buit die dat opleverde – bevat veel huiveringwekkende details. Wat te denken van de 'Waterlootanden', de trendy kunstgebitten die werden gemaakt van de complete gebitten van gesneuvelde jonge mannen. In dit boek komt de verontwaardiging over de door de Britten beheerste geschiedschrijving en het negatieve beeld daarin van de Nederlandse inzet nog veel uitgebreider aan bod. Dat is dan vooral de verontwaardiging van negentiende-eeuwse veteranen en auteurs, die nog de mogelijkheid hadden het beeld bij te stellen en niet werden gehoord. Sloos verbindt deze oorzaak van de Nederlandse Waterloomanie met een andere: het overweldigende ►

enthousiasme vooraf om aan de definitieve veldslag deel te nemen bij studenten, schutters, 'vrijwillige compagnieën' en andere nauwelijks getrainde burgers. Nu was er eindelijk een kans bij te dragen aan de strijd tegen de Franse overheersing, die de nog maar pas herwonnen vrijheid bedreigde. Na de overwinning, in de maanden die nog verstreken voordat de troepen terugkeerden, vervaagden de grenzen tussen wie daadwerkelijk had meegevochten en wie hooguit gemobiliseerd was geweest al snel: iedereen die terugkwam uit het zuiden was een held. De hysterische cultus rond de lichtgewond geraakte kroonprins Willem is hiervan het meest opvallende uitvloeisel.

MOED VAN DE KROONPRINS

In dat licht is het niet vreemd dat al direct na de slag verschillende auteurs in de pen klommen om hun gedetailleerde verslagen aan het licht te brengen. Daarin wordt de slag nog met verschillende namen aangeduid. Napoleon zelf sprak van de Slag bij Mont-Saint-Jean, Blücher had het over die van La Belle Alliance; alleen Wellington hield vast aan Waterloo, waar zijn hoofdkwartier was geweest. Nederlandse veteranen benadrukten vanzelfsprekend het belang van de Nederlandse inzet en de moed van de kroonprins, maar omdat deze verslagen vaak direct na de slag zijn opgesteld, nog voor de Britten het beeld definitief hadden bepaald, kan hier nauwelijks van overdrijving sprake zijn. In 1816

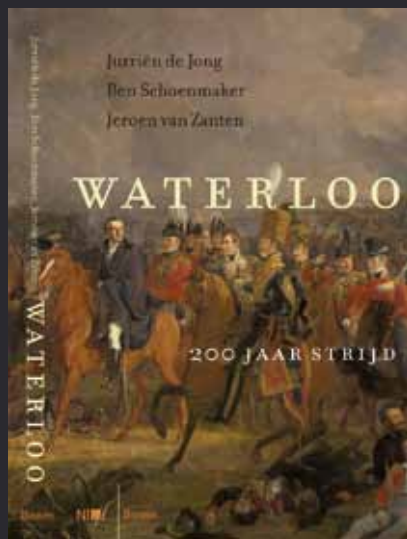
verscheen al een boek van Jacobus Scheltema, *De laatste veldtog van Napoleon Buonaparte*, met de uitdrukkelijke bedoeling een tegenwicht te bieden aan de uitgaven die, gebaseerd op 'buitenlandse staatsstukken', alle gebeurtenissen aan de Engelsen en de Pruisen toeschreven. In de eerste Engelse beschrijving waren de originele rapporten van de prins van Oranje bijvoorbeeld weggelaten. Een anoniem Belgisch boekwerkje, ook uit 1816, beschrijft het beslissende aandeel van de brigade van generaal Chassé in het geallieerde succes en breekt ook een lans voor de Belgen. Er is correspondentie van Chassé zelf in opgenomen, waaruit blijkt dat deze Wellington verweet dat hij in zijn rapport de rol van de Nederlandse troepen had weggelaten, volgens Chassé uit wantrouwen tegen hemzelf. Chassé nam contact op met Lord Hill, die hem verzekerde dat Wellington wel degelijk op de hoogte was van de rol van Chassés divisie. Dat hielp natuurlijk niets, het ging Chassé om de officiële berichtgeving. In 1828 verscheen nog een uitgave die zijn dapperheid moest benadrukken. Tussen 1839 en 1842 verscheen in vier delen de eerste serieuze militair-historische studie naar Napoleons oorlogen, geschreven door Ernst van Löben Sels, waarvan het laatste deel tot in detail en zo objectief mogelijk de Slag bij Waterloo beschreef. De auteur ging ervan uit dat de gemoederen rond Waterloo voldoende bedaard waren voor een onpartijdig oordeel. Daarin vergiste hij zich; krap twee jaar later verscheen het beruchte werk van Siborne. Nu lezen we ook dat in het weerwoord van Knoop een verhandeling van Van Löben Sels was opgenomen. Deze 'apologie' voor de Nederlandse inzet zou vertaald en wel in een Engels militair tijdschrift worden gepubliceerd, maar koning Willem II trok zijn aanvankelijke toestemming in om Wellington niet te beledigen.

Nog vele uitgaven zouden volgen, tot op de dag van vandaag. Eind negentiende eeuw uitte de Nederlandse militair François de Bas zich nog furieus over Sibornes werk. Hij kreeg bijval van de Engelse schrijver D.C. Boulger, die overtuigend aantoonde dat Siborne en anderen vele waarderende getuigenissen over de Nederlanders en Belgen hadden genegeerd. Nog is niet definitief met het heersende beeld afgerekend. Sloos besluit zijn zeer grondige relaas met de vaststelling dat het Nederlandse leger weliswaar gemankeerd was door de nauwelijks getrainde dienstplichtigen en burgers, maar dat het naar omstandigheden goed presteerde en dat ook Wellington dat erkende. Dat was blijkbaar in de afgelopen twee eeuwen ondergesneeuwd. ■

ONZE SLAG BIJ WATERLOO. DE BELEVING VAN DE OVERWINNING OP NAPOLEON IN NEDERLAND. Louis Ph. Sloos (Vantilt, Nijmegen 2015), 320 blz., € 34,50

WATERLOO. 200 JAAR STRIJD. Jurriën de Jong, Ben Schoenmaker, Jeroen van Zanten (Boom, Amsterdam 2015), 240 blz., € 19,90

SPELENDERWIJS OP ONDERZOEK UIT

WIE?

Julia Miedema, docent geschiedenis op het Maartenscollege in Haren. We hebben de (oude) mavo, die gelijkstaat aan vmbo-tl.

WAT?

Mijn succeslessen zijn onderdeel van een project dat ervoor zorgt dat leerlingen al spelen-derwijs aan het onderzoeken zijn: een project over het dagelijks leven in de middeleeuwen. Het project is geschikt om in de brugklas uit te voeren en op verschillende niveaus te differentiëren.

ACHTERGROND?

Ik heb zelf de mavo en de havo afgerond en heb vervolgens de lerarenopleiding geschiedenis in Zwolle gedaan. Deze studie heb ik in 2010 afgerond. Ik ben toen meteen aan het werk gegaan.

'Door te "doen" blijft er veel meer hangen. Er alleen over lezen is echt verleden tijd'

WAAROM BEN JE LERAAR GEWORDEN?

Vanaf mijn tiende jaar wist ik eigenlijk al dat ik lerares wilde worden. Dit is ontzettend fijn geweest, want ik wist precies welk pad ik hiervoor moest volgen. Ik wilde altijd al verhalen vertellen en toen ik op de middelbare school meespeelde in musicals vond ik mezelf goed genoeg om voor de klas te staan. Het liefst wilde ik verkleed lesgeven, om het inlevingsvermogen te stimuleren. Dat is er natuurlijk nooit van gekomen. Halverwege mijn studie viel het kwartje pas echt. Ik had mijn roeping gevonden en wilde graag mijn kennis overdragen op anderen. Uiteraard op een innovatieve en theatrale manier.

... IN EEN PAAR WOORDEN

Vindingrijk, sociaal, collegiaal, enthousiast, humoristisch.

HOE ZIET HET GESCHIEDENISONDERWIJS IN HET VMBO ER OVER TIEN JAAR UIT?

Ik denk dat het vmbo veel meer moet overnemen van het MYP-systeem (projectmatig

onderwijs). Dit systeem wordt in het buitenland veel toegepast. Het legt meer nadruk op vaardigheden en minder op de cijfers en resultaten op papier. Het is een heel andere manier van lesgeven, een richting waar we uiteindelijk in deze maatschappij ook naartoe zullen gaan. Veel projecten in samenwerkingsverband zijn goed voor de vmbo'ers, die later ook veel zullen moeten samenwerken. We moeten ons realiseren dat door te 'doen' er veel meer blijft hangen dan er alleen over te lezen. Dat is echt verleden tijd. ■

Tekst: **Julia Miedema**

DE LESSEN

Project: het dagelijks leven in de middeleeuwen in ongeveer drie lessen.

DEEL 1: ONDERZOEK DOEN

De leerling kiest een onderwerp over het dagelijks leven in de middeleeuwen dat in het boek wordt besproken. Daarna beginnen ze met het onderzoek. Aan de hand van een hoofdvraag, opgesteld door de docent, gaat de leerling op onderzoek uit. Het is raadzaam dit goed te begeleiden. Als de leerlingen deelvragen moeten opstellen, laat ze dan de W- en H-vragen (wie, wat, waar, et cetera) gebruiken en er vervolgens de juiste informatie bij zoeken, met een goede bronvermelding. De informatie is ongeveer een pagina lang.

DEEL 2: PRESENTEREN IN GROEPJES

In de tweede les gaan de leerlingen nadenken over hoe ze hun project willen presenteren. Dat doen ze door (in circa vijf minuten) in groepjes van vier à vijf leerlingen te vertellen over hun hoofd- en deelvragen. Ze moeten een aspect selecteren uit hun werkstuk, iets waar ze trots op zijn. Sommige leerlingen laten daarbij een voorwerp of een andere bron zien of horen. Daarna krijgen ze feedback van de toehoorders: hebben ze goed aan de opdracht voldaan, hoe goed hebben ze gepresenteerd?

DEEL 3: KLASSIKAAL PRESENTEREN

In de derde les laten leerlingen aan de klas zien waar hun onderzoek over ging. Dat kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld door middel van een expositie (leerlingen geven uitleg bij bepaalde voorwerpen), een toneelstuk (leerlingen spelen hun onderwerp uit de middeleeuwen na), een kaart (leerlingen vergelijken hun stad op Google Maps met een middeleeuwse kern), een kijktafel (variant op de kijkdoos), een thematafel (voorzien van allerlei voorwerpen, teksten en afbeeldingen of een filmpje (een geacteerd middeleeuws avontuur in de omgeving van de leerling). Laat de leerling zelf de methode bepalen. Alleen als de leerling inspiratieloos is, kun je met bijvoorbeeld het idee van een expositie komen.

AARTSREACTIONAIR ISAËC DA COSTA VERLANGDE NAAR RUST EN STABILITEIT

'Verlichting oorzaak van verdorven en onveilig Europa'

In de periode dat koopman-koning Willem I over Nederland regeerde, ontwikkelde de Amsterdamse jurist en dichter Isaïc da Costa zich tot een vurig pleitbezorger voor een ethisch reveil. Zo schreef hij onder meer diverse artikelen om het Nederlandse volk op te roepen zich te verzetten tegen de verderfelijke invloeden van de verlichting. Zijn bekendste werk is *Bezwaren tegen den geest der eeuw*. Een mooi handvat om de geest van die tijd voor het voetlicht te brengen.

Jaap Nieuwstraten is historicus, freelance geschiedenisdocent en onderzoeker.

1 Haan, I., de. 'Een nieuwe staat', in Ido de Haan, Paul den Hoed en Henk te Velde (red.), *Een nieuwe staat: het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Prometheus/Bert Bakker; Amsterdam, 2013), 9-33; Lamberts, E. 'Het Verenigd Koninkrijk als Europese creatie', in *ibid.*, 113-122.

2 Eijnatten, J., van en Fred van Lieburg. *Nederlandse religiegeschiedenis* (Verloren; Hilversum, 2005), 258-266; Van Eijnatten, J. 'Religie en het koninkrijk: een dwars verband', in De Haan, Den Hoed en Te Velde (red.), *Een nieuwe staat*, 285-307.

Isaïc da Costa aan zijn schrijftafel met daarop een buste van Bilderdijk. Rechterpagina: Billingsgate market, Londen, begin negentiende eeuw. Het verderf in de grote Europese steden was volgens Da Costa de schuld van de verlichting.

Op 21 september 1815 vond te Brussel de inhuldiging plaats van Willem I als koning der Nederlanden. De inhuldiging betekende het einde van een bijna twee jaar lang durende zoektocht naar een geschikte vorm voor een Nederlandse staat. Het resultaat van deze zoektocht was het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, een samengaan van Nederland en België (en Luxemburg). De creatie van deze nieuwe staat was het werk van de Europese grootmachten Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland. Op het Congres van Wenen (oktober 1814-juni 1815) hadden zij definitief vorm gegeven aan het Koninkrijk der Nederlanden om zo tot een nieuw Europees evenwicht te komen. Het doel van dit evenwicht was het voorkomen van nieuwe oorlogen in Europa. Daartoe moest vooral de macht van Frankrijk worden ingedamd en de geest van de Franse Revolutie terug in de fles worden gestopt. Vandaar ook dat de Europese grootmachten ervoor hadden gekozen om van de Nederlandse gewesten één koninkrijk te maken onder leiding van een Oranjetelg.¹ En dat was Willem I, de oudste zoon van Willem V (1748-1806), de laatste stadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

EENHEIDSSTAAT

Willem I streefde ernaar van zijn nieuwe koninkrijk een welvarende eenheidsstaat te maken. Om dit doel te bereiken volgde hij – in navolging van Napoleon (1769-1821) en achttiende-eeuwse vorsten als Frederik Willem I van Pruisen (1688-1740) – een verlicht absolutistische koers, zowel op politiek, economisch als religieus vlak. Echter, Willems centralistische beleid en autoritaire optreden wekten wrevel. In de Zuidelijke Nederlanden

voelden zowel liberalen als katholieken zich beknot en gediscrimineerd door de 'Hollandse' Willem.

De twee groeperingen sloten een monsterverbond en kwamen in 1830 gezamenlijk in opstand tegen hun gemeenschappelijke vijand. Een onafhankelijk België was geboren, al zou het tot 1839 duren voordat Willem I dit feit wilde erkennen.

In de Noordelijke Nederlanden leidde de politiek van Willem I tot meer gemengde reacties. Vanzelfsprekend waren de liberalen niet blij met Willems

autocratische manier van besturen, maar velen van hen konden zich wel vinden in zijn pragmatische streven van het koninkrijk een economisch welvarend land te maken. Het beleid dat Willem I daartoe op religieus terrein voerde, bracht alleen een duidelijk verschil van mening aan het licht. Waar de liberale elite en een meerderheid van de protestantse geestelijkheid zich prima konden vinden in Willems politiek van centralisering, nationalisering en religieuze tolerantie, zagen orthodox-religieuzen in deze verdraagzaamheid juist de verderfelijke invloed van de verlichting. Het verzet tegen deze invloed zorgde voor een herleving of 'réveil' van de christelijke orthodoxie in Nederland. Een belangrijk figuur binnen deze Nederlandse reveilbeweging was de Joods-Nederlandse dichter Isaïc da Costa.²

DA COSTA EN BILDERDIJK

Isaïc da Costa werd geboren op 4 januari 1789 te Amsterdam. Zijn vader, Daniel da Costa (1761-1822), stamde af van een familie van Joods-Portugese handelaren die zich in de zeventiende eeuw in de Republiek hadden gevestigd.³ Ook Isaïcs moeder Rebecca Ricardo (1768-1841) – achternicht van de beroemde econoom David Ricardo (1772-1823) – was afstammeling van een oud Sefardisch geslacht.⁴ De goeie achtergrond van zijn ouders garandeerde dat de jonge Isaïc een gedegen op-

leiding kon volgen. Tussen 1811 en 1815 bezocht hij het Athenaeum Illustre, de voorloper van de Universiteit van Amsterdam. Daar kwam al snel zijn dichterstalent aan het licht. Dit talent bracht Da Costa in 1813 in contact met Willem Bilderdijk (1756-1832), de beroemde Nederlandse dichter en jurist die naam had gemaakt met het bestrijden van de verlichting en het verdedigen van de religieuze orthodoxie en het Oranjestad. Ook Bilderdijk herkende Da Costa's talent en besloot zich over de jongeman te ontfemen. Onder Bilderdijks invloed veranderde de jonge Da Costa van een verlichte Jood tot een vurig tegenstander van de verlichting. Bij die transformatie speelde ook David Jacob van Lennep (1774-1853), geschiedenisdocent aan het Athenaeum Illustre en criticaster van Voltaire, een belangrijke rol.⁵

In 1816 verhuisde Da Costa naar Leiden om daar rechten en literatuur te studeren. Een promotie in de rechten in 1818 werd drie jaar later gevolgd door een promotie in de literatuur.⁶ In datzelfde jaar, 1821, trouwde Da Costa met Hanna Belmonte (1800-1867).⁷ Een jaar later lieten Da Costa en zijn vrouw zich dopen in de Pieterskerk te Leiden, waarmee ze zich officieel tot het christendom bekeerden. Hoewel een dergelijke bekering niet uniek was, veroorzaakte Da Costa's en Belmontes bekering toch een schok binnen de Joods-Sefardische gemeenschap.⁸

³ Kuiper, D. 'Kern-groepvorming, met name binnen het Amsterdamse Réveil: over sociale lagen en familierelaties in de lange negentiende eeuw (1815-1914)', in Lieburg, F. van. (ed.), *Opwekking van de natie: het protestantse Réveil in Nederland* (Verloren; Hilversum, 2012), 11-62, 18-20.

⁴ Molendijk, Arie L. 'The Rhetorics and Politics of the Conversion of Isaac da Costa', in Bremmer, J.N., Wout J. van Bakkum and Arie L. Molendijk (eds.), *Cultures of Conversion* (Peeters; Louvain/Paris/Dudley, MA, 2006), 65-66.

⁵ Da Costa, I. *Dwaasheid, ijdelheid, verdoemenis! Een keuze uit het werk*. Met inleiding en aantekeningen door G.J. Johannes (Amsterdam University Press; Amsterdam, 1996), 2-3. Molendijk, 'The Rhetorics and Politics of the Conversion of Isaac da Costa', 69-71; David J. Bos, *Servants of the Kingdom: Professionalization among Ministers of the Nineteenth-Century Netherlands Reformed Church* (Brill; Leiden/Boston, 2010), 124-125.

⁶ Meijer, J. *Isaac da Costa's weg naar het Christendom: bijdrage tot de geschiedenis der Joodsche problematiek in Nederland* (Joachimsthal's; Amsterdam, 1946), 96-97.

⁷ Kuiper. 'Kerngroepvorming, met name binnen het Amsterdamse Réveil', 18-20.

⁸ Molendijk. 'The Rhetorics and Politics of the Conversion of Isaac da Costa', 66; Kuiper, 'Kerngroepvorming, met name binnen het Amsterdamse Réveil', 18; Bart Wallet, 'Het Réveil als 'joodsche Hervorming'', in Van Lieburg (ed.), *Opwekking van de natie*, 191-192.

- ⁹ Bos, *Servants of the Kingdom*, 124.
- ¹⁰ Eijnatten, Van, en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 259-263.
- ¹¹ Costa, *Da.Dwaasheid, ijdelheid, verdoemenis!*, 5; Vuyk, 'Kritiek op de Verlichting: Bezwaren van Isaac da Costa', 377-389; Bos, *Servants of the Kingdom*, 125. De meest grondige en diepgaande analyse van de context en het ontvangst van de *Bezwaren* is te vinden in A. Kagchelland and M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten: een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege Protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)* (Eburon; Delft, 2009), 245ff.
- ¹² Costa, *Da. Dwaasheid, ijdelheid, verdoemenis!*, 5.
- ¹³ *Ibid.*, 6-7.
- ¹⁴ Eijnatten, Van en Van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 259-260; Eijnatten, Van, 'Religie en het koninkrijk: een dwars verband', 288-291.
- ¹⁵ Burleigh, M. *Earthly Powers: The Clash of Religion and Politics in Europe from the French Revolution to the Great War* (HarperCollinsPublishers; New York/London, 2005), 124-143; Adam Zamojski, *De fantoomterreur: revolutiedreiging en de onderdrukking van de vrijheid 1789-1848* (Uitgeverij Balans; Amsterdam, 2015), 130-134; Vuyk, 'Kritiek op de Verlichting: Bezwaren van Isaac da Costa', 380.
- ¹⁶ Costa, *Da, I. Bezwaren tegen den geest der eeuw* (L. Herdingh en Zoon; Leiden, 1823), 13, 34.
- ¹⁷ *Ibid.*, 15.
- ¹⁸ *Ibid.*, 93.

*Doch wat kan men ten aanzien van
waarachtige burgervrijheid verwachten van
eene eeuw, die zich geheel heeft uitgedrukt
in dat zoo hoog geroemde maar in de daad
wandrochtelijke Fransche Wetboek,
dat een der krachtigste werktuigen in onze
dagen is geweest tot bevordering van onrecht,
dwinglandij en onzedelijkheid?
O vrijheids vruchten onzer eeuw! Uwe kleur
moge voor sommigen verleidend wezen, uwe
smaak is verpestend, en uw sap doodelijk!*

Uit: *Bezwaren tegen den geest der eeuw*, 1823.

HET RÉVEIL

Na zijn studies en bekering tot het christendom ontpopte Da Costa zich naast Bilderdijk als een van de grondleggers van het Nederlandse Réveil. Het Réveil kan het best worden omschreven als de Nederlandse tak van een internationale opwekkingsbeweging die aan het einde van de achttiende eeuw furore maakte in de christelijke wereld.⁹ De Nederlandse leden van de reveilbeweging pleitten voor een behoud van traditionele christelijke geloofspunten – in het bijzonder die van de Drie-eenheid, de verzoeningsleer en de wederkomst van Christus – en streefden naar een devote vroomheid. Da Costa en Bilderdijk hadden het daarbij vooral voorzien op de liberale protestantse elite, die in hun ogen te veel onder de invloed van de verlichting was geraakt.¹⁰ Daarmee sloten Da Costa en Bilderdijk aan bij de conservatieve wind die tijdens de restauratie door Europa waaide. Da Costa's belangrijkste bijdrage aan de debatten tussen liberalen en conservatieven die in het postrevolutionaire Europa woedden, was het geschrift *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (1823). De hartstochtelijke en hevige toon die Da Costa in dat werk aansloeg, bezorgde hem de hoon en spot van de meer gematigde elite en modebewuste middenklasse. *Bezwaren* maakte van Da Costa een paria. Erger nog, zijn kritiek op de constitutie en de gevestigde orde deed het vermoeden rijzen dat hij een gevaar vormde voor de staatsveiligheid.¹¹ Ondanks alle kritiek bleef Da Costa zich inzetten voor de protestants-calvinistische traditie. Hij gaf zijn carrière als advocaat op en besteedde het merendeel van zijn tijd aan het schrijven van stichtelijke poëzie en het geven van lezingen.¹² Daarbij ging Da Costa een steeds mildere toon aanslaan. Hierdoor kwam hij weer in de gunst van het grote publiek. Zijn benoeming tot lid van het

Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten in 1840 was een teken dat Da Costa volledig was gerehabiliteerd. Lof was nu zijn deel. Da Costa stierf dan ook als een geliefd en beroemd publiek figuur op 28 april 1860 te Amsterdam.¹³

BEZWAREN TEGEN DEN GEEST DER EEUW

In *Bezwaren* probeerde Da Costa zijn lezers te overtuigen dat de ideeën van de verlichting – 'den geest der eeuw' – niet hadden geleid tot maatschappelijke verbeteringen, of, als zij dat wel hadden gedaan, dat dat onvermijdelijk gepaard was gegaan met moreel verval. Om dit moreel verval tegen te gaan, moesten volgens Da Costa de ideeën van de verlichting worden losgelaten en terug worden gekeerd naar oude christelijke waarheden. Niet de menselijke rede, beperkt en dus onvolmaakt, maar de Bijbel, Gods onfeilbaar woord, moest weer de leidraad van het maatschappelijke leven worden. Het publiek dat Da Costa van deze boodschap wilde overtuigen was de liberaal-protestantse elite die aan het begin van de negentiende eeuw zowel het politieke als het religieuze domein domineerde. Beïnvloed door de verlichting, waren zij voorstanders van een meer gematigde, tolerante en 'redelijke' interpretatie van de rol van religie in de samenleving. Zij steunden dan ook veelal het

'DA COSTA'S TOON IS ONMISKENBAAR VIJANDIG. VOLTAIRE WORDT OMSCHREVEN ALS "DUIVELS" EN "GODDELOOS"

religieuze beleid van koning Willem I dat zich kenmerkte door een verlichte verdraagzaamheid, een tolerantie die centraal van bovenaf werd opgelegd om zo meer greep op de samenleving te krijgen.¹⁴ Da Costa was in principe niet tegen meer macht voor de koning. Integendeel, in overeenstemming met andere Europese contrarevolutionaire schrijvers als de Italiaanse advocaat Joseph de Maistre (1753-1821) en de Franse priester Hugues-Félicité Robert de Lamennais (1782-1854) argumenteerde Da Costa tegen constituties en voor vorsten met absolute macht. Da Costa pleitte verder voor een beperking van de persvrijheid en tegen de afschaffing van slavernij. Op dat laatste standpunt zou hij echter in de loop van zijn leven terugkomen.¹⁵ Da Costa's toon in *Bezwaren* is onmiskenbaar vijandig. De bekende Franse filosoof Voltaire (1694-1778) bijvoorbeeld wordt omschreven als 'duivels' en 'goddeloos'.¹⁶ Daarnaast is Da Costa buitengewoon negatief over de toestand in Europa. De hoofdsteden van Europa zijn 'nooit meer verdor-

ven geweest dan in deze tijd', hun straten onveilig dankzij 'de meest ongehoorde en duivelse baldadigheden', hun kerken 'op de meest afschuwelijke wijze ontheilgd' door het gepeupel.¹⁷ De hoofdschuldige? De verlichting en de mensen die haar prediken. Ondanks dergelijke hevige aanvallen op de ideeën van de verlichting en de moderne instituties die op deze ideeën zijn gebaseerd, bevat *Bezwaren* vreemd genoeg geen oproep tot actie. Sterker nog, Da Costa maant zijn lezers juist aan geen actie te ondernemen: 'Laten wij afwachten, laten wij vertrouwen, laten wij bidden, laten wij waken, laten wij onze dagelijkse plicht vervullen.'¹⁸ Hier speelt niet alleen de christelijke theorie van verplichte gehoorzaamheid aan wereldlijke autoriteiten een rol, maar ook een verlangen naar rust en stabiliteit dat bij veel mensen in postrevolutionair Europa leefde. Da Costa was in die zin een man van zijn tijd.

DA COSTA'S ERFENIS

Tijdens zijn leven genoot Da Costa vooral bekendheid vanwege zijn poëzie. Vandaag de dag echter wordt hij nauwelijks herinnerd als een groot of belangrijk dichter. Slechts drie van Da Costa's gedichten zijn bijvoorbeeld opgenomen in Gerrit Komrijs fameuze verzameling van Nederlandse poëzie. Da Costa's belangrijkste nalatenschap bevindt zich dan ook andere op andere terreinen. Ten eerste diende zijn werk als belangrijke inspiratiebron voor christelijke verzetsstrijders tijdens de Tweede Wereldoorlog als de Haarlemse familie Ten Boom.¹⁹ Hoewel Da Costa zich bekeerd had tot het christendom, was hij zijn Joodse achtergrond nooit vergeten. Zo herinnerde hij zijn christelijke gehoor er herhaaldelijk aan dat volgens bepaalde Bijbelse profetieën het Joodse volk nog steeds een rol van

betekenis had te spelen in de wereldgeschiedenis. Als zodanig bestreed Da Costa het antisemitisme dat in de negentiende eeuw wijd verspreid was.²⁰ Naast een voorvechter van de Joodse zaak, moet Da Costa's belang vooral worden gezocht in de rol

'HET WERK VAN DA COSTA DIENDE ALS BELANGRIJKE INSPIRATIEBRON VOOR CHRISTELIJKE VERZETSSTRIJDERS TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG'

die hij speelde als voorman van de Nederlandse Réveil. Samen met mannen als Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) en Willem de Clercq (1795-1844) legde Da Costa de basis voor een beweging die uiteindelijk zou leiden tot de oprichting van de eerste Nederlandse politieke partij: de Anti-Revolutionaire Partij. Deze partij werd in 1879 opgericht door Abraham Kuyper (1837-1920), die in zijn werken en speeches veelvuldig Da Costa's gedichten aanhaalde.²¹ Het is vooral in deze laatste rol, als inspirator van de ARP, dat Da Costa's werk van waarde kan zijn voor de huidige geschiedenisdocent. Tijdens de lessen staatsinrichting kunnen fragmenten uit *Bezwaren* als bron worden gebruikt om het antirevolutionaire gedachtegoed van de confessionelen in de negentiende eeuw te illustreren. Daarnaast kan *Bezwaren* dienen als een voorbeeld van het conservatisme dat zo kenmerkend was voor het tijdperk van de restauratie. Aldus kan een werk dat ooit bedoeld was om ten strijde te trekken tegen 'den geest der eeuw' veranderen in een instrument om diezelfde zeitgeist voor het voetlicht te brengen en te verklaren. Om met Da Costa te spreken: Gods wegen zijn ondoorgrondelijk. ■

¹⁹ Boom, C. ten. *Father ten Boom: God's Man* (Kingsway Publications; Eastbourne, 1st ed. 1978, 1979), 28-33; Rosewell Moore, P. *Life Lessons from the Hiding Place: Discovering the Heart of Corrie ten Boom* (Chosen; Grand Rapids, MI, 1st ed. 2004, 2005), 37, 195-198.

²⁰ Cossee, E.H. "'Geen geloofsformulier, maar een eenheidsbanier': de Evangelische Alliantie en haar doorwerking in Nederland", in *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800*, Vol. 33 (1990), 74-94, 80, 82.

²¹ Bratt, J.D. *Abraham Kuyper: Modern Calvinist, Christian Democrat* (Eerdmans; Grand Rapids, MI, 2013), 72.

De familie Ten Boom en haar onderduikers poseren met attributen voor de avondactiviteiten (zoals EHBO, goochelen en muziek maken) die ze organiseren op hun onderduikadres te Haarlem (1943). Foto: Hans Poley / Nederlands Fotomuseum.

EERBETOON AAN DE MAN DIE DE ENIGMA-CODE BRAK

*Briljante wiskundige Alan Turing
hoofdpersoon in The Imitation Game*

The Imitation Game is een hommage aan de man die de Enigma-code van de nazi's wist te breken en zo het einde van de Tweede Wereldoorlog met twee tot vier jaar zou hebben vervroegd. Dat eerbetoon sluit een jarenlang proces af waarin de briljante wiskundige Alan Turing, na aanhoudende acties van gerenommeerde wetenschappers, postuum stap voor stap werd gerehabiliteerd en zelfs koninklijke gratie ontving.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Vanmorgen zat ik in een trein die door een stad reed die niet zou bestaan zonder jou. Ik kocht een kaartje bij een man die waarschijnlijk dood zou zijn zonder jou. Ik bestudeer op mijn werk een heel terrein aan wetenschappelijk onderzoek dat er niet zou zijn geweest zonder jou. Als jij nu wenst dat je normaal kon zijn geweest: ik niet. De wereld is een oneindig betere plaats juist omdat je dat niet was.' Dit citaat is afkomstig uit een van de laatste scènes van *The Imitation Game* en maakt de insteek direct duidelijk: deze film eert Alan Turing.

CODEBREKER

Turing werd geboren in 1912 en studeerde wiskunde in Cambridge tussen 1931 en 1934. Vanwege zijn opvallende talent werd hij daar ook tot *fellow* benoemd. In 1936 ontwierp hij de turingmachine: een hypothetisch apparaat dat door middel van het bewerken van een lint met reeksen enen en nullen elke wiskundige berekening zou kunnen uitvoeren. Dit principe werd de

basis van de latere computer, bij de ontwikkeling waarvan Turing na de oorlog ook betrokken was. Hij promoveerde aan Princeton University in 1938. In 1939 werd hij toegevoegd aan de codebrekers van de Government Code and Cypher School in Bletchley Park, een landgoed bij Londen dat geheel in dienst stond van het ontcijferen van onderschepte gecodeerde berichten van het Duitse leger. Er waren verschillende teams aan het werk, elk op een eigen terrein van de oorlogvoering. Turing kreeg de leiding over het team dat zich met Naval Enigma (of U-boat Enigma) bezighield: de gecodeerde communicatie tussen U-boten en het hoofdkwartier van de Duitse marine, met aankondigingen van aanvallen op Britse schepen. Deze communicatie verliep via meer complexe (en dus beter beveiligde) Enigma-instellingen dan die van het landleger of de luchtmacht. De Duitse Enigma-machines waren al sinds de jaren twintig in gebruik, maar werden beroemd door het intensieve en lange

tijd succesvolle gebruik door de Wehrmacht. Gecodeerde berichten konden alleen door een identieke machine worden 'terugvertaald', op voorwaarde dat de juiste instellingen bekend waren. Al vóór het uitbreken van de oorlog was door Poolse wetenschappers een machine gebouwd om de Enigma-instellingen te achterhalen. Turing wist door het gebruik van statistische technieken een op deze Poolse *bomba* gebaseerde verbeterde versie te bouwen en zo uiteindelijk de Duitse berichten te ontcijferen. Doordat de Duitsers elke dag om middernacht de instellingen van hun Enigma-machines wijzigden en het aantal mogelijke instellingen vrijwel oneindig leek, was dat eerder nooit gelukt; men was (net als de Duitsers) gaan geloven dat Enigma niet kon worden gebroken. Turings *bombe* achterhaalde de daginstellingen binnen enkele uren. Dat lukte overigens ook nu nog alleen,

Alan Turing op
16-jarige leeftijd.

omdat de Duitse operators af en toe slordigheden begingen. In 1940 en 1941 lukte het de marine bovendien uit U-boten waardevolle informatie over de instellingen te bemachtigen.

BATTLE OF ATLANTIC

Turings machine werkte goed genoeg om de *Battle of the Atlantic* in 1943 in het voordeel van de geallieerden te keren. Het grootste probleem voor de geallieerde oorlogvoering was tot dat jaar het enorme verlies aan schepen door de aanhoudende Duitse U-bootaanvallen. De geallieerde konvooien vervoerden oorlogsmaterieel en andere voorraden die voor Groot-Brittannië, als eiland, noodzakelijk waren om de oorlogsinspanningen vol te houden. Toen het ontcijferen van de berichten over de routes en geplande aanvallen van de U-boten eenmaal mogelijk was, wisten de geallieerde konvooien die grotendeels te omzeilen en zo de verliezen te beperken. Er werden nog steeds weinig

U-boten vernietigd. Daarmee was men alleen al voorzichtig om niet prijs te geven dat Enigma gekraakt was. Turing ontwierp onder meer nog een procedure om de berichten van de Duitse Lorenz-machine te ontcijferen en een apparaat om gesproken tekst te coderen. Na de oorlog werd strikt geheim gehouden welke werkzaamheden het team van Alan Turing in Bletchley Park had verricht. Turing had twee verhandelingen geschreven over het gebruik van wiskundige en statistische technieken bij het breken van codes, die zo belangrijk bleken te zijn dat ze pas in 2012 openbaar werden gemaakt.

CHEMISCHE CASTRATIE

Turing werkte in de late jaren veertig aan de Universiteit van Manchester aan de ontwikkeling van de computer. Zijn turingtest, een poging een standaard voor kunstmatige intelligentie te ontwerpen, werd wereldberoemd. In 1952 werd hij gearresteerd na

de aangifte van een inbraak in zijn huis. De inbreker bleek een kennis van een jonge man met wie hij een relatie had aangeknoopt. Homoseksuele handelingen waren in Groot-Brittannië nog tot 1967 strafbaar. Turing werd nu, met al zijn geheime kennis uit Bletchley Park, of-

'DE DUITSE ENIGMA-MACHINES WAREN AL SINDS DE JAREN TWINTIG IN GEBRUIK, MAAR WERDEN BEROEMD DOOR HET INTENSIEVE EN LANGE TIJD SUCCESVOLLE GEBRUIK DOOR DE WEHRMACHT'

ficieel als een veiligheidsrisico beschouwd en bovendien voor de keuze gesteld: gevangenisstraf of chemische castratie met oestrogeeninjecties. Hij koos voor het laatste. In 1954 vond zijn huishoudster hem dood in zijn bed, met een half opgegeeten appel. Bij de autopsie werd cyanidevergiftiging vastgesteld. Nog altijd woedt de discussie of Alan Turing zelfmoord pleegde of slachtoffer werd van zijn eigen slordigheid met chemicaliën. ►

ÜBER-ASPERGER

In de film *The Imitation Game* ligt de focus meer op de persoonlijkheid van Turing dan op de details van zijn werk of dat van zijn medewerkers. Hier wreekt zich, tegenstrijdig genoeg, het voortschrijdend begrip voor de autistische medemens. Benedict Cumberbatch oogstte lof voor zijn boeiende vertolking van Turing als sociaal gehandicapte über-Asperger, maar gaf ook toe dat dit zijn eigen interpretatie was; van Turing is geen bewegend beeld bekend en mensen die met hem hebben gewerkt spreken elkaar soms tegen in hun beschrijvingen van zijn persoon.

'TURING WORDT VOORAL ALS SLACHTOFFER GEPORTRETTEERD IN EEN BOZE BUITENWERELD DIE HIJ NIET BEGRIJPT'

Turing zou kenmerken van autisme hebben vertoond en gedroeg zich regelmatig excentriek, maar lijkt toch ook zeer benaderbaar te zijn geweest, mengde zich in verschillende gezelschappen (hij was als zeer getalenteerd hardloper lid van een sportclub), had vrienden en was assertief genoeg om zijn zin te krijgen. In de film wordt hij vooral als slachtoffer geportretteerd in een boze buitenwereld die hij niet begrijpt. Zijn totale gebrek aan sociale vaardigheden zit hem ook in de weg bij het werken aan zijn bombe: het eenzame genie wordt voortdurend gewantrouwd en verkeerd begrepen, zijn team weigert met hem te werken. Joan Clarke, de enige vrouw in het team en kortstondig zijn verloofde, is met haar extreme intelligentie zijn enige sparring-partner. Zij overtuigt hem van de noodzaak van samenwerking. Dat Turing homoseksueel was, was tijdens zijn werk in Bletchley

Park waarschijnlijk wel bekend – hij schijnt er geen geheim van te hebben gemaakt – maar blijkbaar geen issue. Joan Clarke schrok niet van zijn onthulling en zette de verloving nog enige tijd voort. De film leunt voor een belangrijk deel op flashbacks naar Turings getroubleerde schooltijd en zijn jonggestorven jeugdliefde, Christopher Morcom, die zijn kwetsbaarheid moeten verklaren. In het echt heette de bombe niet Christopher, dat stukje sentiment is door de filmmakers toegevoegd. De spion voor de Sovjet-Unie die in de film wordt opgevoerd heeft echt bestaan, maar werkte niet in het team van Turing. Dat hij in de film wel aan het team is toegevoegd zorgt voor een extra dimensie; Turing ontmaskert hem en wordt vervolgens door hem gechanteerd met zijn (strafbare) homoseksualiteit.

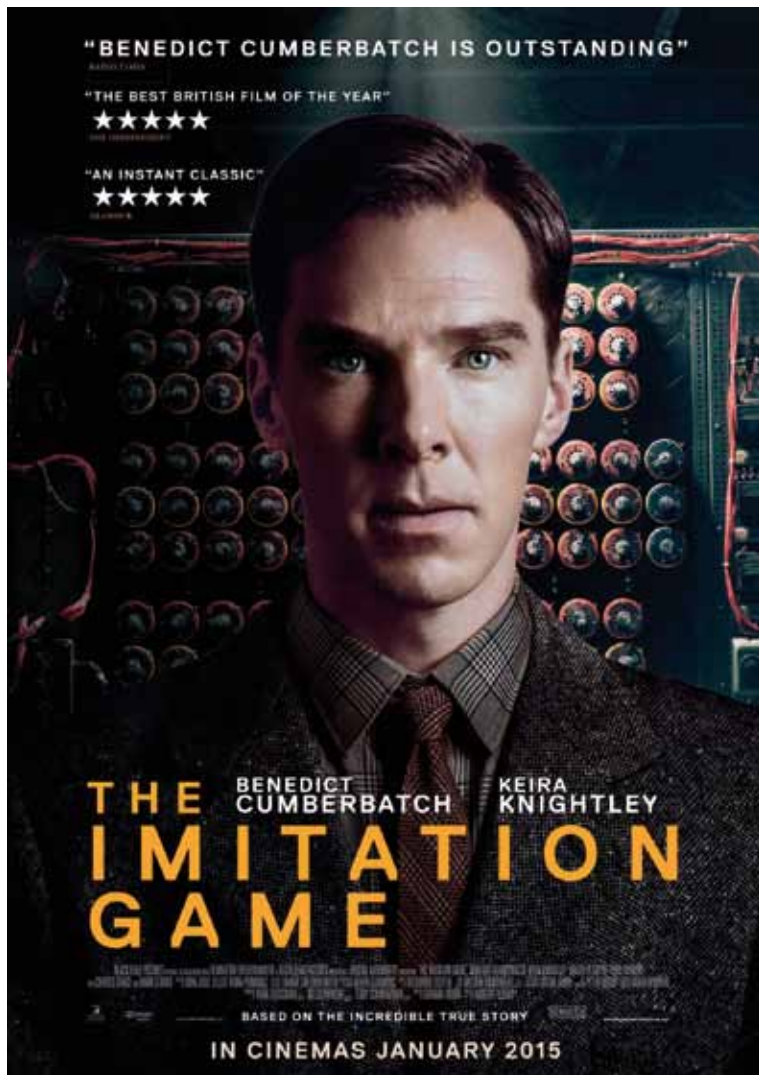
BRIEF AAN CHURCHILL

In oktober 1941 schreef Turings team, tegen alle hiërarchische regels in, een brief aan Winston Churchill. Door gebrek aan mensen en machines konden niet alle Duitse gecodeerde signalen op tijd worden ontcijferd. Na persoonlijk ingrijpen van Churchill werd het team op alle mogelijke

gebieden gefaciliteerd; aan het einde van de oorlog waren er meer dan tweehonderd bombes operationeel. De film bevat een scène die waarschijnlijk hierop gebaseerd is: Turing, die (in 1939) geen toestemming krijgt onderdelen voor zijn machine te bestellen, schrijft een brief aan Churchill en wordt onmiddellijk bevorderd tot leider van zijn team. Dat een nieuwe machine nodig was om Enigma te kraken, was in werkelijkheid, sinds de Poolse bomba, geen punt van discussie.

De andere leden van het team worden in de film ondergeschikt gemaakt aan Turings genialiteit. Naast zijn onbegrijpelijke gepruts aan de bombe lijken zij maar wat aan te rommelen met pen en papier. Volgens teamlid (en later teamleider) Hugh Alexander heeft Turing zijn machine samen met minstens twee andere leden van het team ontworpen en gebouwd. Alexander, zelf een briljant wetenschapper, was overigens vol lof over de pioniersrol van Turing en heeft later betreurd dat het belang van diens werk vaak onderschat is. In de film is Alexander lange tijd een gefrustreerde concurrent van Turing en komt zijn waardering laat en plotseling.

THE IMITATION GAME

113 minuten

Regie: Morten Tyldum

Met: Benedict Cumberbatch, Keira Knightley en Matthew Goode

Leeftijdsadvies: 12+

Verkrijgbaar op dvd bij diverse winkels.

Het is best verdedigbaar dat in een film die nadrukkelijk eerherstel beoogt de contrasten vet worden aangezet en soms zelfs verzonnen. Twee eerdere, zeker zo respectvolle films over Turing die dichter bij de werkelijkheid bleven, zijn beduidend minder opwindend. Deze film bevat echter opvallend veel fictie in dienst van het punt dat de filmmaker wilde maken: de sociaal onhandige, maar geniale Turing was het slachtoffer van de vooroordelen van mindere geesten en de Britse overheid. In werkelijkheid waren er echter weinig problemen in

de samenwerking, behoorden de andere teamleden stuk voor stuk tot de beste wiskundigen van hun tijd en bleef Joan Clarke levenslang een goede vriendin. Het lijdt geen twijfel dat Turing groot onrecht is aangedaan en dat volledige rehabilitatie op zijn plaats is. Jammer is wel dat de bijna Amerikaanse aanpak van de film een vertekend beeld oplevert van een grote groep heel toegewijde en zeer intelligente mensen, inclusief Turing zelf, die stuk voor stuk na de oorlog nog mooie wetenschappelijke carrières hadden. ■

BRUIKBARE, MIN OF MEER FICTIEVE SCÈNES

■ (7.40-11.29) Het onbewezen sollicitatiegesprek van Turing. Overste Denniston verliest zijn geduld met de arrogante Turing, tot de laatste over Enigma begint. In werkelijkheid sprak Turing wél Duits.

■ (11.30-14.26) Het team van Hugh Alexander staat met overste Denniston bij de uit Berlijn gesmokkelde Enigma-machine. Stewart Menzies overtuigt Turing samen te werken met de anderen. Hugh Alexander werd pas een jaar later lid van het team.

■ (20.19-23.19) Alan Turing klaagt bij Denniston dat Hugh Alexander geen onderdelen voor zijn machine wil bestellen. Denniston eist gehoorzaamheid van Turing aan zijn meerdere. Turing schrijft een brief aan Dennistons meerdere, Churchill, en wordt leider van het team.

■ (28.00-31.07) De werving van extra decoeurs. Vermakelijk is de manier waarop Joan Clarke wordt bejegend wanneer ze zich meldt voor de toelatingstest. Deze scène is van begin tot eind verzonnen.

■ (37.11-42.53) Weer een dag gaat voorbij zonder dat de instellingen achterhaald zijn. Hugh Alexander verliest zijn zelfbeheersing en dreigt Turings machine te vernielen. Turing legt zijn ideeën 's nachts voor aan Joan Clarke.

■ (51.25-55.05) Overste Denniston is helemaal klaar met Turing en zijn machine, die nu wel werkt maar niet opschiet. Als hij Turing komt ontslaan, komt het team voor hem op. De echte Alastair Denniston had alle respect voor Turings kwaliteiten.

■ (01.08.41-01.15.31) Na het verhaal van een van de meisjes die onderschepte Duitse berichten noteren, komt eindelijk de doorbraak.

■ (01.15.32-01.22.40) De jonge Peter Hilton smeekt Turing de aanval op het konvooi waarin zijn broer vaart te voorkomen, een geheel verzonnen tragedie. Hoe wint men de oorlog zonder te verraden dat Enigma gekraakt is?

MEER INFORMATIE

- De biografie van Alan Turing waarop de film gebaseerd zou zijn: Andrew Hodges, *Alan Turing, The Enigma* (1983/2012/2014).
- De website van Andrew Hodges over Turing: www.turing.org.uk.
- Feiten en fictie naast elkaar gelegd: <http://tinyurl.com/kz6gzwo>.

BOMBASTISCH BOUWWERK

Geschiedenis beleven in opleidingsinstituut Vogelsang

In de Duitse Eifel bevindt zich een gigantisch complex met de idyllische naam Vogelsang. Een grote, stenen uitzichttoren steekt ver boven de bomen uit, er zijn veel slaapgelegenheden en helemaal onderaan de heuvel bevindt zich een groot meer. Ook is er veel ruimte om te sporten: een atletiekbaan ligt rond een mooi voetbalveld met een tribune die – wanneer je over het veld heen kijkt – de mogelijkheid biedt het blauwe meer te bewonderen. Kortom, een schitterende plek. Het geheel is gebouwd in 1934, en dan weet u het wel...

Na de machtsvername van Hitler in 1933 concludeerde de partijleiding van de NSDAP dat er te weinig gekwalificeerde leidinggevers waren binnen de partijtop. Daarom moesten er opleidingscentra worden gebouwd. Dr. Robert Ley kreeg de opdracht in Duitsland een aantal van deze centra te bouwen, zodat er in het Duizendjarige Rijk een sturende laag zou ontstaan van managers en andere leidinggevers. Het grote complex, niet ver van de grens met Nederland en België, moest een propagandistisch bouwwerk worden dat de idealen van het nazisme uitstraalde. En daarin is architect Clemens Klotz geslaagd. Het is een bombastisch geheel geworden waar je uren zoet kunt zijn door van de ene naar de andere plaats te wandelen – de nazikopstukken in spe zullen de afstanden ongetwijfeld marcherend hebben afgelegd. Het terrein was vanaf de bouw in 1934 hermetisch afgesloten van de buitenwereld. Alleen bevoorrechte nazi's kregen de kans zich op te werken binnen de hiërarchie van de NSDAP.

NIEUWE HORDE NAZI'S

Op het terrein bevinden zich kaal ingerichte slaapzalen. Dicht bij de slaapzalen is de eetzaal die plaats bood aan vijfhonderd man. Een van de eetzalen was tegelijkertijd een erezaal: de *Kultraum*. De zaal werd gebouwd ter herinnering aan de zestien samenzweerders die bij de mislukte staatsgreep van Hitler c.s. in 1923 omkwamen. De jonge nazi's moesten doordringen worden van de geschiedenis van hun partij en de vele opofferingen die hun grote leider zich had moeten getroosten om het land te leiden.

VOOR NIEUWE NAZI'S

Robert Ley, gepromoveerd als chemicus, was een typische carrièreman binnen de NSDAP. Hij had zich al vroeg als lid van de partij aangemeld (1924) en zat van 1933 tot 1945 in de (uitgeklede) Rijksdag. In mei 1933 werd hij benoemd tot leider van het *Deutsche Arbeitsfront* waarin werkgevers- en werknemersvertegenwoordigingen gedwongen werden samengevoegd. Zijn taak was een nieuwe horde nazi's op te leiden, en Vogelsang was daar de geschikte plek voor.

BILDUNG

De officiële naam van Vogelsang was het nationaal-socialistische Ordensburg; de jonge nazi's moesten niet de indruk krijgen dat ze bij een padvindingsclub zaten waar ze het geluid van verschillende vogels moesten zien te onderscheiden. Integendeel, de jongemannen moesten worden klaargestoomd op een ordentelijke manier, buiten de samenleving, maar onder toezicht van de opleiders in het kamp. Dr. Ley had de opdracht nog meer opleidingscentra te bouwen. In totaal hadden er vier centra moeten komen, maar de oorlog verhinderde een en ander. Uiteindelijk werden er drie afgebouwd. De leerlingen (in de volksmond *Junker*

genoemd) zouden om het jaar van opleidingsplek veranderen. Na vier jaar moest de *Bildung* gereed zijn en zouden ze als nieuw kader klaar moeten staan de NSDAP en Duitsland aan te sturen. De leerlingen werden voor het grootste gedeelte persoonlijk door Ley uitgekozen. Uiteraard waren er typische nazicriteria waaraan de aspirant-partijleiders moesten voldoen: je moest arisch, kerngezond (brildragenden vielen af), rond de 25 jaar en getrouwd zijn (volgens Ley ontbrak het een ongetrouwde man aan besluitvaardigheid).

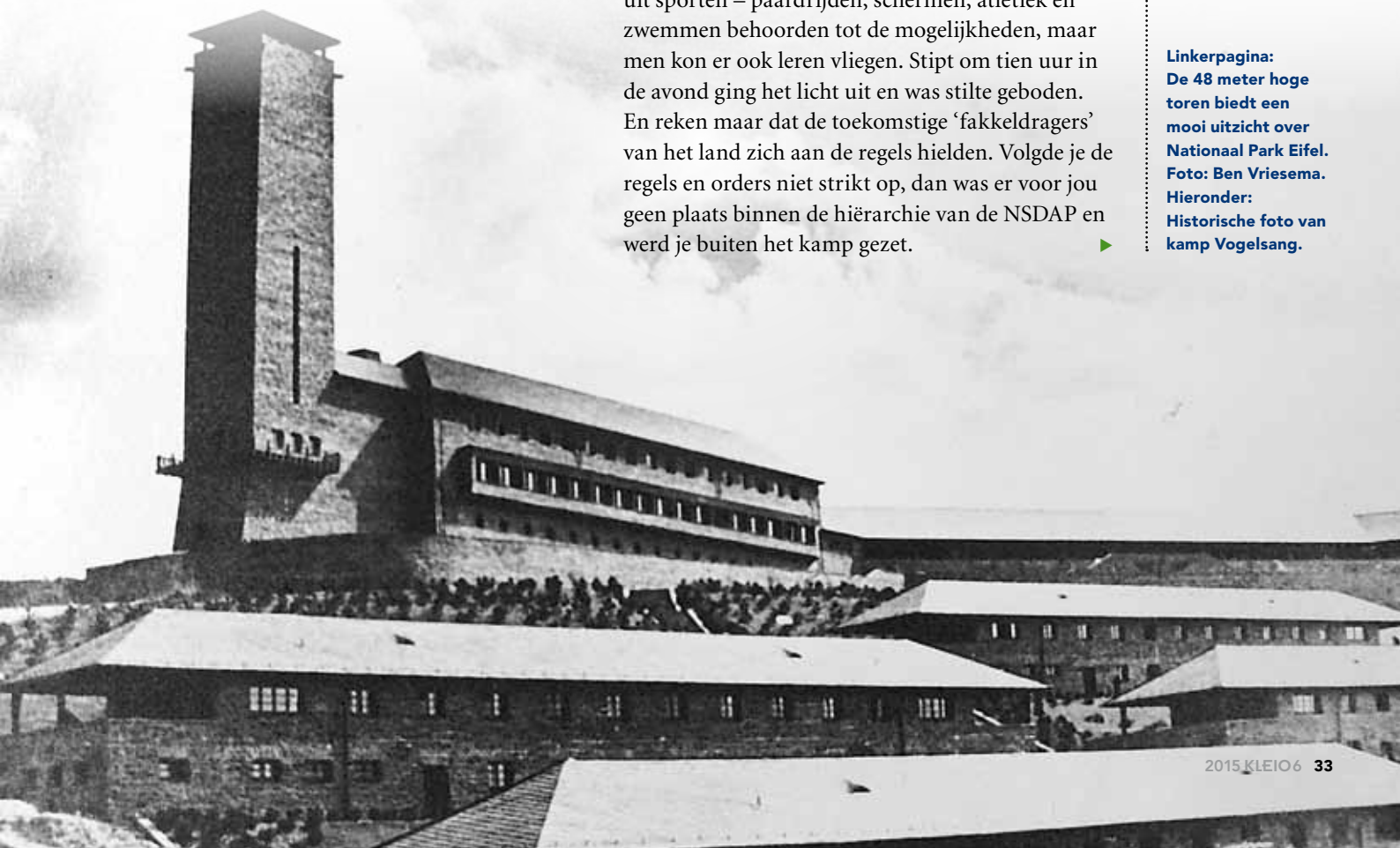
'DE JONGE NAZI'S MOESTEN NIET DE INDRUK KRIJGEN DAT ZE BIJ EEN PADVINDERSCLUB ZATEN WAAR ZE HET GELUID VAN VERSCHILLENDE VOGELS MOESTEN ZIEN TE ONDERSCHIEDEN'

DAGINDELING

Om zes uur 's ochtends moesten de jonge mannen opstaan om een uur later bij het appel de vlag te hissen. Daarna werd er gezamenlijk ontbeten en werd er groepswerk verricht. Om tien uur volgde een lezing. De inhoud van de lezing sloot steeds aan bij het nationaalsocialistische gedachtegoed en moest onder andere het antisemitisme onder de aanwezigen stevig verankeren. De middag bestond uit sporten – paardrijden, schermen, atletiek en zwemmen behoorden tot de mogelijkheden, maar men kon er ook leren vliegen. Stipt om tien uur in de avond ging het licht uit en was stilte geboden. En reken maar dat de toekomstige 'fakkeldragers' van het land zich aan de regels hielden. Volgde je de regels en orders niet strikt op, dan was er voor jou geen plaats binnen de hiërarchie van de NSDAP en werd je buiten het kamp gezet. ►

Ben Vriesema is hoofdredacteur van Kleio.

Linkerpagina: De 48 meter hoge toren biedt een mooi uitzicht over Nationaal Park Eifel. Foto: Ben Vriesema. Hieronder: Historische foto van kamp Vogelsang.

Boven: Historische foto van Ordensburg Vogelsang. Onder: Fackelträger (1936-1938), Willy Meller, Ordensburg Vogelsang. Met het (oorspronkelijke) opschrift: 'Ihr seid die Fackelträger der Nation, Ihr tragt das Licht des Geistes voran im Kampfe für Adolf Hitler.' Foto: Ben Vriesema.

HOOG BEZOEK

De Ordensburg werd door vele hoge nazi's bezocht. Goebbels, Göring, Himmler, Hess en ook Hitler zelf kwamen graag naar de bosrijke omgeving om er partijfunctionarissen toe te spreken en om een beeld te krijgen van het nieuw te vormen kader. Toch heeft Vogelsang niet lang dienst kunnen doen als opleidingscentrum. Nadat in 1936 de werkzaamheden klaar waren, duurde het slechts drie jaar voor Duitsland de oorlog verklaarde aan Polen en de Tweede Wereldoorlog uitbrak. De leerlingen en hun begeleiders moesten onder de wapenen.

NA DE OORLOG

Na de dood van Hitler in 1945 en de capitulatie brak er bij de geallieerden een discussie uit over wat te doen met Vogelsang. Moest het nazistische bouwwerk worden gesloopt of kon het worden hergebruikt? De Britse bezettingsmacht die verantwoordelijk was voor de noordelijke Eifel besloot het gebied te gebruiken als militair oefenterrein. De denazificatie van het complex ging in sneltreinvaart: alles wat deed denken aan de nazi's werd verwijderd, zo af en toe werd er ook zelfs met een mitrailleur op de grote propagandistische beelden geschoten. De kogelgaten zijn nog zichtbaar in 'De Fakkeldrager'. De tekst naast het beeld is niet meer geheel leesbaar, maar met een beetje fantasie kun je precies lezen wie op welke wijze vereerd werd.

Na 1950 namen de Belgen het gebied over en zorgden ervoor dat het militaire oefenterrein kon worden gebruikt door NAVO-soldaten. Uiteraard werden de voormalige slaapzalen van de nazileiders hergebruikt en sliepen er jonge Belgische militairen in. Er werd zelfs werk afgemaakt waar de nazi's nooit aan toe waren gekomen: de filmzaal. De

bouwwerkzaamheden aan de grote bioscoop – er was plek voor 1100 man – werden tijdens de oorlog gestopt. Het Belgische militaire bevel heeft de filmzaal af laten bouwen. De Belgen zijn gebleven tot het jaar 2005. Daarna kwam Vogelsang weer in Duitse handen waarna het opengesteld werd voor publiek. Tegenwoordig bevinden zich op het complex een hotel, een bezoekerscentrum, een café, een restaurant en een museum.

Vogelsang is echt een plek waar je een Huizingaiaanse ervaring kunt krijgen: door over het terrein te lopen en de megalomane naziarchitectuur te bekijken, ervaar je aan alle kanten het verleden. En dat net over de Nederlandse grens. Een bezoek meer dan waard! ■

GESCHIEDENIS IS DE LERAAR VAN HET LEVEN

In *Historisch Nieuwsblad* staat een vaste rubriek. In 'De Stelling' reageert een vast panel bestaande uit Anton van Hooff, Ruth Oldenziel en James Kennedy op een actuele gebeurtenis. In het oktobernummer van het bij tijd en wijle vermakelijke, maar altijd leesbare tijdschrift, reageert het genoemde trio op een stelling die mij uit het hart is gegrepen: 'Historici moeten zich nadrukkelijker profileren in actuele debatten.' De hoogleraren Ruth Oldenziel en James Kennedy kunnen zich in de stelling vinden. Ze constateren echter dat de markt voor duiding door historici sterk veranderd is.

Het publieke platform is net als de samenleving hopeloos versnipperd. De tijd dat bij elke rimpeeling in de actualiteit een deskundige voor de tv en de krant ingevlogen werd om het nieuws of de ontwikkeling te duiden is voorbij. De houdbaarheidsdatum van Maarten van Rossem lijkt bereikt. De voormalige hoofddocent klassieke talen Anton van Hooff lijkt er niet om te treuren dat er minder behoefte is aan 'grote historische verhalen' in de actualiteitsdebatten. Hij houdt het bij zijn eigen stelling: 'Van geschiedenis leer je niets, maar je wordt er wel wijzer van.'

Daarover zou ik weleens met hem door willen praten, want wijsheid is een schaars goed aan het worden. Ik heb in het onderwijs geen behoefte aan een 'De Wereld Draait Door' op leerlingenniveau. We worden overspoeld door lawaaimakers met meningen. Waar zijn de feiten? Als het goed is, begint het geschiedenisonderwijs met informatie die omgezet wordt in kennis en hopelijk eindigt in wijsheid.

Historici zijn allemaal voorgekomen uit de toga van Fruin (Jan Romein). 'Als je het historisme niet begrijpt, kun je beter fietsenmaker worden', sprak ooit de Groningse geschiedfilosoof Frank Ankersmit. En gelijk heeft hij. Pas nadat we ons de onpartijdigheidsleer van Fruin eigen gemaakt hebben, kunnen we partij kiezen. Afgelopen

juni stond in *Trouw* een oproep van een aantal Joodse prominenten en het CIDI aan de kerken om in 2017 ('het Lutherjaar') excuses te maken voor Luthers Jodenhaat. Onmiddellijk veert u op en denkt aan de lange rij van excuusvragers: de protestanten aan de koning van Spanje voor het doden van duizenden 'ketteren' en de nabestaanden van de slachtoffers van de massamoordenaar Napoleon. De Aboriginals hebben ook nog wel wat met de koningin van Engeland te verrekenen en de moslims hebben nog iets te verrekenen vanwege de kruistochten. Als geboren Brabander voel ik mij verongelijkt door de economische onderdrukking door Holland in de zeventiende en achttiende eeuw. En wanneer zullen onze vrouwen op de stoep staan met de vraag om herstelbetalingen wegens aangedaan leed in het verleden?

'We worden overspoeld door lawaaimakers met meningen. Waar blijven de feiten?'

Geschiedenisleraren hebben elke dag een prachtig forum om de actualiteit te duiden. De actualiteit is echter geen voortgezet verleden. Want 'het verleden is een vreemd land: ze doen daar de dingen anders' (L.P. Hartley). Anton van Hooff haalt de klassiek-Atheense historicus Thucydides aan: 'Mijn werk is een geschenk voor altijd.' Hij bedoelde daarmee dat wie zijn werk las, beseffen zal dat het menselijk gedrag hetzelfde blijft. Ik houd het daarom bij Cicero: 'De geschiedenis is de leraar van het leven.' Ik zou deze wijsheid aan de voorzitter van de Commissie Onderwijs 2032, Paul Schnabel, willen aanbevelen. Zeker weten dat dit in 2032 nog actueel is. ■

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

KEUZE OF KEURSLIJF?

Gebruik van tijdvakken afhankelijk van collectie

Hoe speel je in op de behoeften van docenten, hoe laat je educatieve programma's daarbij aansluiten en in hoeverre is dat van belang?

Deze kwesties zijn de dagelijkse praktijk van een educatief museummedewerker en het beantwoorden van deze vragen is niet altijd even gemakkelijk. Vanuit het voortgezet onderwijs kreeg het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) de afgelopen jaren regelmatig de vraag: 'Doen jullie ook iets met tijdvakken?' Het antwoord hierop is 'ja', al is de uitwerking per tijdvak afhankelijk van mogelijkheden die de museumcollectie biedt.

Marieke Peters is educatief medewerker bij het Rijksmuseum van Oudheden.

Het RMO wil graag een rol spelen bij het concretiseren van de eerste vier tijdvakken. Doordat de tijdvakken breed zijn geformuleerd en de kenmerkende aspecten bewust heel algemeen zijn gehouden, is dit soms een lastige opgave. In het museum zijn de historische perioden namelijk op basis van wetenschappelijke achtergronden ingedeeld, dat maakt dat de tijdvakken en kenmerkende aspecten daar niet altijd mee stroken.

Toch denken we bij het RMO juist in kansen en aanknopingspunten. Want archeologische vondsten raken niet alleen aan de grote verhalen van de geschiedenis, ze leren ons ook over alledaagse zaken. Om dit te illustreren worden tijdvakken 2 en 3 besproken aan de hand van een museumvowerp, dat ons iets kan vertellen over de periode waaruit deze afkomstig is. En die achtergrond kan in sommige gevallen, wanneer het ter vergelijking naast de leerstof in de lesmethodes wordt gelegd, heel verrassend en verrijkend zijn.

Keizer Trajanus. Collectie Rijksmuseum van Oudheden.

Experts van het Rijksmuseum van Oudheden schrijven in het schooljaar 2015-2016 in *Kleio* over de collectie in relatie tot het onderwijs.

Het museum is op dit moment gesloten vanwege een grote renovatie.

Op www.rmo.nl leest u waar delen van de collectie te zien zijn en welke activiteiten er plaatsvinden. In december 2015 is de heropening.

DE TIJD VAN GRIEKEN EN ROMEINEN

Een museumvoorwerp dat uitstekend bij tijdvak 2 kan worden behandeld, is het beeld van keizer Trajanus (ca. 100-110 n.Chr., Tunesië). Het bijna tweeënhalve meter hoge, marmeren beeld is gevonden in de regio van Tunis, op de plek waar vroeger het Romeinse havenstadje Utica lag.

Wanneer leerlingen het standbeeld goed bestuderen, ontdekken ze dat er veel informatie uit het object te halen valt. Het marmeren beeld toont de Romeinse keizer als veldheer in zijn borstpantser met daarover een veldheersmantel. De decoraties op het borstpantser zijn in reliëf uitgevoerd en hebben een propagandistische betekenis. Er zijn griffioenen en gevleugelde leeuwen met adelaarskoppen op afgebeeld – deze staan symbool voor kracht en macht. Ook het hoofd van Medusa en de bliksemschicht van Jupiter zijn daar symbolen van. Op de flappen onder het harnas zijn figuren uit het mythologische stichtingsverhaal van Rome te zien, zoals de oorlogsgod Mars en zijn zonen Romulus en Remus met de wolvin. Trajanus draagt sandalen waarboven wolfskoppen zijn aangebracht. Aan de linkerkant van Trajanus is een deel van een boomstam zichtbaar, dit is de stam van een palmboom die symbool staat voor overwinning.¹ De symboliek en het geïdealiseerde uiterlijk van het beeld zijn typisch Romeins en daarom prima te gebruiken ter illustratie van het kenmerkend aspect 'de klassieke vormtaal van de Grieks-Romeinse cultuur'.

Vervolgens kan een link worden gelegd naar de keizerlijke rol van Trajanus. Dat maakt de behandeling mogelijk van het kenmerkende aspect 'de groei van het Romeinse imperium waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde'.

Trajanus was samen met zijn opvolger Hadrianus een van de succesvolste Romeinse keizers. Onder de heerschappij van Trajanus groeide de omvang van het Romeinse Rijk tot maximale proporties en Hadrianus consolideerde de grenzen van het imperium. Dit soort standbeelden werden gemaakt om de keizer te eren en ze werden door het hele rijk in vrijwel iedere Romeinse stad opgesteld. Door deze kennis te verbinden aan de vindplaats van het standbeeld, krijgen leerlingen besef van de omvang van het Romeinse Rijk en de verspreiding van de Romeinse cultuur.

GOUDEN MIDDELEEUWEN

Wanneer we het derde tijdvak op dezelfde manier willen benaderen, lopen we tegen het knelpunt van stereotype benaming aan. Deze suggereert dat er in Nederland tijdens de vroege middeleeuwen

(400-700 n.Chr.) al ridders leefden en kloosters waren, wat historisch niet geheel correct is. Omdat de kenmerkende aspecten van dit tijdvak veel abstracter zijn en weinig zeggen over materiële elementen in de samenleving, zijn ze lastig te koppelen aan de museumcollectie. Daarnaast zijn ze vooral gericht op ontwikkelingen in de rest van Europa, terwijl de 'collectie middeleeuwen' in het RMO uit Nederland komt.

Het tijdvak gaat over een periode die in lesmethodes vaak wordt bestempeld als de 'donkere eeuwen': de tijd na de Romeinse overheersing, gekenmerkt door onrust en achteruitgang. Archeologische vondsten en nieuwe wetenschappelijke inzichten ontkrachten echter dit beeld over de vroege middeleeuwen. Wat blijkt: we kunnen eerder spreken van 'gouden eeuwen'. Vondsten betreffen grafvelden vol met persoonlijke bezittingen, goud- en muntschatten en materialen waaruit naar voren komt dat er werd gehandeld met verre oorden. En uit onderzoek blijkt dat men gezonder was dan in perioden ervoor en erna, een teken van continuïteit. Hier biedt de museumcollectie juist de mogelijkheid een ander verhaal te vertellen.

Een voorbeeld is de gesp van Rijsburg. Door de gesp te bekijken en de casus erbij te bespreken, worden leerlingen zich ervan bewust dat archeologische vondsten en hun context, vooral bij gebrek aan geschreven bronnen, nieuwe inzichten kunnen verschaffen. Leerlingen leren kritisch te kijken naar het in hun lesmethode gepresenteerde beeld van de vroege middeleeuwen en kunnen dat, waar nodig, nuanceren.

'LEERLINGEN LEREN KRITISCH TE KIJKEN NAAR HET IN HUN LESMETHODE GEPRÉSENTEERDE BEELD VAN DE VROEGE MIDDELEEUWEN EN KUNNEN DAT, WAAR NODIG, NUANCEREN'

De vroege middeleeuwen kenden verschillende kledingstijlen. Kenmerkend zijn de accessoires, zoals kledingspelden, gekleurde kralensnoeren en leren riemen. Aan de riem, vaak met versierde gesp, werden diverse spullen gehangen, zoals sleutels, een beurs, een schaar of mes en soms amuletten.² In 1913 werd in Rijsburg een aantal rijkversierde voorwerpen gevonden. Het bleek om een Merovingisch grafveld te gaan, dat meerdere eeuwen in gebruik was geweest. Een van de vondsten was een indrukwekkende vergulde gesp, die samen met onder andere een Byzantijns muntgewicht aan de overledene waren meegegeven. ►

¹ 100 Topstukken van het Rijksmuseum van Oudheden, Rijksmuseum van Oudheden, 2009, p. 158.
² Ibidem, 41-49.

Gesp van Rijnsburg.
Collectie Rijksmu-
seum van Oudheden.
Foto: Erik de Goe-
deren.

Wat kan dit object ons vertellen over de omstandigheden in Nederland? De gesp (630-640 n.Chr.) werd hoogstwaarschijnlijk door een man gedragen. Het is de sluiting van een leren riem, bestaande uit een beugel, een doorn met daarop het doornschild en een grote rechthoekige gespplaat. Het doornschild heeft de vorm van een afgeplatte driehoek, met in het binnenveld ineengevlochten filigraanbandjes. Daaromheen is een brede rand van emailcloisonné, bestaande uit rood granaat (almandijn) en blauw glas in gouden segmentjes. De gespplaat bestaat uit een dun gouden plaatje met daarop ingewikkelde vlechtpatronen van filigraandrazen. Het patroon wordt gevormd door twee slangen die op symmetrische wijze in elkaar zijn gevlochten, met daarin nog wat extra dunnere lijnen om de hele rechthoek te kunnen vullen.³ In het Engelse Kent is een aantal vergelijkbare

gespen gevonden. De enige afwijking is dat de Engelse exemplaren een driehoekige gespplaat hebben. De belangrijkste overeenkomst is het patroon van twee in elkaar gevlochten slangen. Dit bewijst dat de gesp niet in Nederland is gemaakt, maar per schip over het Kanaal naar Rijnsburg is vervoerd.⁴ Van het type 'Byzantijns' muntgewichtje dat ook in het graf lag, zijn tot nu toe zo'n tien vondsten uit Nederland bekend, waaronder een recente vondst in het nabijgelegen Oegstgeest. Uit een ander graf in Rijnsburg is een speld met almandijn-inlegwerk bewaard en uit Katwijk het uiteinde van een luxueuze drinkhoorn. Dat maakt de Zuid-Hollandse regio tussen Leiden en Katwijk, naast het Friese Wijnaldum, de enige in Nederland waar voorwerpen uit de vroege middeleeuwen van koninklijke status gevonden zijn.⁵

- ³ Ibidem, 153-154.
- ⁴ Ibidem, 155-156.
- ⁵ Ibidem, 154-155.

TIJDVAKKENCOLLEGES

Vanaf december 2015 biedt het RMO, naast rondleidingen, ook tijdvakkencolleges met een museumdocent in de klas en tijdvakkenpagina's op de website. Daar wordt per tijdvak door de inhoudelijk en wetenschappelijk verantwoordelijke museummedewerker een reflectie op de leerstof gegeven. Daarnaast wordt het tijdvak geïllustreerd aan de hand van kenmerkende archeologische vondsten.

VERDER LEZEN

- Kaap, A. van der. *Vakdossier Geschiedenis; stand van zaken in de tweede fase*, SLO, 2010.
- Boxtel, C. van & Jannet van Drie, 'Historical reasoning in the classroom: What does it look like and how can we enhance it?' in *Teaching History*, The Historical Association, maart 2013, p. 44-52.
- www.rmo.nl

KEUZE OF KEURSLIJF

Het is duidelijk dat binnen het RMO de tijdvakken en de kenmerkende aspecten regelmatig onderwerp van discussie zijn. De educatieve medewerker worstelt met de vraag: volgen we de tijdvakken en stemmen we ons educatief materiaal daarop af? Of houden we vast aan de wetenschappelijke benadering en uitgangspunten van de museumcollectie? Hierin een balans vinden, lijkt de beste optie. Het is immers onze missie de collectie toegankelijk te maken en de kennis van het publiek te verbreden en verdiepen. Het resulteert in een aanpak waarbij we daar waar mogelijk direct aansluiten bij de tijdvakken, maar ook niet schromen nieuwe (wetenschappelijke) inzichten te behandelen en te presenteren. Zoals Commissie-De Rooy aangeeft, zijn de tijdvakken een kapstok, kennis wordt eraan opgehangen en er dient nuancering in aangebracht te worden. ■

VAN DE ROMEINEN TOT THE BEATLES

De havo-vwo geschiedenisexamens van 2015

Voor de examenmakers was dit examenjaar nog opwindender dan anders. Het examen van 2015 is het eerste examen met de nieuwe syllabus. Spannend dus, ook voor de examenkandidaten die dit nieuwe examen moesten maken en de docenten die voor het eerst dit nieuwe examen moesten nakijken.

De vraag die na deze inleiding opkomt is natuurlijk: viel het mee? Het eerste antwoord daarop was een volmondig 'ja'. De kandidaten en docenten vonden het examen over het algemeen te doen. In het dagverslag van LAKS geeft de examenkandidate (vwo) een enthousiaste reactie: 'Na de gebruikelijke chronologievraag (dit keer in de variant van artsen), ging het examen van de christenvervolgung, via veel verplichte voorbeelden, op weg naar een vrouw die tijdens haar emancipatiestrijd werd vertrappt door paarden, en vanaf daar via de kenmerkende aspecten naar een bord voor prikkeldraad en uiteindelijk de Beatles. Zo was het een gevarieerd examen met eigenlijk voor ieder wat wils. (...) Naar mijn mening was het een leuk examen – voor zover examens leuk kunnen zijn – en was het vooral ook een duidelijk examen. Echter, zo dacht niet iedereen erover... Ik kwam nog vrij opgewekt de examenzaal uit, maar anderen juist erg chagrijnig, omdat ze het idee hadden precies de verkeerde dingen geleerd te hebben.'¹ In veel leerlingcommentaren werd vastgesteld dat het examen de verwachte vorm had en dat de vragen goed geoefend konden worden door de vele oude pilotexamens. Voor de meeste

kandidaten was dat een hele geruststelling: de vorm voelde vertrouwd en bekend. Hieruit blijkt de meerwaarde van de lange pilotperiode. Er is daardoor een grote hoeveelheid oefenmateriaal beschikbaar gekomen voor de geschiedenislessen.

DE DOCENTEN

Uit de *quickscan* kan de mening van de docenten over het examen worden gedestilleerd. Deze mini-enquête werd door een groot aantal examendocenten ingevuld, en geeft dus een representatief beeld van hun mening. Het vwo-examen werd te lang gevonden en ook het havo-examen was volgens de docenten aan de lange kant. De waardering van het vwo-examen door de docenten kwam uit op een 6,0 (vorig jaar een 6,4). De havodocenten vonden het examen een 6,2 waard, een mooie vooruitgang vergeleken met het vorige examen (dat kreeg een onvoldoende, 4,9). De recensie van de *Kleio*-redacteurs was in overeenstemming met de opvatting van de docenten die uit de *quickscan* naar voren kwam. Goed te doen, de havo-leerlingen kwamen opgelucht de examenzaal uit. Maar toch merkte redacteur Nicole van der Steen over het havo-examen op: 'Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat dit examen iets te gemakkelijk was. Leuk voor

de leerlingen, vooral voor hen die de kenmerkende aspecten hadden gestampt, maar ik hoop van harte dat de examenmakers het niveau in de toekomst weten hoog te houden.' In het vwo-examen werd volgens *Kleio*-redacteur Daan Schuijt zó veel naar kenmerkende aspecten gevraagd dat hij zijn leerlingen duidelijk ging maken dat het loont deze ►

Stefan Boom is toetsdeskundige voor de havo-vwo geschiedenisexamens bij Cito. De auteur dankt Huub Kurstjens, Niek Nelissen en Esther Kuijs voor hun commentaren.

¹ Te vinden op <http://tinyurl.com/qfad8v2> (20-8-2015 geverifieerd).

Schooltype/ Leerweg	VWO	HAVO
Soort examen	CSE	CSE
Vaknaam	geschiedenis	geschiedenis
Totaal aantal kandidaten	18.591	36.043
Steekproefgrootte	9.109	17.834
Aantal vragen	30	30
P'-waarde totale steekproef	0,60	0,57
P'-waarde, alleen jongens	0,61	0,58
P'-waarde, alleen meisjes	0,60	0,57
Maximumscore	76	75
Gemiddelde score	46,0	42,99
Normeringsterm	1,0	1,1
Gemiddeld cijfer	6,4	6,3
Percentage onvoldoendes (< 5.5)	19,1	24,7
Standaardafwijking	9,6	9,66
Betrouwbaarheid (asympt. GLB)	0,79	0,80
Standaardmeetfout	4,4	4,32

2 In het artikel 'Hoe wordt een examen eigenlijk gemaakt?' wordt dit aan de hand van het vak Nederlands uitgelegd. <http://tinyurl.com/q7bqbm2>.

3 De gemiddelde p-waarde van een vraag (p') is een maat voor de moeilijkheidsgraad: een vraag met een p'-waarde van 0,10 is heel erg moeilijk, die met een p'-waarde van 0,90 is erg gemakkelijk. Zie de toetstechnische begrippenlijst van Cito op <http://tinyurl.com/pjhpu4h>.

uit het hoofd te leren. Daarbij vermoedt de recensent een 'Cito-complot' dat er natuurlijk niet is: het College voor Toetsing en Examens stelt het examen vast, in de syllabus wordt vastgelegd wat er getoetst wordt.²

DE SYLLABUS

In de syllabus is vastgelegd dat 35 procent (met een marge van plus of min 7 procent) van de punten gaat naar vragen over ongespecificeerde kenmerkende aspecten. Dit lijkt een precieze aanduiding, maar in de praktijk komt het neer op een verhouding van één staat tot drie. Maar het onderscheid is minder duidelijk dan deze getallen suggereren. De historische contexten zijn immers ook opgebouwd vanuit de kenmerkende aspecten. In de overlapvraag over de Collaterale Raden (vraag 9 havo, vraag 7 vwo), wordt dit duidelijk. Er wordt gevraagd naar een kenmerkend aspect, en daarom zou dit deel van de vraag ook in de pilotexamens gesteld kunnen zijn. Maar doordat er daarnaast gevraagd wordt naar een voorbeeld van een Collaterale Raad (een in de syllabus opgenomen voorbeeld uit de context Republiek) is het tegelijkertijd een vraag over de gespecificeerde stof en kan deze vraag dus alleen gesteld worden vanuit de nieuwe syllabus. Dit zijn voor de examenmakers geslaagde vragen omdat daarin beide 'systemen' vloeiend in elkaar overgaan. Dat geldt ook voor vragen die de tijdsindeling van de tien tijdvakken doorbreken. Sinds de pilotexamens is in de vormgeving van de examens gekozen voor een indeling in de 'traditionele' vier tijdvakken prehistorie en oudheid, middeleeuwen, vroegmoderne tijd en moderne tijd. Een indeling in tien vakjes zou nog minder speelruimte bieden voor vragen die wat meer door

de tijd heen gaan. Daarom is ook niet gekozen voor het opnemen van kopjes bij vragen over de historische contexten. Een door docentenesignaleerd gevolg daarvan is, dat vragen vanuit de kenmerkende aspecten die een globaal antwoord vereisen worden afgewisseld met vragen die de meer specifieke kennis vereisen uit de historische context (of de voorbeelden daaruit). Maar dat is het gevolg van een syllabus die een combinatie is van twee verschillende opvattingen over het examenprogramma. Voor de examenkandidaten is dit misschien verwarrend, hun docenten kunnen hen daarop echter wel voorbereiden.

DE MOEILIKSTE EN DE MAKKELIJKSTE VRAGEN

Voor de havokandidaten was de laatste vraag (30) van het examen het moeilijkst. Voor de examenmakers was dit nogal onverwacht. Het ging hierbij om een soort vraag die in de pilotexamens veel is gesteld en die niet al te moeilijk zou moeten zijn. Blijkbaar was het tijdgebrek door de lengte van het examen hier de oorzaak van. Vwo'ers lijken hun tijd beter te kunnen verdelen. Ondanks de klachten over het te lange examen scoorden zij bij de laatste vraag wel redelijk. De beste resultaten boekten de

havisten op de vragen 3 en 13 waarin naar de achtergrond van de schrijver van de bron gevraagd werd. Daaruit blijkt dat ook havisten aardig uit de voeten kunnen met vaardigheden uit domein A.

Vraag 14 (de foto van de schuilkerk) was een vraag naar oriëntatiekennis zoals Commissie-De Rooy wellicht heeft bedoeld. In de vwo-variant is de lijn naar een meer recent verleden getrokken door de combinatie met de foto van de Nicolaaskerk in Amsterdam (vraag 11). Volgens sommige docenten waren dit brugklasvragen, andere waren juist erg gecharmeerd door deze vraagrichting. Zowel de havo- als de vwo-kandidaten hadden weinig moeite met deze vragen. Met een p'-waarde boven 0,80 waren deze vragen eigenlijk te gemakkelijk.³

BETROUWBAARHEID

De vraag die tot de meeste discussie leidde, was vraag 3 (in combinatie met vraag 2) van het vwo-examen. Deze vraag ging over een Romeins bestuurder die een groep christenen ondervroeg – de christenen weigerden de keizer te aanbidden. Het leek te gaan om een neutrale weergave van de feiten, als een rechtbankverslag. Tot de laatste zin waardoor duidelijk werd dat de situatie vanuit christelijk perspectief

moest worden gezien. De hierbij gestelde vraag 2 (waarin naar de propagandaboodschap van de bron werd gevraagd) moest de kandidaten op dit spoor zetten. Het ging uiteraard meer om vraag 3, de vraag voor welk van twee gegeven onderzoeksvragen de bron de betrouwbaarste informatie bevatte. Let wel: het gaat hierbij niet om de betrouwbaarheid van de bron of de makers ervan zelf, maar om de *informatie* uit de bron. En dan moet worden geconstateerd dat deze bron meer zegt over de opvattingen van christenen omstreeks 160, dan over het feitelijk verloop van het proces in Carthago. Hierop is veel commentaar geleverd. Sommige docenten vonden het 'ronduit flauw' de vraag op te hangen aan de laatste zinnen van de bron, andere docenten vonden dat juist vwo'ers dat wel moesten kunnen. Sommige docenten vonden dat hun christelijke leerlingen door deze vraag in verwarring werden gebracht, andere docenten wezen erop dat hun 'ongelovige' leerlingen zich niets konden voorstellen bij deze bron die juist voor christelijke en islamitische kandidaten beter te begrijpen zou zijn. Kern van deze vraag is dat hier een begrip getoetst werd waarbij geen absolute, maar een relatieve maatstaf is aangelegd. Zowel

docenten als kandidaten hebben dat niet doorzien. Het gaat om de relatieve betrouwbaarheid van de informatie uit de bron: is wat er gezegd wordt over het ene onderwerp *meer of minder* betrouwbaar dan over het andere? De examenmakers zijn tot de conclusie gekomen dat dit de beste manier is om vragen te kunnen stellen over betrouwbaarheid, representativiteit of, als som van deze begrippen, bruikbaarheid. In komende examens zullen vragen hierover (als die worden gesteld) dan ook 'relatief' zijn. Twee of meer bronnen moeten dan worden gewogen, of bij twee of meer onderzoeksvragen moet worden bepaald bij welke vraag de informatie uit de bron tot een beter antwoord leidt.

DE CORRECTIE

Veel commentaar op het examen gaat over het correctievoorschrift (cv). Voor sommige docenten is een ruim cv hanteerbaar en wenselijk, andere willen meer gedetailleerde en striktere aanwijzingen. Omdat pas bij afname echt blijkt waar problemen in het cv voorkomen, is dit jaar geprobeerd daar een snelle en adequate oplossing voor te bieden. Op de dag van de voorbespreking door de regiovoorzitters van de VGN zijn cv-problemen verzameld en in een aanvulling op het cv zoveel mogelijk opgelost. Daarop is gemengd gereageerd. Weer een nieuw document waar rekening mee gehouden moest worden, en 'waarom kon dit niet meteen?' en 'waarom niet bij alle problematische antwoorden?' waren negatieve reacties. De positieve reacties kwamen van docenten die vonden dat hiermee meer duidelijkheid werd geschapen in met name de gesprekken met de tweede corrector. Wellicht kan deze aanpak uiteindelijk toch tot tijdswinst in de correctie leiden. Dat blijft van groot belang, want

geschiedenis blijkt het vak met de zwaarste correctiedruk bij zowel havo als vwo.

HET DEBAT GAAT DOOR

In een polemiek op de VGN-site richtte docent Marcel Hummelink zich rechtstreeks tot Piet de Rooy als verantwoordelijke voor de tien tijdvakken en kenmerkende aspecten. Hummelink noemt het 'een bedenkelijk hoe-peltje' waardoor zijn leerlingen moeten springen, en is bang voor de verstarring die dit programma met zich mee zal brengen. 'Maar verandert onze kijk op het verleden dan niet voortdurend? En kunnen docenten en examenmakers jaar in jaar uit inspiratie blijven putten uit dezelfde stof? De kwaliteit van het geschiedenisonderwijs is bij dit nieuwe eindexamen kortom niet gebaat.' In een reactie op deze brief stelt Arie Wilschut (namens De Rooy) vast, dat het examen van 2015 in het geheel niet overeenkomt met de bedoeling van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming.

'ER ZAL NOG VEEL GESPROKEN MOETEN WORDEN OVER DE RICHTING DIE WE WILLEN INSLAAN MET HET EXAMEN. EEN DEBAT DAT VOORAL GEVOERD ZOU MOETEN WORDEN DOOR DOCENTEN ZELF'

'De enige conclusie die getrokken zou moeten worden is: men moet zorgen voor een examen zoals dat in 2001 werkelijk bedoeld is.' Deze discussie is op *Historici.nl* verder gegaan, onder andere met een reactie van Maria Grever en een diepgravende analyse van Elise Storck.⁴ Hieruit blijkt dat er nog veel gesproken zal moeten worden over de richting die we willen inslaan met het geschiedenisexamen. Een debat dat, zeker in het kader van '2032', vooral gevoerd zou moeten worden door geschiedenisdocenten zelf. Zegt het voort! ■

Bron 8: Een verkiezingsposter van de NSDAP uit 1928.

⁴ <http://tinyurl.com/nl5lxx3> (20-8-2015 geverifieerd).

VAN DAPPERE STRIJDER TOT KNUFFELBEER

De beer in de Europese geschiedenis

Toen Europa nog bewoond werd door Kelten en Germanen was het niet vreemd een beer tegen te komen tijdens de dagelijkse wandeling. In de verhalen van die volken werd het dier allerlei mythische eigenschappen toegedicht. Nu we alleen nog beren in de dierentuin zien, zijn onze denkbeelden veranderd.

Jo Jacobs is
redacteur van Kleio.

In de Keltische en Germaanse cultuur was de beer een heilig dier. Het stond bij deze oud-Europese volken symbool voor moed en kracht. Zo kenden de Kelten de berengodin Artio. Haar naam is afgeleid van het Indo-Germaanse woord voor beer: *artos*, waaruit ook de naam van de Griekse godin Artemis is ontstaan. Ook zagen de Kelten en Germanen de beer als heilig dier omdat hij een winterslaap houdt en weer tevoorschijn komt in de lente. De beer wordt dan in verband gebracht met ouderdom, de dood en nieuw leven.

moest vervolgens het werk van de ezel doen. Over meerdere heiligen bestaan zulke verhalen.¹

'UIT DE CHRISTELIJKE OVERLEVERING KOMEN VERHALEN OVER HEILIGEN DIE EEN BEER TEMMEN, EEN METAFOOR VOOR HET OVERWINNEN VAN HET KWADE'

Boven: Het wapen van Bern.
Rechts: De moederbeer likt een vormloos klompje tot een beertje. Pagina uit het Bodleian bestiary, ca. 1225-50. University College Library (Oxford).

¹ Zie 'de beer als symbool' op www.heiligen.net.

Bij de christenen werd de beer om die reden juist gezien als symbool van afgodendom en kwade machten. Uit de christelijke overlevering komen verhalen over heiligen die een beer temmen, een metafoor voor het overwinnen van het kwade. Zo temde Humbert van Maroilles, een priester uit Frankrijk, rond 680 een beer omdat het dier zijn ezel had opgegeten. De beer

GODIN VAN DE JACHT

De kracht van de beer vinden we ook terug in het verhaal van Artemis, de Griekse godin van de jacht. Een verhaal uit de Griekse mythologie over Artemis is de naamgever van een van de bekendste sterrenbeelden die we kennen. Artemis wilde eeuwig maagd blijven, jagen met een zilveren boog, en daarbij een he-leboel nimfen die op haar meute honden zouden passen. Om Artemis van dienst te zijn, willigde oppergod Zeus haar wens in. Een van de nimfen, Kallisto, werd echter door de wellustige Zeus verkracht. Artemis was vreselijk kwaad, maar kon niets tegen de macht van Zeus doen en stuurde

ZWITSERSE SAGE

Het temmen van beren ligt ook ten grondslag aan de sage over de stad Bern. De stad dankt zelfs haar naam aan de beer: *Bär* in het Duits. Bern werd in 1191 gesticht door hertog Berchtold V. Naar verluidt doodde deze hertog een beer op de plaats waar Bern nu ligt. De beer is nog steeds het symbool van de stad en is terug te vinden in de vlag. Overal in Bern kom je houten, pluchen en zelfs chocoladeberen tegen. Ook heeft Bern een berenkuil in de Dählhölzli-dierentuin. Hier leven al sinds de opening in 1850 groepen bruine beren.

Links: Beer uit Alaska. Foto: Carl Chapman. Hieronder: Roosevelt weigert een beer neer te schieten. *Drawing the Line in Mississippi*, cartoon door Clifford Berryman. Berryman family papers/Smithsonian Institution/National Archives.

Kallisto weg. Hera, de vrouw van Zeus, kwam echter achter het zoveelste bedrog van Zeus en veranderde Kallisto in een beer. Tijdens de jacht dreigde de beer, ofwel Kallisto, vervolgens gedood worden. Zeus was nu echter haar redder, hij pakte haar op en plaatste haar buiten bereik van Artemis.

Na de geboorte van haar zoon is Kallisto als sterrenbeeld aan de hemel geplaatst als Grote Beer en haar zoon als Kleine Beer.

ONGELIKTE BEER

De beer kreeg in de oudheid verschillende eigenschappen: kracht, nieuw leven, overwinnen van het kwaad. In *Bestiaria*, een bundel middeleeuwse dierenverhalen, zijn veel verhalen over beren terug te vinden. Deze dierenverhalen waren deels gebaseerd op oude klassieke werken. Middeleeuwse wetenschappers, de kloosterlingen, schreven niet vanuit eigen waarneming, maar maakten een bewerking van klassieke teksten en overgoten deze met een sterk godsbesef en een moralistisch sausje.

De uitdrukking 'je als een ongelikte beer gedragen' komt voort uit het gegeven dat de moederbeer de kleine beertjes die net

geboren zijn, als het ware in vorm likt, totdat ze echt de gedaante van de beer aannemen. Aristoteles schreef in de oudheid al over het in vorm likken van het pasgeboren dier, en ook de beroemde Romeinse dichter Ovidius schreef hierover in zijn *Metamorfosen*.

KNUFFEL

Het krachtige imago van de beer is vandaag de dag sterk veranderd. We zien de beer nu vooral als een knuffel waar kinderen mee in slaap vallen. Misschien dat dat nog een echo is van zijn oude imago: veiligheid geven bij het slapen. Berenknuffels noemen wij een teddybeer. Er zijn twee versies over het ontstaan van deze knuffel. In Duitsland en in de Verenigde Staten is lang gedebatteerd over de vraag waar de eerste teddybeer het levenslicht zag. President Theodore Roosevelt werd door de Amerikaanse bevolking vaak liefkozend Teddy genoemd. Tijdens een jachtpartij weigerde hij een berenwelpje te doden. Dit verhaal haalde snel de media. Cartoonist C.K. Berryman maakte er vervolgens een cartoon van en liet die publiceren in de *Washington Evening Star*. Een speelgoedwinkeleigenaar zag de cartoon

en besloot een beertje te maken en dat te vernoemen naar hun president. De naam teddybeer was snel geboren. In Duitsland draait het verhaal om speelgoedontwerper Richard Steiff. Hij kreeg het idee voor een teddybeer door een rondreizend circus. Een groep beren dat optrad in het circus bracht hem op het idee een beer te vervaardigen. Een beer die recht op kon lopen. Deze ideeën hebben zich dus naast elkaar ontwikkeld en zijn uitgegroeid tot beren in allerlei soorten en maten. ■

DE ONBEKENDE DERDE

Wat er gebeurt als je er niet uitkomt met de tweede corrector

Het kan iedereen overkomen. U heeft naar eer en geweten het examenwerk van uw leerlingen nagekeken en alles op de Wolf-lijsten ingevuld. Het werk wordt aangetekend verstuurd naar de school van de tweede corrector. Dan begint het lange wachten. De tweede corrector, zelf net klaar met het nakijken en beoordelen van zijn eigen werk, heeft tijd nodig om de grote stapel met gemaakte examens grondig door te nemen. Na verloop van tijd ontvangt u een telefoontje (of een mailtje) en al snel blijkt dat de collega van de andere school het niet eens is met de punten zoals u die heeft voorgesteld. Wat nu?

Lisa Oskamp en Ben Vriesema zijn redacteurs van Kleio.

Uiteraard is het verstandig om te proberen in alle redelijkheid met elkaar over de gemaakte antwoorden te debatteren. Nadeel is alleen dat de tweede corrector het werk van uw kandidaten voor zijn neus heeft. Niet zelden zijn er leerlingen die er in drie uur examentijd in slagen om maar liefst twaalf tot zestien kantjes vol te pennen met antwoorden. Onbegonnen werk dus om gehele klassen te kopiëren, het is simpelweg te veel. De tweede corrector leest de antwoorden van uw leerling voor en u pijnigt uw hersens om een argument te verzinnen waarom u ook alweer aan dat antwoord punten had toegekend. Iets waar de tweede corrector het helemaal niet mee eens is. Een lange (soms verbeterde) discussie volgt. Omdat geschiedenis een discussie zonder eind is, is het heel goed mogelijk om van het antwoordmodel af te wijken. Immers, met een goed onderbouwde argumentatie is het bij ons vak mogelijk antwoorden goed te rekenen die niet in het antwoordmodel worden genoemd. Geschiedenis is geen optelsom, het is een van de mooie zaken van ons vak dat leerlingen leren – met goed onderbouwde argumenten – zich een mening te vormen. Maar stel, om terug te komen

op het gesprek met uw tweede corrector, u komt er niet uit. Wat kunt u doen? Welke tools heeft u in handen om recht te doen aan de antwoorden van uw leerlingen?

In dit artikel schetsen wij twee casussen die bij de Kleio-redactie zijn binnengekomen naar aanleiding van het centraal examen, afgenomen in mei 2015. Door middel van deze casussen kunt u lezen welke mogelijkheden er zijn voor een examinerator.

(COR)RECTOR

Casus 1: een collega van een middelbare school vertelde het volgende. Na veel gesoebat over verschillende antwoorden van leerlingen en getouwtrek om punten, bleken de standpunten van de eerste en tweede corrector nog steeds haaks op elkaar te staan. Zelfs na een interpellatie van een collega van de geschiedenissectie werd er geen compromis bereikt. De examiner bleef keihard achter de antwoorden van zijn leerlingen staan, de tweede corrector was het niet eens met de gegeven punten en wilde er in bepaalde gevallen 8 punten afhalen (let wel: dat was bij het afgelopen examen meer dan 10 procent van de totale punten).

De examiner restte niets anders dan het geschil te melden bij het 'bevoegd gezag' (in casu de rector van de school). Deze stelde zich op de hoogte van de woordelijke

schermutselingen die er geweest waren over de te verdelen punten en vroeg of de docent achter zijn (stand)punt bleef staan. Dat was zo, en dus werd er contact gezocht met het 'bevoegd gezag' van de tweede corrector. Opmerkelijk genoeg bleek het 'bevoegd gezag' onderdeel te zijn van de onenigheid, omdat de rector de tweede corrector bleek te zijn. Hij wilde zelf graag nog een eindexamenklas onderwijzen. Uiteraard heeft de rector (de tweede corrector) zich terug moeten trekken en het geschil aan een corrector overgedragen. De vraag die dan opspeelt is of deze persoon de durf heeft om de tweede corrector (ergo zijn 'meerdere') voor het hoofd te stoten door een prettige oplossing voor beide partijen te zoeken.

'Bevoegd gezag' van de ene school en (nieuw) 'bevoegd gezag' van de andere school gingen

vervolgens in beraad, maar ook daar kwam geen voor beiden bevredigend compromis uit naar voren. Er was dus een patstelling ontstaan. Om er toch voor te zorgen dat er op het afgesproken tijdstip een uitslag bekend zou worden gemaakt, werd via de Inspectie een derde (onafhankelijke) partij ingeschakeld, namelijk het College voor Toetsen en Examens. Het werk van de leerlingen werd vanaf het adres van de tweede correctorschool verstuurd naar een onbekende plek in Nederland. Overleg met de derde corrector is niet mogelijk, sterker nog, u weet niet wie deze persoon is.

De geïnterviewde collega was laaiend toen bleek dat het examenwerk van de leerlingen was opgestuurd (door de tweede corrector), met daarbij commentaar in de vorm van een brief met uitleg over de door hem toegekende (lees: in mindering gebrachte) punten. Of de derde corrector dus

'OVERLEG MET DE DERDE CORRECTOR IS NIET MOGELIJK, STERKER NOG, U WEEET NIET WIE DEZE PERSOON IS'

altijd volledig blanco het werk nakijkt, is niet zeker.

Het werk van genoemde derde corrector valt niet te benijden. Dat een collega uit het geschiedenisveld tijd vindt om – nadat hij zijn eigen nakijkwerk heeft afgerond, en vervolgens secuur als tweede corrector is opgetreden – ook nog als derde corrector te fungeren en binnen afzienbare tijd wederom een (grote) hoeveelheid nakijkwerk moet zien te klaren, valt alleen maar te respecteren. En dat terwijl het werk al door twee collega's is nagekeken. Zo'n onafhankelijke derde corrector moet uiteraard zeer goed op de hoogte zijn van de nieuwe examens, met de kenmerkende aspecten en uiteraard de historische contexten. ►

IN 2015 IS ER TIEN KEER EEN DERDE CORRECTOR INGEZET.¹

Vak	Inzet derde corrector
Economie	2 keer
Engels	2 keer
Geschiedenis	2 keer
Nederlands	2 keer
Tekenen	1 keer
Wiskunde	1 keer

WIE IS DE DERDE CORRECTOR?

De Inspectie van het Onderwijs schakelt het College voor Toetsen en Examens (CvTE) in als er een derde corrector nodig is. Het CvTE maakt daarbij gebruik van docenten die een rol hebben als corrector/examinator bij de staatsexamens vo. Deze docenten wordt gevraagd deze taak op zich te nemen.

Eisen waar de derde corrector aan moet voldoen:

- Bevoegd: eerste- of tweedegraads lesbevoegdheid;
- Bekwaam: geeft les aan examenklassen of is maximaal 5 jaar gestopt met lesgeven aan examenklassen;
- Niet ouder dan 70 jaar.

Bron: College voor Toetsen en Examens

Een verantwoordelijke en zeer moeilijke taak. Het is trouwens mogelijk dat een derde corrector als onafhankelijk examinator heeft gefungeerd zonder dat deze de (nieuwe) examenstof als opleider aan leerlingen heeft overgebracht. Een corrector die via het College van Toetsen en Examens is ingeschakeld, mag daar namelijk tot maximaal vijf jaar na het pensioen werkzaam blijven. Maar, om terug te keren naar de casus: het 'bevoegd gezag' ontvangt de uitslag van uw leerlingen per mail nadat de derde corrector zijn taak erop heeft zitten. Over deze uitslag kan niet gedebatteerd worden: de uitslag zoals die is bepaald door de derde corrector dient te worden geaccepteerd. Dat na ontvangst van het werk bleek dat er in sommige gevallen punten waren opgeteld die zowel eerste als tweede corrector niet hadden gezien én dat er bij sommige antwoorden veel meer

punten waren afgehaald dan beide correctoren hadden vastgesteld, zorgde voor een 'wrang en bevreemdend gevoel'. Zou die derde corrector inderdaad zoveel meer van de examenstof weten of hebben beide correctoren zitten slapen tijdens het nakijken? Of is er wellicht iets anders aan de hand?

TIJDSDRUK

Casus 2 gebeurde op de middelbare school van een andere docent. 'Mijn collega had per mail een Word-bestand toegezonden gekregen met daarin de vragen waar zijn tweede corrector het niet mee eens was. Onder het nummer van de vraag stond de naam van de betreffende leerling met daarbij meestal '-1' en bij een enkele leerling '+1'. De tweede corrector belde later om uitleg te geven bij dit document. Hierbij gaf hij aan dat het verschil tussen mij en mijn collega groot was. Naar zijn mening keek ik veel soepeler na. Hier ging mijn collega verder niet op in. De antwoorden van de leerlingen werden besproken. Mijn collega kreeg bij een paar leerlingen gelijk, maar bij de meeste leerlingen bleef de tweede corrector bij zijn standpunt. Toch ging mijn collega uiteindelijk akkoord. Ik werd later gebeld door de collega van deze tweede corrector. Deze man wilde de antwoorden van mijn leerlingen niet voorlezen, waardoor ik geen weerwoord kon geven op de punten die de tweede corrector in mindering wilde brengen. Daarom stelde ik voor om af te spreken in het midden van het land. De tweede corrector wilde dat echter niet. Ik besloot om toch maar bij de school langs te gaan, alhoewel dit een tripje naar de andere kant van het land zou betekenen. Mijn rector vond een afspraak in het midden van het land het meest passend, dus ik had nogmaals

gemaild om ergens in het midden af te spreken. De tweede corrector antwoordde vervolgens dat hij zijn rector (het 'bevoegd gezag') had ingeschakeld. Het was inmiddels maandag en donderdag zouden de leerlingen de uitslag krijgen. De communicatie tussen ons – de eerste en tweede corrector – verliep uiterst moeizaam. Daarom werd na overleg met de beide rectoren besloten nogmaals met elkaar te bellen, maar nu met de examensecretaris erbij aan beide kanten. Na een paar vragen werd geconstateerd dat dit geen zin had: we kwamen niet nader tot elkaar. De dag waarop de leerlingen de uitslag te horen zouden krijgen, kwam steeds dichterbij. Op dinsdag werd besloten de examens per koerier op te laten halen van de school van de tweede corrector. De Wolf-formulieren zouden erbij gedaan worden met daarop de vragen die volgens de tweede corrector niet goed waren nagekeken. Toen de examens aan het einde van de ochtend op school arriveerden, bleken er alleen maar lege Wolf-formulieren bij zitten. Mijn collega en ik wilden de vragen samen nogmaals nakijken en bespreken, maar we wisten dus niet welke vragen we moesten bekijken. Woensdag 10 juni rond 11 uur 's ochtends werden de Wolf-formulieren gemaild. De examensecretaris van de andere school was wel gebeld op dinsdagmiddag, maar de tweede corrector was afwezig. Mijn collega en ik liepen vervolgens alles nog eens door. Op sommige punten waren we het eens met de tweede corrector. Er was echter ook een aantal antwoorden waarbij met literatuur aangetoond kon worden dat het juist was en dat de tweede corrector daar dus geen punten van af kon halen. Aan het einde van de middag gingen we naar het kantoor van de rector om met hem en met de examensecretaris

onze bevindingen door te nemen. Door de late en onvolledige levering van het examenwerk door de tweede corrector was de factor tijd van groot belang. Samen met mijn collega, de examensecretaris en de rector overlegden we over mogelijke scenario's. De rector gaf aan in onderhandeling te willen gaan, maar wel gericht en in nauw overleg met mijn collega en mijzelf. Als de andere school namelijk niet verder wilde praten, zou er een derde corrector moeten komen. Het was één dag voordat de uitslag van het examen bekend moest worden gemaakt en dat betekende dus dat een paar klassen van onze school die dag nog geen uitslag zouden krijgen. Dit zou ontzettend vervelend zijn voor de betreffende leerlingen, en ook niet goed voor de naam van de school als de diploma-uitreiking moest worden uitgesteld.

Wij kozen een paar vragen uit waarover zou worden onderhandeld en een paar leerlingen waarvan we dachten dat het erom zou spannen. Extra lastig was dat het werk van mijn collega was bekeken door een collega van de tweede corrector. Daardoor konden de vragen waarop hij had toegegeven niet meer naar voren komen. Mijn collega en ik trokken ons terug en maakten vervolgens een A4'tje met punten. De rector belde de andere school en vertelde later dat ze eruit waren gekomen. De meeste punten werden toegekend en onze leerlingen kregen gewoon op tijd de uitslag. Toch bleef ik achter met een ontevreden gevoel. Over een aantal vragen was immers niet gesproken. Bij die vragen werden gewoon de punten van de tweede corrector overgenomen.'

KOM ER SAMEN UIT

Uit bovenstaande casussen blijkt dat het voor alle partijen beter is om er samen uit te komen. Op

een professionele manier communiceren en dus openstaan voor argumenten van de ander zal zowel de eerste als de tweede corrector een bevredigender gevoel geven. Tevens kan voorkomen worden dat een derde partij een bindende uitslag moet geven. Dat levert alleen maar stressvolle weken op, omdat u het dan helemaal niet meer in de hand hebt en bent overgeleverd aan de kunde van de onbekende, derde corrector.

Om veel gebel en gediscussieer te voorkomen zou het wellicht beter zijn om de leerlingen een centraal examen te laten maken waar meer gesloten vragen in zitten dan nu het geval is. Het moet voor de examenmakers toch een koud kunstje zijn om een examen te fabriceren waar vragen in zitten waarbij een duidelijk eenduidig antwoord wordt verlangd. Te denken valt aan een vraag waarbij afbeeldingen gekoppeld dienen te worden aan bronnen, of een chronologievraag bestaande uit alleen maar bronfragmenten. Voor de open vragen zou een correctievoorschrift waarbij in plaats van de zinsnede 'de kern van een goed antwoord is...' meer gebruik wordt gemaakt van 'een voorbeeld van een goed antwoord is...' beter passen bij het vak. Misschien levert deze formulering juist meer discussie tussen correctoren op, omdat de antwoordrichting minder is voorgeschreven; het doet wel meer recht aan de verschillende visies die er bij het vak geschiedenis nu eenmaal altijd zijn. Daarnaast is het wellicht verstandig om ervoor te zorgen dat het geschiedenisexamen als eerste in de reeks wordt afgenomen: de netto-nakijktijd is immers

voor een docent geschiedenis vele malen langer dan de corrigeertijd van een docent van een ander examenvak. Volgens een onderzoek van Cito zelfs langer dan van een docent Nederlands!² En zelfs drie keer langer dan van docenten Duits en muziek. Kortom, geef ons meer tijd en zorg voor een 'ander' examen. Er moeten toch genoeg mogelijkheden zijn om een examen te maken dat differentiërend is, onderscheidend werkt, diepgang heeft, vele historische vaardigheden toetst, maar dat voor de corrector (eerste, tweede en – liever niet – de derde) makkelijker te corrigeren valt. De afgelopen jaren kwam er slechts sporadisch een vraag voorbij waar niet over gediscussieerd hoefde te worden. Geschiedenis is en blijft een prachtig vak. Het blijft vooral een discussie zonder eind en dat moet het ook zeker blijven, maar liever niet bij het centraal examen. Een korte discussie over een enkel antwoord van examenkandidaten valt te prevaleren boven een onbevredigend gevoel bij alle betrokken partijen (docent én tweede corrector). Examenmakers, neem de handschoen op! ■

¹ Het gaat om derde correctoren bij de niveaus: vmbo, havo en vwo. Bron: Inspectie van het Onderwijs.

² Hans Kuhlmeier en Ed Kremers, *De praktijk van de eerste en tweede correctie. Samenvatting van onderzoek naar het functioneren naar het CSE (Arnhem 2013)*. Te vinden via de website vo-raad.nl.

**'WELLICHT IS HET VERSTANDIG OM ERVOOR
TE ZORGEN DAT HET GESCHIEDENISEXAMEN
ALS EERSTE WORDT AFGENOMEN'**

WAT DREEF MUSSOLINI?

Wie de Italiaanse politiek ook maar enigszins gevolgd heeft de voorbije tien jaar, kan de in diverse media gemaakte vergelijking tussen oud-premier Silvio Berlusconi en de fascistische dictator Benito Mussolini nauwelijks zijn ontgaan. Berlusconi had daar geen enkele moeite mee, en wees zelf maar al te graag op de parallellen. Maar wie was Mussolini nu eigenlijk, en waarom spreekt hij iemand als Berlusconi tot de verbeelding? De Britse historicus Peter Neville poogt met *Mussolini* het leven van *Il Duce* te analyseren, door het binnen de historische context van Italië te plaatsen. De grote vraag die de biograaf wil beantwoorden is wat Mussolini precies heeft gedreven en hoe oprecht hij was in zijn idealen. Neville stelt het als zijn taak om de voormalige leider te evalueren als staatsman, binnenlands hervormer en militair leider. Het resultaat mag er zijn, want Neville heeft een uiterst informatief betoog geschreven waarin hij slaagt in zijn missie.

MUSSOLINI. Peter Neville (Uitgeverij Veen Media, Amsterdam 2015), 328 blz., € 29,99

Neville volgt in het boek – na een inleiding over onder meer het ontstaan van de natiestaat Italië vanaf 1815 – op chronologische wijze Mussolini's ontwikkeling van socialistisch journalist tot felle nationalist en de uiteindelijke val die culmineerde in zijn executie.

Het boek geeft Mussolini een menselijk gezicht, doordat het ook de vorming beschrijft van de politieke leider. In de periode tussen 1883 en 1919 transformeerde Mussolini van een socialist met radicale trekken, waarvoor hij bijvoorbeeld twee keer uit Zwitserland verbannen werd (waar hij eerder naartoe emigreerde), naar een extreme nationalist. Tijdens de Eerste Wereldoorlog botste hij met de socialistische partij, doordat hij zich openlijk uitsprak voor oorlogsdeelname. Hierop werd hij uit de partij gezet. De felle nationalist in Mussolini is dan reeds geboren, en de oorlogsheroïek, al dan niet verzonnen, zou al snel onderdeel worden van zijn fascistische verhaal. Het beeld van de antikapitalist, anti-communist en de antiklerikalist wordt in deze fase mooi neergezet door Neville.

In de hoofdstukken die volgen beschrijft Neville op fraaie wijze hoe Mussolini na de oprichting

van zijn *Partito Nazionale Fascista* in 1921 – die al een jaar later aan de macht zou komen – zijn fascistische boodschap probeerde op te leggen aan het Italiaanse volk. De kracht van Nevilles biografie komt vooral in dit deel van het boek naar voren, doordat hij laat zien dat Mussolini veel minder een totalitair leider was dan Adolf Hitler. De Italiaan was meer een politieke opportunist, die om zijn macht te vergroten compromissen sloot met de kerk en andere partijen. Zo kwam er weinig terecht van de antiklerikale boodschappen die Mussolini eerder spuide. De man kan dan allicht ook vooral worden gezien als een idealist tot aan de voordeur, al wijt Neville de soms vreemde keuzes van Mussolini meer aan een groot minderwaardigheidscomplex. Dit complex maakt Neville vooral duidelijk in de relatie die *Il Duce* had met Hitler, tegen wie hij erg opkeek, in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog.

Hoe slechte keuzes uiteindelijk culmineerden in de ondergang van Mussolini, wordt beschreven in de laatste hoofdstukken van het boek. Voor wie de Italiaanse machthebber van weleer wil leren kennen binnen de brede Italiaanse context, is het boek

een echte aanrader. Het is een meeslepend verhaal dat op een speelse manier inzichtelijk maakt wat het fascisme van Mussolini precies behelsde en waarom het tot de verbeelding sprak van veel Italianen. Een aanrader is bovendien het besluit van het werk van Neville, waarin hij ingaat op de gevolgen van het tijdperk voor het latere Italië.

Jan Verdonk

ROBIN HOOD IN DE POLDER

Ieder dorp in Nederland heeft zijn eigen oorlogsmonument en zijn eigen verhaal dat daar achter zit. Het boek van journalist Bram de Graaf gaat over de dramatische gebeurtenissen in het Utrechtse dorpje Benschop op dinsdag 13 februari 1945. Op deze dag doen de Duitsers een inval om enkele lokale verzetsleden te arresteren. Een aantal van hen is echter niet van zins zich zomaar over te geven. Dit leidt tot een schietpartij waarbij zowel verzetsleden als Duitse militairen om het leven komen. Enkele dagen later worden zeven andere verzetsleden in het dorp geëxecuteerd. Er is verraad in het spel, maar wie is de verrader? Dit zou het plot van een thriller kunnen zijn, maar de beschreven gebeurtenissen hebben echt plaatsgevonden. De gebeurtenissen hebben een grote impact gehad op de bewoners van Benschop. Het is nog steeds een klein, relatief geïsoleerd dorp in de Lopikerwaard, een polder ten zuidwesten van de stad Utrecht. In de eerste helft van de twintigste eeuw was dit nog sterker het geval, het boerendorp bestond

uit een wetering waarlangs zich kilometerslang boerderijen in een lint uitstrekten. Er waren maar twee punten om het dorp in of uit te komen. Iedereen kende iedereen. Veel inwoners waren helemaal niet zo blij met de verzetsgroep. Naarmate het voedsel in Nederland schaarser werd, ging de groep de lokale boeren namelijk dwingen voedsel af te staan voor de goede zaak. Als dit niet goedschiks kon, dan maar kwaadschiks. Dit geeft mooi de ambivalentie aan van de polderverzetsgroep. Aan de ene kant voerde de groep een bloedserieuze strijd tegen een wrede bezetter, maar aan de andere kant waren het jongens die met wapens speelden en als een soort bende van Robin Hood de goede zaak verdedigden door te stelen van de rijken en te geven aan de armen. In de kleine gemeenschap ging het nieuws snel rond. Het werd een publiek geheim dat er een verzetsgroep in het dorp actief was en dat Van Ieperen en Klever hierbij betrokken waren. Bovendien werden er gedurende de oorlog steeds meer onbekende jongemannen in het dorp waargenomen. Verrassend genoeg bleken de onderduikers zich namelijk gewoon op straat te begeven, kerkdiensten te bezoeken en naar de plaatselijke kroeg te gaan. Het is verbazingwekkend hoe openlijk de verzetsgroep kon bestaan zonder dat er door de autoriteiten ingegrepen werd. De tentakels van de bezetter kwamen blijkbaar niet tot elk plekje in het Nederlandse platteland. Je kunt je afvragen of dit echt zo was. Wie weet wist de bezetter wel dat er zich het een en ander afspeelde, maar had het geen prioriteit. Uiteindelijk bleek de groep namelijk makkelijk op te

rollen toen ze eenmaal bij de Duitsers in het vizier kwamen. De vraag waarmee De Graaf het boek begint – Wie was de verrader? – is daarmee misschien niet heel relevant meer. Iedereen in het dorp wist van het verzet en welke jongens hierbij betrokken waren. Er hoefde wat dat betreft waarschijnlijk geen verrader aan te pas te komen. De Graaf neemt de lezer mee de polder in en weet de aandacht goed vast te houden. Hij heeft een spannend en leerzaam boek geschreven. De Graaf is bij Benschoppers op bezoek gegaan die als kinderen getuige van het verzet zijn geweest en is daarmee tot in detail in de lokale geschiedenis gedoken. De kleinschaligheid van de Benschopse polder biedt een mooi vertelraam waarin de personages tot leven komen. Het boek had een avonturenroman kunnen zijn, ware het niet dat het verhaal slecht is afgelopen.

Mark Bakker

HET VERRAAD VAN BENSCHOP. VERZET EN VERGELDING IN EEN BOERENDORP, FEBRUARI 1945.
Bram de Graaf (Ambo | Anthos, Amsterdam 2015), 267 blz., € 19,99

DE STRIJD TEGEN EEN SIMPLISTISCHE VISIE

Hoe ga je om met leerlingen die er IS-sympathieën op nahouden?

Als het onderwerp leeft in de klas, kan het handig zijn goed beslagen ten ijs te komen. Met een uitgebreide tijdbalk, een verklarende woordenlijst en een spoedcursus islam en jihadisme in de appendix, is *IS. De staat van terreur* een geschikt middel. De adviezen voor het bestrijden van IS die Stern en Berger aan het einde formuleren kunnen wellicht ook in de klas als steuntje in de rug dienen. Met de komst van IS betraden we een nieuwe fase in het jihadistisch terrorisme.

De Islamitische Staat in Irak ontstond al in 2006 – op de ruïnes van de lokale tak van Al Qaida. Pas toen in de zomer van 2014 Mosul werd ingenomen, via het web filmpjes van de onthoofding van journalist James Foley werden verspreid en het kalifaat werd uitgeroepen, wist de beweging de ogen van de wereld op zich gericht. Nooit eerder werd bruto geweld door moslims zo openlijk verheerlijkt. Anders dan Al Qaida, die vanuit het verborgene vooral refereerde aan de onderdrukking van de moslim, schetst IS in alle openheid een beeld van een krachtige islamitische heilstaat op aarde, waarvan iedere moslim deel kan uitmaken. De dystopie trekt steeds meer buitenlandse strijders – vanuit Nederland zijn er zo'n 200 'strijders' vertrokken naar het gebied in Syrië –, maar ook vaklieden die vorm willen geven aan de nieuwe burgermaatschappij. Ook in andere delen van de wereld scharen zich steeds meer terroristische organisaties onder de IS-vlag, en vormen zo een 'archipel van pro-

IS

STAAT VAN TERREUR

JESSICA STERN
en J.M. BERGER

IS. STAAT VAN TERREUR. Jessica Stern en J.M. Berger (De Bezige Bij, Amsterdam 2015), 224 blz., € 22,90

vincies'. We maken, volgens Stern en Berger, 'de dagenraad van het tijdperk van de geografisch gespreide oorlogvoering' mee. Het belangrijkste front waar strijd wordt geleverd, zo stelt IS zelf, zijn de media. De expliciete bruutheid die haar handelsmerk is geworden, dient twee doelen: het afschrikken van de vijand op het slagveld – de Iraakse troepen die Mosul en Tikrit verdedigden, zouden massaal op de vlucht zijn geslagen na het zien van de massale executie van krijgsgevangenen – en het rekruteren van buitenlandse strijders, ofwel boze, onaangepaste jongeren die vatbaar zijn voor het vooruitzicht van heldendom. De beelden proberen een irrationele reactie uit te lokken bij vriend en vijand. Stern en Berger stellen dat het leger van IS geen existentiële bedreiging vormt voor welk westers land dan ook, maar we blijken

vatbaar voor de psychologische oorlogvoering. Grootschalig militair ingrijpen is daarvoor geen oplossing. Bovendien kunnen we uit de invasie in Afghanistan en Irak leren dat de jihadbeweging daardoor enkel versplintert en op andere plaatsen de kop opsteekt. Beter is het daarom om de strijd in de media aan te gaan. Niet door afschuw te laten blijken over het onmenselijke geweld – dat speelt IS juist in de kaart. Wel door een waarheidsgetrouwer, complexer beeld van de werkelijkheid te bieden dan de simplistische visie waarmee IS zijn publiek verleidt. Door te differentiëren tussen moslims en hun interpretaties van de Koran. Door de claim dat het kalifaat het einde der tijden inluidt te relativeren. Een lastige taak voor de geschiedenisdocent...

Tom van Moll

EEN TOERIST AVANT LA LETTRE OP EEN ACHTTIENDE-EEUWS OORLOGSSCHIP

Den 11^e februari zagen wij niet ver van ons vandaan twee Spaanse barken een Turkse galei nemen. De ene bark stak de galei de loef af, zodat hij niet naar Turkse wal kon ontvluchten, terwijl hij hem telkens opzij vuur gaf, terwijl de andere bark hem van achteren inblies. Men kon aan het geschreeuw dat op de galei bij ieder schot dat erop gedaan werd horen, dat zij raak schoten. De Turk streek zijn vlag en draaide bij, en de barken klampten hem aan weerszijden aan boord, en zette met hem koers naar de Spaanse kust. En wij zetten meer zeilen bij en vervolgden onze koers naar Gibraltar.’ Het is begin 1760 wanneer Joannes Veltkamp – ‘Opper Heel en Geneesmeester’, zoals hij dat vol trots zelf vermeldt – aan boord van het oorlogsschip de Glinthorst (43,3 meter lang, bijna 200.000 pond geschut) getuige is van een schermutseling tussen twee Spaanse schepen, die een Barbarijse kaper weten te verschalken. Veltkamp is eigenlijk een vreemde eend op het schip. De Zwollenaar is pas op latere leeftijd ter zee gegaan en na vier reizen is het ook weer over. Waar anderen vooral over de reis en het weer berichten, stelt Veltkamp zich als een toerist avant *la lettre* op. Hij beschrijft kerken, paleizen, kloosters en de mensen (hij schrijft over Algerijnse vrouwen die hij overigens niet geacht werd te zien: ‘wat hun schoonheid aanbelangt, zij waren net en welgemaakt van lijf en leden, net en fijn besneden van gezicht, zwart haar en bruine ogen’) en maakt amper melding van zijn eigen werkzaamheden. Daarnaast maakt Veltkamp tekeningen van

zaken die hij als belangwekkend beschouwt, waaronder de overval op het Noord-Afrikaanse piratenschip. Interessanter is de tekening van een suikerplantage op Sint Eustatius; er zijn niet zoveel contemporaine afbeeldingen van werkzaamheden op plantages. De Heemskerkse promovendus Rosanne Baars publiceert het in het Scheepvaartmuseum bewaarde handgeschreven journaal met een uitgebreide inleiding. Zij schetst hierin de achtergronden van de reizen, van de plaatsen die Veltkamp bezoekt, het leven en werken op een oorlogsschip en het leven van Veltkamp. Ze heeft niet alleen de tekst aangepast aan de moderne Nederlandse spelling, ze geeft ook uitleg bij de tekst. Zo licht ze toe dat wanneer een schip van de achterzijde wordt beschoten (‘inblies’), de meest zwakke plek werd geraakt. Dit was namelijk de spiegel en daarin zat veel glas. Baars’ uitleg zorgt ervoor dat de tekst toegankelijker wordt. Toch heb je als lezer de neiging de uitleg over te slaan en door te lezen, want Veltkamp heeft behoorlijk veel te melden. Zo reist hij twee keer – de schepen waarop hij vaart zijn konvooibeschermers – naar het Middellandse Zeegebied en doet daar onder andere Malaga, Livorno, Algiers en Tunis aan. In 1761 maakt hij een korte reis naar Lissabon en Cádiz, terwijl hij net terug is van een trip naar Sint Eustatius. In Cádiz is Veltkamp getuige van het aan boord smokkelen van goud en zilver van de zilvervloot. ‘s Nachts komen dames met twee monniken aan boord. De monniken krijgen wijn, de dames worden naar de slaapkamer van de kapi-

tein geleid, alwaar zij van hun in grof linnen genaaide geldgordels worden ontdaan. Het zijn zo van die aardige inkijkjes in de handel en wandel van Nederlandse zeevaarders, die Joannes Veltkamp ons gunt. Het Scheepvaartmuseum heeft Veltkamps journaal terecht laten uitgeven. Het is een interessante primaire bron, zowel wat betreft de tekst als de – vrij naïeve – tekeningen. Jammer alleen dat ervoor gekozen is het huisstijllettertype in de tekst te verwerken. Het is vaak te groot en te afwijkend van de reguliere letters.

Veltkamp was afwijkend. Je zou willen weten hoe hij in latere jaren als stadsarts van Zwolle terugkeek op zijn vijf varende jaren.

Ger Jan Onrust

HET JOURNAAL VAN JOANNES VELTKAMP (1759-1764). EEN SCHEEPSCHIRURGIJN IN DIENST VAN DE ADMIRALITEIT VAN AMSTERDAM. Rosanne Baars (WBooks, Zwolle 2014), 160 blz., € 22,95

ER WAREN EENS VIER ZUSSEN

De *Gezusters Romanov* van de Britse historica Helen Rappaport begint als een sprookje. 'Er waren eens vier zussen...' Deze zinsnede betreft de dochters van groot-hertog Lodewijk IV van Hessen-Darmstadt. Een van zijn dochters, Alix, wordt verliefd op Nikolaas II, erfgenaam van de Russische troon. Normaal gesproken zou zij geen schijn van kans hebben in het hoogste echelon van de Europese huwelijksmarkt, maar de liefde is wederzijds en ze trouwen. Helaas houdt voor Alix, inmiddels tsarina Alexandra, het sprookje hier op. Haar belangrijkste taak – en tegelijk grootste frustratie – is het baren van een zoon. En dat lukt een tijdlang niet. Wel schenkt zij het leven aan vier dochters (de zussen in de titel), maar zij hebben geen rechten op de troon. De tsarina krijgt talloze adviezen na elke geboorte. Zo moet ze links liggen in bed, veel vlees eten en vooral met grote regelmaat bidden. En dat heeft 'resultaat', want na bijna tien jaar maakt zij het land blij met een mannelijke erfgenaam. Toch blijft het grote geluk voor Alix uit. Lichamelijk, maar ook geestelijk gaat ze achteruit. Bovendien lijdt de nieuwe grootvorst, Alexis, aan hemofilie – het genetisch defect dat Alix van haar Engelse familie heeft geërfd. De zorgen om haar zoon, de kwestie Raspoetin, zijn brute moord et cetera, laten hun sporen bij de tsarina na. Ook het verhaal van haar dochters Olga, Tatjana, Maria en Anastasia had een sprookje kunnen zijn. Zo wonen de prinsessen in droompaleizen – in de wintermaanden in het Alexander Paleis bij Sint-Petersburg, ooit beschouwd als het Russische equivalent van Versailles en in de

zomermaanden voor verkoeling in een datsja aan de kust. Maar de leefruimte van de meisjes is beperkt, ze worden streng bewaakt en speelkameraden ontmoeten ze minimaal. Als de onlusten in hevigheid toenemen, vertrekt het gezin in de zomer met de eigen trein naar de Krim, waar het nog betrekkelijk rustig is. Maar ook dat is tijdelijk. In de volgende twee jaar – de tsaar houdt de onrust en spanningen nu nergens meer in de hand – brengen ze de zomer op hun jacht in de Finse Golf door. Het schip wordt door marineschepen geëscorteerd en uit vrees voor een terroristische aanslag verandert het telkens van ankerplaats. Verder bezitten de meisjes alles waar leeftijdsgenoten van dromen, zoals mooie kleren (de garderobe van Maria kost naar nu omgerekend 18.500 euro op jaarbasis), sieraden, fototoestellen, telefoons, sportattributen en wat er toen allemaal aan luxe gadgets bestond. Maar belangrijker, de meisjes groeien op in een hecht gezin. Ondanks haar zwakke gezondheid drukt de tsarina een grote stempel op het gezin. Zo geeft ze haar kinderen borstvoeding, iets wat 'de Russen met stomheid doet slaan'. Ook voor Nikolaas zijn de kinderen zijn kostbaarste bezit. 'De geschiedenis mag hem vele malen veroordeeld hebben als een zwakke, reactionaire tsaar, maar als vader was hij zonder enige twijfel ongeëvenaard.' En in tegenstelling tot de jaloerse en gemene stiefzusters in *Assepoester*, om een echt sprookje te noemen, hebben de meisjes een innemend karakter en gedragen ze zich absoluut niet verwend. Sterker nog, ze zijn altruïstisch en sociaal voelend van aard.

DE GEZUSTERS ROMANOV. DE VERLOREN LEVENS VAN DE DOCHTERS VAN TSAAR NIKOLAAS II. *Helen Rappaport* (Unieboek | Het Spectrum, Houten 2015), 560 blz., € 34,99

Wanneer hun moeder kampt met haar gezondheid verzorgen zij haar. En ook voor hun broer Alexis, vaak door een bloeding met ondraaglijke pijnen getroffen, staan zij altijd liefdevol klaar. Als ze rond de twintig zijn, volgen Olga en Tatjana een Rode Kruis-opleiding en verplegen ze vervolgens als Zusters van Barmhartigheid zwaargewonde en stervende soldaten. Ook Maria en Anastasia assisteren waar nodig. Een laatste motief uit een sprookje wil ik nog noemen: in het leven van de meisjes komen tal van prinsesjes voor. Vrijwel elk koningshuis heeft wel een prins in de aanbieding – de grootvorstinnen zijn immers jong, schatrijk en bloedmooi. Van al het blauwe bloed dat er in Europa door de aderen stroomt, worden zij het meest begeerd. Staatsbezoeken vonden zelfs omwille van een koppeling plaats, zoals uit Roemenië waar de kroonprins voor zijn zoon het oog op Olga heeft laten vallen. Maar Olga en haar zussen zijn meer geïnteresseerd in de officieren uit de keizerlijke garde, met wie zij dagelijks omgaan en

op wie zij soms smoorverliefd zijn. Voor het officiële bezoek uit Roemenië zitten ze daarom expres lang in de zon om 'als noten zo bruin te bakken (...) en zagen ze er niet op hun voordeligst uit'.

Tegen het einde van hun leven verblijven de zusjes in Siberië, waar zij voor hun executie gevangen worden gehouden. Door de koude en erbarmelijke omstandigheden verliezen ze hun schoonheid en frisheid. Over Olga staat geschreven dat 'het mooie, stralende meisje van tweeëntwintig veranderd is in een verwelkte en treurige vrouw van middelbare leeftijd'.

In een toneelstuk of film heeft de hoofdpersoon vaak geen weet van het noodlot dat zal toeslaan, dit in tegenstelling tot de toeschouwer. Het voert de spanning tot een climax op. Die dramatische ironie zit ook in de geschiedenis van de vier prinsessen die tot op het laatste nog hoop koesteren dat ze naar het buitenland mogen vertrekken. Vooral tegen het einde – als de situatie steeds bedreigender wordt – krijgt het verhaal daarvoor een thrillerachtig verloop. Voor docenten en leerlingen die in de Eerste Wereldoorlog en in de Russische Revolutie geïnteresseerd zijn, is *De Gezusters Romanov* een aanrader. Het is een schitterende en realistische kroniek die inzicht geeft in de gebeurtenissen die geleid hebben tot de val van de tsaar. Bovendien is de viervoudige biografie prachtig en meeslepend geschreven. Door het gebruik van fragmenten uit onder meer de dagboeken en brieven van de zusters komt het werk authentiek over. Laat ik tot slot maar beken: tijdens het lezen ben ik van deze vier meisjes gaan houden.

Gert Moleman ■

HET PARADIJS IS ALTIJD ELDERS

Toen 6000 jaar geleden vanaf de steppen van Kazachstan voor het eerst krijgers te paard verschenen op de Balkan, sloegen de mensen massaal op de vlucht. Zo'n zeshonderd landbouwsteden – soms met honderd, soms met misschien wel 10.000 inwoners – liepen leeg. Bang voor het geweld; op zoek naar een betere plek. Vluchtelingen zijn van alle tijden. Honger drijft ze uit hun huis. Of oorlog, of onderdrukking. Ze gaan te voet, per trein, en inderdaad, per boot. Ze nemen mee wat ze kunnen dragen. Iets warmes. Iets dierbaars. Iets om mee te spelen. En ze hopen dat ze welkom zijn in het paradijs.

Soms worden ze juist weggestuurd uit wat ze voor het paradijs hielden. Zo werden in de achtste eeuw voor onze jaartelling tien van de twaalf stammen van Israël door de Assyriërs verbannen uit Kanaän, het land van melk en honing.

Ook ons land diende niet zelden als veilig heenkomen. De Republiek was immers paradijselijk in haar vrijheid. In de Gouden Eeuw waren dat grote groepen Joden uit Portugal en Oost-Europa, vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden, maar ook Duitse landarbeiders, weggejaagd door het geweld van de Dertigjarige Oorlog. Toen Lodewijk XIV in 1685 het Edict van Fontainebleau doorvoerde – wellicht gevoelloos geworden door een tergende kiespijn – ontvluchtten circa 200.000 hugenoten Frankrijk, waarvan ongeveer 12.000 in Amsterdam belandden. Enkele duizenden kwamen terecht in andere Nederlandse steden.

'Wereldwijd zijn zestig miljoen mensen gedwongen een zwervend bestaan te leiden'

We vochten, vestigden ons en trokken grenzen; we maakten staten en zeiden: 'Dit is ons land en dat is jullie land en als je hier naar binnen wilt, prima, maar alleen als het geopolitiek schikt, alleen als we ons kunnen vergewissen van je goede bedoelingen en neem alsjeblieft wat geld en kunde mee. Dan is dit ook jouw paradijs.'

Tijdens de Eerste Wereldoorlog sloegen zo'n tien miljoen mensen op de vlucht. In de nadagen van de Tweede Wereldoorlog zwierven maar liefst veertig miljoen vluchtelingen door Europa. Meer dan vier miljoen Palestijnen verlieten de afgelopen eeuw hun huis. Vijf miljoen Afghanen zagen na de Russische inval in 1979 hun bed nooit weer. Het zijn ongelofelijke aantallen.

En dan nu. In 2014 verlieten *per dag* 42.500 mensen huis en haard, op zoek naar een veiligere plek in eigen land of daarbuiten. De helft daarvan was jonger dan achttien jaar. Wereldwijd zijn zestig miljoen mensen gedwongen een zwervend bestaan te leiden. Ze worden welkom geheten of geweerd, aan de hand genomen of weggeduwd. Dat is altijd zo geweest en dat zal altijd zo blijven, want het paradijs is altijd elders.

Jelte Posthumus woont in Groningen en is docent geschiedenis aan de CSG Liudger in Drachten. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor Glasnost, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en film liefhebber.

Wil je op deze column reageren? Mail naar maarmeneer@gmail.com.

VLUCHTELINGEN IN HEDEN EN VERLEDEN

De Hogeschool van Amsterdam zoekt docenten bovenbouw h/v die in het kader van onderzoek naar betekenisvol geschiedenis-onderwijs acht kant-en-klare lessen willen uitproberen over vluchtelingen in heden en verleden. De lessen gaan over zes situaties met vluchtelingen die aansluiten bij de historische contexten van het eindexamen: Vlaamse en Joodse vluchtelingen in respectievelijk de zestiende en zeventiende eeuw (context 'Republiek'); Belgische vluchtelingen in 1914 en Duitse Heimatvertriebenen in 1945 (context 'Duitsland'); Hongaarse vluchtelingen in 1956 en Cubaanse vluchtelingen in 1959 (context 'Koude Oorlog'). We willen onderzoeken of leerlingen hun mening over vluchtelingen in deze tijd laten beïnvloeden door historische kennis en of dit type onderwijs ertoe leidt dat ze geschiedenis nuttiger gaan vinden. Omdat de voorbeelden aansluiten bij de drie historische contexten, bieden de lessen een goede voorbereiding op het examen. Neem voor meer informatie contact op met t.van.straaten@hva.nl of a.h.j.wilschut@hva.nl.

RE&ACT LAAT DE GESCHIEDENIS LEVEN

RE&ACT is een nieuw tijdschrift dat een kijkje geeft in de wereld van de levende geschiedenis en re-enactment en daarmee een gezicht geeft aan historische gebeurtenissen. Er zijn in Nederland ongeveer vijfduizend mensen die op hartstochtelijke wijze het verleden naspelen of de geschiedenis laten herleven. Zo zijn er re-enactors die zich volledig hebben ondergedompeld in de

Napoleontische tijd of die in het weekend Romein zijn. Zo wordt bijna ieder historisch tijdperk uitgebeeld. 'RE&ACT brengt deze mensen en de geschiedkundige verhalen samen,' zegt uitgever Marco Barneveld. 'RE&ACT is het platform voor iedereen die geïnteresseerd is in levende geschiedenis.' De bijna honderd pagina's van de eerste editie van het blad zijn gevuld met een reportage over de Slag bij Waterloo waar bijna vijfduizend re-enactors, inclusief vijfhonderd paarden en vijfhonderd stukken geschut, aan meededen. Daarnaast brengt het tijdschrift interviews met re-enactors, historische verhalen en recepten uit lang vervlogen tijden. RE&ACT zal vanaf volgend jaar vier keer per jaar verschijnen. Een los nummer kost € 7,99. Het tijdschrift is te koop via de website van RE&ACT, www.reenact.nl.

TIENERS IN HET VERZET

De tentoonstelling *Gebroeders Kuik. Tieners in het verzet* in het Airborne Museum vertelt het verhaal van twee middelbare scholieren, Bert en Hans Kuik, die betrokken waren bij het verzet in Arnhem tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoe werden de jongens betrokken bij het verzet? Wie waren de schakels en wat waren hun beweegredenen? Interviews met directbetrokkenen zoals middelbare schoolvrienden van Bert en Hans en onderzoek in het Nationaal Archief en Gelders Archief gaven nieuwe inzichten en maakten de tragische geschiedenis met noodlottige afloop van de twee broers compleet. Door de inzet van Bert en Hans konden verschillende Britse soldaten uit het Sint Elisabeths Gasthuis in veiligheid worden gebracht. Bovendien hielpen ze vele burgers die als evacués de oversteek over de Rijn maakten. Hun enorme inzet tijdens de Slag om Arnhem werd hen fataal. De nieuwe tentoonstelling is een verhaal over verzet, moed en burgerinitiatief en is tot en met 31 december te zien in de Hall of Fame van het Airborne Museum. Over het leven van Bert en Hans is een speciaal boekje gepubliceerd dat voor € 2,95 te koop is in de museumwinkel.

AZIATISCHE KUNST- VOORWERPEN

In het Rijksmuseum is in het najaar de tentoonstelling *Azië > Amsterdam* te zien. De mooiste kunstvoorwerpen uit China, Japan, Indonesië en India: porselein, lakdozen, zijde, zilver, meubelen, ivoor en parelmoer uit de Gouden Eeuw. De Aziatische schatten werden door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) naar Amsterdam gebracht en in de interieurs van de steeds rijker wordende Hollandse elite getoond. De voorwerpen verspreidden zich vervolgens over heel Europa. De tentoonstelling *Azië > Amsterdam* is te zien tot en met 17 januari 2016 in de Philipsvleugel van het Rijksmuseum.

NOS AIRTIME VOOR SCHOLIEREN

De NOS maakt vanaf dit najaar nieuws-reportages voor en met middelbare scholieren onder de naam NOS Airtime. De NOS experimenteert al langer met de nieuwsvoorziening voor jongeren, onder andere op *Instagram* (NOS KORT). Nu is daar dus iets nieuws bij gekomen. Elke donderdag wordt een reportage over een actueel onderwerp gemaakt en op *YouTube* gezet. (Zoek naar het NOS Airtime-kanaal.) De redactie zoekt schoolklassen die mee willen denken en praten over nieuwsonderwerpen en mee willen werken aan een reportage. De voorkeur gaat uit naar vmbo/havo 3 en 4. Leerkrachten die belangstelling hebben kunnen een mailtje sturen naar airtime@nos.nl.

Lakdoos (en deksel),
ca. 1640. Peabody Essex Museum, Salem, VS.

HET OUDE ROME IN DE NIEUWE KERK

Dankzij een unieke samenwerking met drie beroemde musea in Rome (de Vaticaanse Musea, de Capitolijnse Musea en het Nationaal Romeins Museum) vertelt De Nieuwe Kerk Amsterdam een van de bijzonderste verhalen van onze cultuur: de fascinerende doorbraak van het christendom in het Rome onder keizer Constantijn.

Deze tentoonstelling zoomt in op prachtige schatten uit de Romeinse kunst en architectuur vanaf de vierde eeuw na Christus. De kunstwerken van toen zijn vandaag de dag de levende getuigen van een succesverhaal in slow motion: hoe het christendom in het keizerlijke Rome van een kleine geloofsgemeenschap een dominante religie werd, die een onvoorstelbaar grote invloed zou hebben op de westerse wereld.

Rome. De droom van keizer Constantijn is het laatste deel van het drieluik in De Nieuwe Kerk over grote monotheïstische wereldreligies. Te zien in De Nieuwe Kerk Amsterdam tot en met 7 februari 2016.

Rechts: Beeld van keizer Constantijn, Capitolijnse Musea, Rome.

GEERT GROOTE EVENEMENT

Tot en met 11 december vindt in Deventer het Geert Groote Evenement plaats. Het evenement bestaat uit tal van exposities, optredens, lezingen, filmvertoningen en debatten die zijn geïnspireerd door Geert Groote en de Moderne Devotie. Geert Groote leefde in Deventer in de veertiende eeuw. Hij is grondlegger van de vernieuwingsbeweging de Moderne Devotie. Ook in onze tijd is zijn gedachtegoed nog actueel. Het evenement vertaalt de Moderne Devotie uit de veertiende eeuw naar de zoektocht naar bezinning en bewustwording in onze hedendaagse maatschappij. Hiermee wordt ingespeeld op thema's die op dit moment populair zijn bij een breed publiek. Het volledige programma is te vinden op www.geertgrootehuis.nl.

Inwoners van Solo, op Midden-Java begroeten op 21 december 1948 de binnentrekende Nederlandse troepen. Een krontjong-bandje (de mannen met de witte hoeden) speelt muziek. De legerfotograaf zoomt hier bewust op in en laat uit beeld dat de straat verlaten is. Foto: T. Schilling, DLC, NA.

GEWENST EN ONGEWENST BEELD

Recent laaien de discussies op over het door Nederlandse militairen gepleegde geweld tijdens de dekolonisatie-oorlog in Nederlands-Indië. Waardoor bleef het extreme geweld – van beide kanten – zo lang onbekend bij het grote publiek? Een van de oorzaken is de gemanipuleerde beeldvorming in de Nederlandse pers. Verzetmuseum Amsterdam zet in de tentoonstelling *De koloniale oorlog 1945-1949. Gewenst en ongewenst beeld* op een rijtje welke beelden de bevolking destijds wel en doelbewust niet te zien kreeg. De tentoonstelling is open voor publiek van 26 november 2015 tot en met 3 april 2016. Meer informatie is te vinden op www.verzetmuseum.org.

Hieronder: Beeld dat in Nederland niet wordt getoond: soldaten van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) bij gevangengenomen, gewonde en gesneuvelde Indonesische militairen. Malang, Oost-Java, eind juli 1947. Legerfotograaf onbekend, DLC, Nationaal Archief, Den Haag.

HISTOCRYPTO

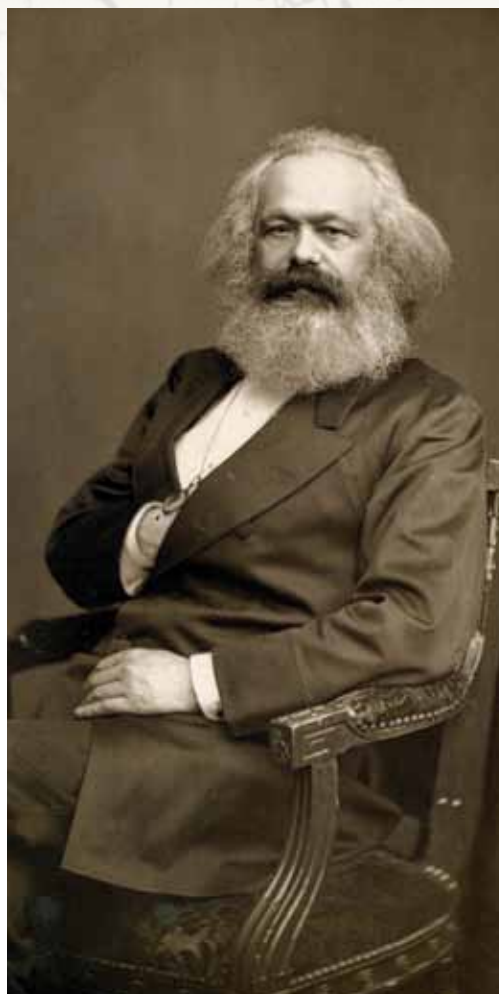
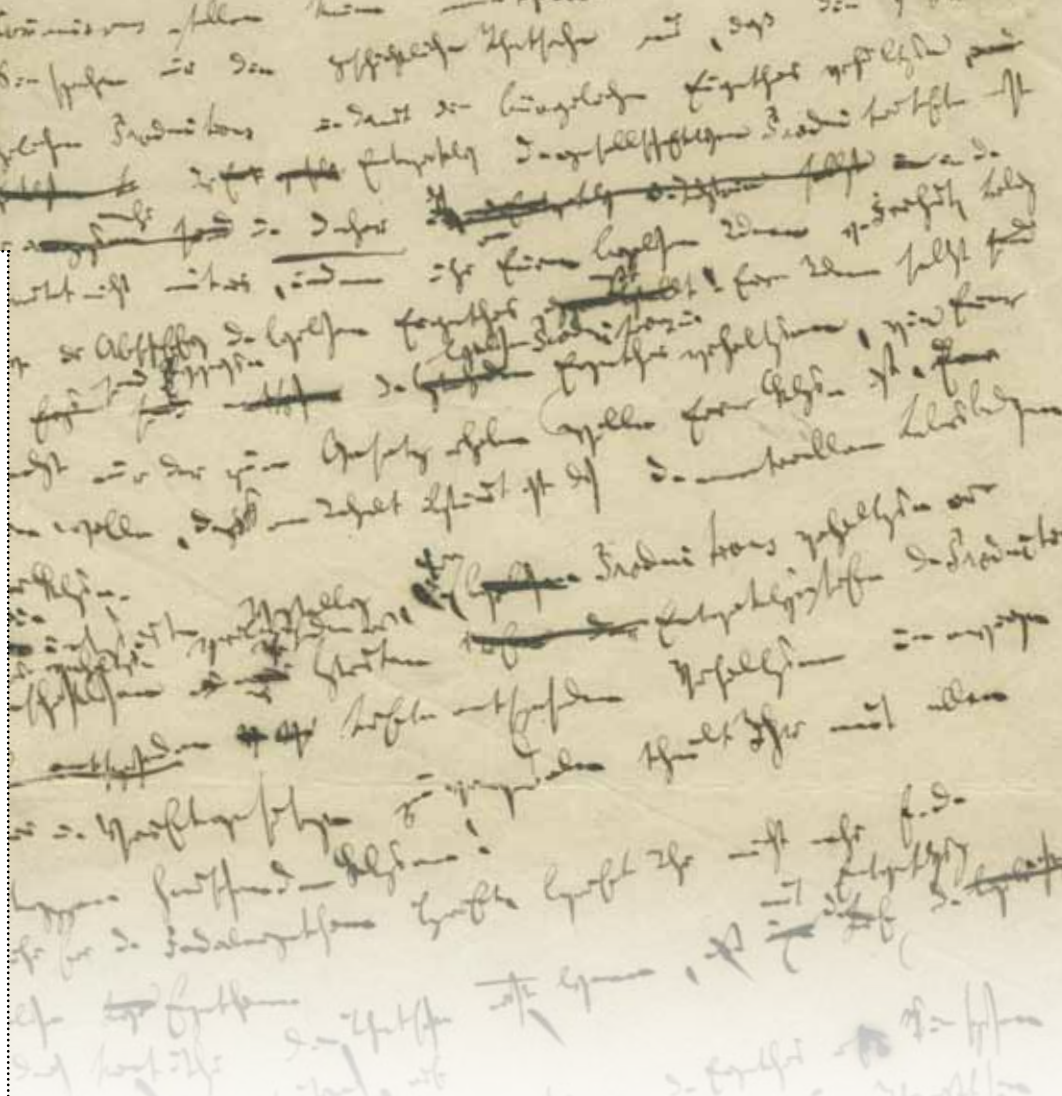
De afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welke historische gebeurtenis zoeken we?

Darius I, xx

Stuur het antwoord vóór 25 november naar **redactie@vgnkleio.nl**. Inzenden kan ook via de website **vgnkleio.nl**. Het antwoord op de Histocrypto uit Kleio 5 was: Boston Tea Party. De winnaar is Marijn Geenevasen uit Gouda. Hij wint de boekenbon van 20 euro. Gefeliciteerd!

GESCHRIFTEN MARX EN ENGELS ONLINE

De geschriften van Karl Marx en Friedrich Engels behoren tot de invloedrijkste in de wereldgeschiedenis. In de twintigste eeuw werd een groot deel van de wereld geregeerd door regimes die zich Marxistisch noemden en de werken spelen nog altijd een belangrijke rol in het denken over kapitalisme, arbeid, economische crises en revoluties. *Het Communistisch Manifest* is in bijna alle talen vertaald. De geschriften zijn sinds kort in zijn geheel te bekijken op de website van het IISG. Voor veel mensen zal het een historische sensatie zijn de originele documenten onder ogen te krijgen – al is ze lézen voorbehouden aan de echte doorzetters, want met name het handschrift van Marx is extreem priegelig. Door de gedigitaliseerde documenten kan worden gebladerd en ieder stuk kan full screen worden bekeken. Alles kan als pdf worden gedownload en geprint. Kijk op **socialhistory.org** voor meer informatie.

TUSSEN ZIEK EN BETER

Ziek zijn en weer beter worden: het lijkt vanzelfsprekend, maar dat is het niet. En zeker niet 150 jaar geleden, toen het Emma Kinderziekenhuis werd opgericht. Het Emma is in de loop der tijd veranderd van ziekenhuisje voor arme Amsterdamse kinderen tot een gespecialiseerd academisch kinderziekenhuis. In de tentoonstelling staan de verhalen van tien kinderen centraal. Waarom waren ze opgenomen? En hoe vonden ze het om in het ziekenhuis te zijn? Door middel van animaties wordt de geschiedenis van elk kind op een bijzondere manier verteld. Bij de tentoonstelling is een website gemaakt voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs en voor klas 1 en 2 van het voortgezet onderwijs. Deze is te vinden op tussenziekenbeter.nl. Op de tentoonstelling worden schoolgroepen rondgeleid door jongeren van Emma At Work, het uitzendbureau voor chronisch zieke jongeren. De tentoonstelling *Tussen ziek en beter* is nog tot en met 15 november te zien in Stadsarchief Amsterdam, Vijzelstraat 32.

Linksboven: Hugo in bed op het terras van het Amsterdamsche Kindersanatorium Hoog Blaricum, 1950. Particuliere collectie.
Rechtsboven: Een meisje wordt ingeënt tegen difterie in 1941. Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad.
Hieronder: Wachtkamer in het Emma Kinderziekenhuis aan de Sarphatistraat, 1948. Foto: Eva Besnyö/MAI.

HET
VOLGENDE
NUMMER VAN
KLEIO
VERSCIJNT 18
DECEMBER

EUROPA

SPECIAAL REIZEN

DÉ REISSPECIALIST VOOR HET ONDERWIJS

Al bijna 50 jaar bieden wij deskundig reisadvies en zorgen wij voor een vakbekwame uitvoering van uw schoolreis naar vele Europese bestemmingen. Voor een compleet verzorgde reis tot het alleen verzorgen van uw accommodatie of vervoer: bij ons bent u aan het juiste adres.

Een reis per touringcar, vliegtuig of trein en verblijf in een hostel, hotel of gastgezin: u kunt met ons alle kanten op. En als reisspecialist voor het onderwijs zijn wij u natuurlijk graag behulpzaam bij het invullen en voorbereiden van uw educatieve reisprogramma.

Kortom, voor een reis op maat, toegesneden op uw wensen en budget is **Europa Speciaal Reizen** ook uw onderwijsreispartner!
Bel of mail ons voor onze gratis reisgids of een vrijblijvende offerte!

3-daagse Parijs	vanaf € 104,00 pp
4-daagse Berlijn	vanaf € 90,00 pp
3-daagse Londen	vanaf € 109,00 pp
5-daagse Barcelona	vanaf € 159,00 pp
5-daagse Weimar/Dresden	vanaf € 139,00 pp
5-daagse Florence	vanaf € 175,00 pp
6-daagse Rome	vanaf € 200,00 pp
4-daagse Sicilië	vanaf € 275,00 pp
4-daagse Verdun & Ieper	vanaf € 159,00 pp
4-daagse Normandië	vanaf € 139,00 pp

VOOR EEN VRIJBLIJVENDE OFFERTE:
offerte@europaspecialreizen.nl
☎ 0412 - 481.000

2^e NATIONAAL GESCHIEDENISONDERWIJS- CONGRES

THEMA: **GESCHIEDENISONDERWIJS IN 2032**

DATUM: **4 MAART 2016**

PLAATS: **Erasmus Universiteit,
Rotterdam**

HOOFSPREKERS OCHTENDPROGRAMMA MET DISCUSSIE:

Prof. Dr. Paul Schnabel, voorzitter van Platform Onderwijs 2032

Prof. dr. Maria Grever, hoogleraar theorie van geschiedenis (EUR)

Op deze dag wordt de visie van de VGN op de toekomst van het geschiedenisonderwijs gepresenteerd. Deze visie is een antwoord op de door het kabinet geïnitieerde maatschappijbrede discussie over de toekomst van het (geschiedenis)onderwijs. Een belangrijke discussie, die grote consequenties kan hebben voor het geschiedeniscurriculum en zelfs voor het voortbestaan van geschiedenis als zelfstandig vak. In het middagdeel wordt dit thema in tal van nascholingsworkshops uitgewerkt.

ZET DE DATUM VAST IN UW AGENDA!

